

Luzsicza István

Sziszüphosz

nagyapám építkeztetett így
ötvenegyben
bontásból visszamaradt cserepekből
bombázás után kimentett féltéglákból
szomszédok nevére szóló
mész- és cementjegyekből
helyi pártvezérecskék
leereszkedő cinkos kacsintása mellett
így épült ház a családnak
így lett összekaparva az
mi lényeg
harsogó öndicsőítés
zakatoló mozgalmi indulók
éjszaka felbőgő fekete Volgák
hajnalban berregő csengők kakofóniájában

harminc évre rá
amikorra apám építkezett
a régi építőanyag használhatatlanná porladt
egy élet munkája
sitt és törmelék
még úgy-abogy megfelelt
nyúlólnak fássufninak lomtárnak

így gründolok össze ma én
abogy nagyapám építkeztetett ötvenegyben
reklámblokkok hangrobbanásainak
másodpercnyi szüneteiben
apró lakot a csendből
így keverem ki
szivárványszín plakátokból
a fehéret és a feketét
így építék fel
óbégató szalagcímek között
betűről betűre
valamiféle igazságot

ha másra nem
még úgy-abogy megfelelhet egyszer
fiamnak
bátha jó lesz
nyúlólnak fássufninak lomtárnak
belepakolni
jószágot kacatot
zsivajgást és hazugságot

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

VIII. évfolyam 3. szám

Kiadja a Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából a Napkút Kiadó Kft.. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztőségi titkár: **Gáborjáni Szabó Orsolya**. Laptev: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelv-művelés), **Bognár Antal** (próza),
Király Farkas (vers), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (törtélem), **Vincze Ferenc** (műbírálat).

Napút-kör: **Csűrös Miklós**, **Gráfik Imre**, **Dr. Koncz Gábor**, **Kosáry Domokos**,
Lászlóffy Aladár, **Osztovits Levente**, **Sánta Ferenc**, **Schwajda György**, **Konrad Sütarski**,
Sütő András, **Székely Magda** (tízleteibeli konzulensek). • Alapította: **Masszi Péter**.
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. • Telefon/fax: (1) 225-3474

E-mail: napkut@t-online.hu • Honlap: www.napkut.hu

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Rt. és az NH Rt.
ISSN: 1419-4082

Luzsicza István verse (a borítóbelsőn)

Évgyűrűk

Pézsza Tibor: „A királyok a várban laknak” 3

Budavár

Póczy Klára: A budai Várhegy	7
Bene Sándor: A történelem mint hasonlat. . .	15
Hankó Ildikó: A budavári új városháza	20
Bognár Antal: „...titokzatos erő láncol engem az én királyomhoz”	27
Strobl Alajos levele	29
Katona Tamás: A budai vár ostromai.	32
Dr. Hecker Walter: Vári lovasjelenetek.	36
Saly Noémi: A' Kávés ház előtt minden Estve Muzsika tartatik...	43
Mészáros Tibor: Cylinder a tűzfalak alatt	49
Márai Sándor: Tabán dolga; A Színkör balladája	52
Buzinkay Géza: Otthonra találni a lakhelyen. . .	56
Tandori Dezső: Abszurdjainknak; Wittgenstein Elder-Felhár, Hamlet.	64
Szakonyi Károly: Országház utca 20.	66
Sediánszky János: Törmelék alól visszamentve .	68
Felföldi Anikó: Boldogság sok nyelven	69
Gór Nagy Mária: Lelassulni jó	70
Lovász Irén: Védőburokban élünk.	70

Tárlat

VárfoK Galéria	71
A galéria művészeinek alkotásai (a színes mellékleten)	

Szavár

Balázs Géza: A budai dűlőkeresztelő	73
Gyárfás Endre regényrészlete.	79
Prágai Tamás novellája	85
Ágas Lehel versei	96
Lászlóffy Csaba két verse	98
Sédy Ágnes versei	99

Fénykör

Kiszely István: Percemberkék ötvenéves dárídója	101
Frenkl Róbert: Reformer a forradalomban . .	104
Gyulai Líviusz: Ötven év telt el	108

Bata János verse	112
Eszteró István verse	114

Ablak

Könyvleletek

Vincze Ferenc: Az utolsó várostrom (Ungváry Krisztián: Budapest ostroma) . .	115
Marosvölgyi Gábor: A líra is marad (Prágai Tamás: Ellenanyag)	117
Koncz Tamás: Szavak szóktetése (Mizser Attila: Szóktetés egy zsúfolt területre)	122

Kikötő

Szokolczay Lajos: Laposch főnséges szárnyalása (Lévai Ádám, Szamódy Zsolt és Wehner Tibor gődöllői kiállítása) Huszedik századi „ézelemgócok” (Mocsári Mária textilképei)	124

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 3.

Tiszta szívvel (Az 1956. évi kiadás reprintje)

Köszönjük
Katona Tamás és Bakó Annamária
segítségét a szám összeállításában.

**E számunk megjelenését
a Budavári Önkormányzat
támogatta.**

Folyóiratunk támogatói:

A Nemzeti Kulturális Alap
ismeretterjesztés
és környezetkultúra kollégiuma

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti
Civil
Alapprogram

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

VIII. évfolyam 3. szám

Budavár

1906. május 21. – Strobl Alajos
Szent István-émlékművének
leleplezése

E számunk képzőművész vendégei a Várfok Galéria alkotói: aatoth franyo, Csiszer Zsuzsi, Csurka Eszter, El Kazovszkij, feLugossy László, François Gilot, Györffy László, Király András, Mulasics László, Nádler István, Rozsda Endre, Szirtes János, Szotyory László, Ujházi Péter és Várady Róbert.

Pézsza Tibor

„A királyok a várban laknak”

Esztergomi vagyok, ott végeztem az iskoláimat, az elemi, a középiskolát, ott is érettségiztem. Az érettségi után a sport révén kerültem Budapestre. Középiskolás koromban minden sporttal foglalkoztam, amivel egy fiatalember csak foglalkozhat, kivéve a futballt. Már akkor is hosszú, nyúlánk gyerek voltam, úgyhogy atletizáltam, kosárlabdáztam, röplabdáztam, atletizáltam, magasat ugrottam, gerelyt dobaltam. Szóval mindenbe belekóstoltam, és az iskola vége felé az egyik osztálytársam hatására elkezdtem vívni. Az első vívómesterem az ottani bencés gimnázium tanára volt, Boromissza Gyula bácsi. Őt nem sokkal később felváltotta Bujnovszki István, aki végső soron felfedezte bennem a talentumot – mondta ő, és felhozott Budapestre. Ez az érettségi után történt, 1954-ben. Csepelen kezdtem dolgozni, a cse-

peli Rákosi Mátyás Vas- és Féművekben, és a Csepelben vívtam. Majd felvettek a Testnevelési Főiskolára, és onnantól meghatározott a sorsom azáltal, hogy megismerkedtem az edzőmmel, Szűcs Jánossal, aki a Budapesti Honvéd Sportegyesület vezető edzője volt. Először vonakodva, de aztán csak-csak befogadott tanítványnak. Az ő keze alatt formálódtam, először főiskolai világ bajnokká, aztán világ bajnokká, majd olimpiai bajnokká, aztán olimpiai helyezetté, és megint világ bajnokká. Végső soron ő irányította az én sportszakmai munkámat. Időközben elvégeztem a Testnevelési Főiskola nappali tagozatát tanárszakra, utána pedig a nappali vívómesterképző szakadózói tagozatát is. Közben mint Honvéd versenyző lehetőséget kaptam, hogy felvegyenek a hivatásos tiszti állományba. Főhadnagyként kezdtem, majd alezredesként mentem nyugdíjba, és nemrég nyugállományú ezredessé léptettek elő. Ez volt a honvédkarrierem. Sajnálatos módon a kapcsolatom megszakadt Esztergommal, szüleim meghaltak, semmi sem kötött a városhoz, mígnem nagy kitüntetés ért: tavaly az esztergomi sportcsarnokot rólam nevezték el, úgyhogy most Pézsza Tibor Sportcsarnok Esztergom a neve. Nagyon örültem ennek a lokálpatriotizmusnak, ugyanis a város egyetlen olimpiai bajnoka vagyok.

*

A felnőtt válogatottba 1962-ben kerültem be. Az első világ bajnokságon rögtön egy csapat ezüstöt és egy egyéni negyedik helyezést értem el. Ez egy de-

bütáló fiatalember számára jó eredmény volt. Tizenkét évig voltam válogatott, három Olimpián vettem részt, mindegyiken érmet nyertem, sőt Mexikóban két harmadikat is. Nem nagyon vagyok rá büszke, inkább természetesen a tokiói aranyra '64-ben. Amire mint sportoló még büszkébb lehetek, az a '70-es világbajnokság. Ma én vagyok az utolsó magyar kardvívó mohikán, aki egyéni olimpiai és egyéni világbajnokságot is nyert. Sajnos nem nagy dicsőség, de jelen pillanatban ez van. A kardvívásról tudni kell, hogy a legeredményesebb magyar olimpiai sportág. Az első olimpia óta, ahol magyarok indultak, töretlenül mindig magyar nyerte a kard egyéni számot. Én voltam a tizenegyedik, aki ebbe a sorba beállt. Sajnos egy pár olimpia kimaradt, de Szabó Bencének megint sikerült nyernie, most ismét hosszabb pauza van, de reménykedünk. Az egyenruhában eltöltött időm nyilvánvalóan sportkarakterű volt. Én nem hadosztályokat irányítottam, hanem a sport területén dolgoztam pályafutásom befejezéséig. Utána a Budapesti Honvéd Vívó szakosztályának lettem a vezető edzője. 1978-tól négy évig voltam a magyar válogatott kard fegyvernemének is a vezető edzője. Arra igen büszke vagyok, hogy az irányításom alatt a magyar kardcsapat háromszor nyert világbajnokságot. Még nagyobb dolog talán, hogy a tanítványom, Dr. Nébald György, és a jelenlegi szövetségi kapitány hétszeres világbajnok és olimpiai bajnok. Úgy érzem, hogy mint versenyző ölébe fogadott Fortuna, de a tanítványaimon keresztül is sikerült bizonyítanom, hogy a szakmában is jártas vagyok. Természetesen mindezt köszönhetem az egykori edzőmnek, Szűcs Jánosnak. Élete végéig próbálta belém plántálni azt a magyar kardvívó-oktatási módszertant, amely sajátos dolog és egyedülálló a világon. Tudni kell, hogy ez a sportág a háború előtt és után is eléggé katonai jellegű volt. A katonai iskolákban kötelező tantárgyként szerepelt a vívás, azon belül is a kardvívás. Így kapcsolódik a honvédség, a hadsereg és a sportág. Sajátos sportág a céllovászlattal és a lovaglással együtt. Nem véletlen, mert komoly nevelési értékük van. Fegyelmezetlenül nem lehet vívni. Alapvetően fegyelemre, rendezettségre nevel. Sajátos jellege, hogy kompenzálni is tud. Ha az ellenfelem gyors, akkor lehet, hogy én lassabb vagyok, de meggondoltabb, vagy fordítva. Elképzelésekkel, gondolatmenettel, a helyes taktika kiválasztásával, fegyelmezettséggel sok esetben esélyesebb versenyzőket is meg lehet verni. Ez a sajátossága és ez a szép benne. Sajnálatos módon nem lehet összehasonlítani a reklámhordozó azon sportágakkal, amelyek első nézésre is érthetőek az átlagember számára. Hál' istennek, az olimpiákon már nagyszerű közvetítések vannak, és azonnal lassítják az eseményeket, nem kell szakembernek lenni, hogy követni tudja őket az ember. A mozgássorok a pillanat törtresze alatt zajlanak. Villámmozgásokról van szó. Képzeld el, hogy egy ötmilliméteres pengével milyen gyorsan lehet megközelíteni az ellenfél érvényes találati felületét! Óriási az ellentmondás: a legeredményesebb sportág, mégsem népszerű Magyarországon. Ápolni kéne, a magyar kardvívás már hungarikumnak számít. A múltja kötelezné az illetékeseket, hogy megkülönböztetetten kezeljék.

*

A magasabb sportvezetéssel voltak különböző afférajaim. Köztudottan nehéz embernek számított, nehéz emberként vagyok nyilvántartva. Nem vagyok

elkeseredett ember, nehogy félreértsen. Mindent megkaptam a sportágtól, csak úgy érzem, hogy sokkal többet tehettem volna érte annak idején. Aztán úgy döntöttem, jobb, ha elmegyek. Emigrációba. Nyugat-Németországban kötöttem ki, 1985-től '90-ig itt éltem, Tauberbischofsheimben, az ottani vívóparadicsomban. Az a megtiszteltetés ért a harmadik hónap után, hogy én foglalkozhattam a kölni testnevelési főiskola edzőképző hallgatóival. A kardvívásoktatás gyakorlatát és elméletét tanítottam. Most képzelje el, alig tudtam németül egy pár szót, de meg kellett felelnem. Megtanultam angolul, franciául és németül. Végső soron ebből azért nagyon sokat profitáltam. Nyitott szemmel jár az ember, és a német precizitás a sportra is érvényes. Az a rendezettség, az odafigyelés, az egymásra épültség, az egész világon egyedülálló, különösképpen Tauberbischofsheimben. Egy hónapja halt meg Emil Bek, egyidős velem, ő is hetvenéves. Végtelenül sajnálom. Ő nem kardszakember, párbajtőrben érezte otthon magát, de pontosan azért döntött mellettem, mert a kardot is fejleszteni akarta. Ő volt az egész vezetője. Kis sikerem abban is van, hogy Németországban is lett világ bajnok a kardvívást illetően. Amikor hazajöttem, újra a Honvédnél kaptam szaktanácsadói szerepet, de valahogy furcsán alakult a vezetés, nem tudtam megtalálni a hangot. Elváltak az útjaink, bár elég sok aranyéglát tettem abba az épületbe, amit úgy hívnak, hogy Budapesti Honvéd Sportegyesület. Hajlamosak elfelejteni. Viszont, aki nem felejt el, az a BSE, a Budapesti Sportegyesület. A vívó szakosztály vezetője meghívott, hogy foglalkozzam a fiatal edzőkkel, és próbáljam átadni azt a tudást, amit az elmúlt 50 év alatt a vívásban forgolódva összeszedtem. Ebben a pillanatban is aktív vagyok, hétfő, kedd, szerda délelőtt, délután ott vagyok a vívóteremben, péntektől pedig pihenek a kismarosi farmomon.

*

A sportolók zaklatott élete nem minden esetben kedvez a házassátnak. Így történt, hogy az első házasságom válással végződött. A második sportházasság, mivel Bánfai Ágnes világ bajnoki bronzérmes tornász a feleségem. Sokkal erősebb, mint én, a kezében tart. Szerencsére. Közös bölcsességünk alapján a kislányunkat nem nagyon engedjük az élsport felé fordulni. Hosszú ideig lovagolt, de inkább a tanulás felé orientálódott, és ha minden igaz, rövidesen befejezi a tanulmányait, biomérnökként akar diplomázni. Az első házasságomból született nagyobbik lányom által van két unokám. Egy fiú meg egy kislány. A fiú parádésan rossz gyerek, ahogyan kell is, a kislány pedig egy bűbájtündér, csupa nő és csupa kedvesség.

*

Az édesapám az esztergomi kórház főgépésze volt. Bent laktunk a kórházban, mert éjjel-nappal szükség volt rá. A háború alatt sem vitték el katonának, mert kórház mindig kell. Édesanyám háztartásbeli volt. A kórházi közelség és az a tény, hogy Esztergom mindig diákváros volt, hisz a ferencesek és a bencések által iskolák tömkelege működik ott, édesanyám fixa ideájává vált, hogy az egyik gyerekből mérnök, a másiból meg orvos legyen. Engem

szánt volna orvosnak. A bátyám mérnök lett, '56-ban elhagyta az országot. Németországban él jelenleg is, három gyermeke van és az unokák. Gyakran jár haza. Tehát édesanyám legnagyobb bánata, hogy nem lett orvos belőlem. Én mindenáron a Testnevelési Főiskolára akartam bekerülni. Sikert, és ez akkor nagyon nagy szónak számított. Képzeld el, mennyire erős évfolyamunk volt! Három olimpiai bajnok is járt oda egyszerre: Kertész Alice, a tornásznő, Ágoston Jutka, a vívónő, Zsivotzky Gyula, a kalapácsvető és jómagam. Nem beszélve a többiekéről, akik szinte valamennyien válogatott kerettagok voltak különböző sportágakban. Csupa kiválóság. Édesapáméknak fogalmuk sem volt arról, mi az a vívás. Egy alkalommal Magyarországon rendezték meg az Italo Sainteri versenyt. Sainteri nagynevű olasz edző volt, aki a millennium idején jött Magyarországra vívást oktatni. A tiszteletére hozták létre azt a nagyszerű kezdeményezésű versenyt, melyben fiatal vívók ötfős csapatai mérhették össze a tudásukat. Egyik évben Magyarországon rendezték meg a találkozót, a másikkban Olaszországban. Ezalatt rengeteg barátot lehetett szerezni. A nagyobbik lányom keresztapja is olasz vívó. Az egyik ilyen kupán mondtam anyáméknak, jöjjenek el és nézzék meg. Színvonalas, jó verseny volt, és az olaszok mindig színt vittek a vívásba. Nem volt unalmas, izzott a levegő. A verseny közepén tartottunk, jól vívtam, volt három győzelmem, amikor észrevettem, hogy anyám egyedül ül. Felmentem hozzá és kérdeztem, apám hol van? Kiment valahová – felelte. Véget ért a versenynek, de apám sehol. A kocsmában volt. Az üvegablakon keresztül láttam, hogy valamit nagyon magyarázott. A versenyen volt egy olyan jelenet, amikor megtámadtam az egyik olaszt, aki megijedt és leszaladt a pástról. Apám felállt, elment a kocsmába és elmesélte, hogy a fiam kizavarta a sportcsarnokból a talját. Ennyi affinitása volt a kardvíváshoz.

*

Hoztam Pestre a sisakomat és a kardomat, itt kellett megtalálnom a számításomat. Nem volt könnyű. Először albérletben laktam, aztán társbérletben, majd vettem egy lakást, és végül elcseréltem, most pedig, körülbelül negyven éve itt lakom a Várban. Sajátos, nagyszerű dolog: a királyok mindig a várban laknak. Különös atmoszférája van. Mindenki mindenkit ismer, mindenki vigyáz a másokra, bensőséges is itt a hangulat. Hetvenéves vagyok, és fizikailag nagyszerűen érzem magam. Páran megalakítottuk a Budavári Vívóegyesületet. Hosszú időszak volt, de, hál' istennek, az önkormányzat is nagyban segíti. Kicsiknek, nagyoknak, azoknak szól, akik jól akarják érezni magukat.

Lejegyezte Solymosy Zsuzsanna

Póczy Klára

A budai Várhegy

Európai kulturális központ a XV. században¹

A budai Várhegy kulturális fénykora kétségtelenül a XV. század. Zsigmond király, a Hunyadiak, Mátyás király egy teljes évszázadot felölelő uralma alatt egy európai nagyhatalom kulturális központjaként vált híressé. Sajnos ennek ismerete is hiányzik a köztudatból. Jó lenne, ha legalább az iskolai tankönyvekbe megfelelő súllyal kerülne be, segítve az új generációk öntudatát és ambícióit.

***

Rómában 1433. május 31-én IV. Jenő pápa Zsigmond magyar királyt a Német-Római Birodalom császárává koronázta. Zsigmond ekkor már viseli a cseh király, német király, Itália királya címeket. Apjától, IV. Károly cseh királytól örökölte a cseh trónt, Aachenben koronázták német uralkodóvá, Milánóban a vas-koronával Lombardia királyává. Hosszú uralkodása alatt beutazta Európát, s e különböző államok uralkodójaként tevékenyen alakította a kontinens politikáját, formálta történelmét.

Franciaországban, Párizsban két ízben töltött el hosszabb időszakot és járt Avignonban, Perpignanban és másutt. Angliában, Londonban is hosszabban tartózkodott. Különböző alkalmakkal tevékenykedett Németországban: Nürnbergben, Brandenburgban, Ulmban, Freisingben. Spanyolországban Granadában maradtak fenn emlékek a magyar királyról. Krakkóban és a cseh Prágában is több időt töltött (eredetileg itt nevelkedett IV. Károly király fiaként). Konstanz, Basel, Freising volt a helyszíne az általa létrehozott és évekig elhúzódó zsinatoknak, ahová ismételten tért vissza. A mai Itália területén Pisában, Aquilában, Sienában (itt egy teljes évet tartózkodott), Rómában maradtak fenn emlékei.

Zsigmond kivételes nyelvtelenség, nyelvtudása bámulatos, ami a felsorolt városokban mindig beszédtemává vált: beszélt latinul, csehül, magyarul, horvátul, németül, franciául, olaszul.

Legismertebb, már idős kori portréja Dürertől származik, de a kétségtelenül a legérdekesebb – és bizonyára a legértékesebb – róla készült művészeti ábrázolás Rómában, a Vatikánban látható, a Szent Péter-bazilika főbejáratának középső bronzkapuját díszíti. A kapu közepén, szemmagasságban végigfutó

¹ Magyarország 1985-ben csatlakozott a világörökség-egyezményhez, 1987-ben a világörökség része lett a budai Várhegy és a Várnegyed, valamint a budapesti Duna-parti panoráma. 2002 óta az Andrássy út a Hősök terével került fel a listára. Budapesten kívül Hollókő (1987), Pannonhalma (1996), az aggteleki cseppkőbarlang (1995 óta a szlovákiai résszel együtt), a Hortobágy (1999), Pécs ókeresztény sírkamrái (2000), a Fertő tó nemzeti parkja (2001, közös magyar-osztrák) és Tokaj-Hegyalja (2002) kerültek a védett objektumok, tájegységek közé. Ugyanakkor a várakozólistán előjegyeztek további tíz magyar építészeti, néprajzi kincset, többek között Visegrádot, Esztergomot és az egykori Római Birodalom határszakaszának magyarországi részét.

remekmű Antonio Averlino, vagyis Filarete alkotása. Filarete azt a jelenetet ábrázolta, amint a pápa az előtte térdre ereszkedő Zsigmond fejére illeszti a Német-Római Birodalom koronáját. A király mögött kísérői hada, lovon és gyalogosan, jól felismerhetőek a magyarok jellegzetesen díszes viseletben. Hogy ennek a Zsigmond koronázását rögzítő műalkotásnak a jelentőségét kellően értékelni tudjuk, megjegyezzük, hogy Filarete a 15. század harmincas éveiben Róma leghíresebb bronzművésének számított. Amikor néhány évvel korábban a Laterán magaslatán földmunkák során a felszínre került Marcus Aurelius római császár híressé vált lovas szobra, amely ma a Capitolium legfőbb dísze, akkor a pápai udvar Nardo Carbolesi és Leonardo Guidocci ötvösöket és Filarete bronzöntőművész szobrászt bízta meg a rossz állapotban lévő szobor restaurálásával, kiegészítésével, melyről akkor még azt hitték, hogy Nagy Konstantint ábrázolja. Filarete szobrászként márványtalapzatra emelte a remekművet, s évekig dolgozott a szobron. Zsigmond koronázásakor azonban felbontotta szerződését, kiszállt a további munkákból, és megalkotta a Szent Péter-bazilika főkapujának domborművét.

Korábban nagy vonalakban felsoroltuk Zsigmond külföldi útjait, amelyek között itáliai tartózkodásai is szerepelnek. Rómában azonban csak ekkor, 1433-ban járt első ízben. Úgy véljük, ebben az is közrejátszott, hogy első felesége, Anjou Nagy Lajos királynővé emelt lánya, Mária örökségeként szerepelt Dél-Itália birtoklása. Apósa, vagyis Nagy Lajos nápolyi és szicíliai, igen szerencsétlenül végződött trónutódlási kísérletére Zsigmond nem kívánt emlékeztetni.

Ugyanakkor Zsigmond már tíz évvel korábban, 1423-tól kezdve a magyar tulajdonú intézmények újjáépítésével tevékenyen részt kezdett venni Róma helyreállításában. Az általa kezdeményezett konstanzi zsinattal (1414–18) részben a huszitizmus terjedését próbálta meggátolni, részben a három, egyidejűleg uralkodó pápa gerjesztette schizmát kívánta megszüntetni. Rómát az egyházszakadás, a pápa avignoni fogsága teljes pusztulásra ítélte. A Szent Péter-bazilika tetete beomlott, a lateráni bazilikát istállónak használták azok a zsoldoseregek, amelyek francia, német, spanyol szolgálatban harcoltak az Urbsban megbízóik nevében. A középkori „abitato” és „disabitato”, vagyis a város lakott és lakatlan részei között már jóformán nem volt különbség, minden romokban állt, az emberek a romok között laktak. Ez volt talán a mélypont, és ennél bámulatosabb eredmény, hogy ebből a romhalmazból a reneszánsz Rómát a világ vezető városává bontakoztatta ki. S ehhez a magyarok is hozzájárultak, amiről sohasem történik említés. Zsigmond ugyanis elrendelte az eredetileg Szent István király által Rómában alapított magyar intézmények feltámasztását, bőségesen támogatva a helyreállítás költségeit. Adakozásának az is célja volt, hogy országa és a világ előtt bizonyítsa, *Szent István művét* folytatja.

Itt újabb kitérőt szükséges tennünk, s emlékeztetnünk Rómában István alapításaira. Kevesen tudják, hogy mindmáig kivétel nélkül mindegyik működik, és bár némelyikük az eltelt ezer év alatt elkerült eredeti helyéről, de pápai bullával igazoltan új helyükön is eredeti funkciójukat töltik be.

Vegyük hát számba a Szent István által 1000-ben alapított intézményeket:

1. Santo Stefano degli Ungheresi-templom (egykor a Szent Péter-bazilika nyugati oldalánál).

2. Káptalan tizenkét kanonok részére, vallás és diplomácia, valamint nyelv oktatására.

3. Zarándokház a Magyarországról Rómába érkezők részére, iroda és szálláshelyek az állandó követjárások miatt.

4. A gazdasági háttér megteremtésére a kanonokházak mögött kertek, gazdasági udvarok, valamint Róma határán kívüli birtokok szolgáltak, melyek egészen 1949-ig folyamatosan magyar tulajdonban voltak, és amelyek jövedelméből a felsorolt intézményhálózatot fenntartották.

A római bázis működtetésével céljának – Szent István király politikája folytatásának – a hangoztatása nem maradt hatástalanul. Flavius Blondus pápai titkár a szentszéki Kancelláriából folytatott levelezésében, a török veszedelem hangoztatásakor újra és újra leírja azt a meggyőződését, hogy Európa csak a magyarokkal szövetkezve védhető meg. Felsorolja a Balkán népeit, amelyekre keleti kapcsolataik, ortodox vallásuk és politikájuk miatt nem lehet számítani, illetve a különböző dél-európai népeket, amelyek viszont az egymással folytatott harcok miatt képtelenek egységes fellépésre az ellenséggel szemben. Egyedül a magyarok azok – ismétli Blondus, a pápa hivatalos diplomatája –, akik nem a németekhez, és nem is keleti szomszédaikhoz, hanem a Szentatyához fordulnak a török veszély esetén, és a pápától várják a segítséget, illetve a pápával egységben szállnának harcba az ellenséggel.

Az egyetlen magyar egyházi rend, a *pálosok* 1250-ben kapták a Szentszék-től hivatalos engedélyüket működésükhöz. Egy teljes évszázadon át küzdöttek azért, hogy Rómában pápai hozzájárulással bázishoz jussanak. Először csak az Urbs falán kívül működhetek, majd már – feltehetően Zsigmond befolyására – 1404-ben Róma „belvárosában” a San Salvatore in Unda templomot és kolostort bízák rájuk. Itt kórházat is fenntartanak. A helyszín a Tevere partján, a ponte S. Sisto mellett van (a jelenlegi Accademia Ungherese – a Magyar Akadémia – szomszédságában, aminek az utcáját, a via Giuliát csak a 16. század elején nyitották meg), a palazzo Farnese közvetlen szomszédságában.

A pálosokat néhány évtizeddel később a Monte Celio magaslatára, a S. Stefano Rotondo templomba és kolostorába telepítik. Nagy előrelépés ez és komoly elismertség jele. Itt állítják fel, s máig a kolostorudvar közepén látható az a díszkút, amelyet Zsigmond címere és a pápa címere díszít. (Utóbbit később az eredetiről XIII. Gergely átfaragtatja.) A pálosok 1452-től itt működnek. (Most két magyar kulturális bázis működik Rómában, a Laterán mellett, amiképp a pápák székhelye is a Vatikánban van.)

Zsigmond király 1432-ben – német-római császárrá koronázása előtt – egy teljes évet Sienában töltött, s szervezte Európa legnagyobb hatalmú koronájának megszerzését. Onnan már 1414-ben kérte a világhírű, templommal kombinált kórház alaprajzát, hogy Budán is megépíttessen a működő, de jelentéktelen ispotályok mellett egy reprezentatív, gyógyításra alkalmas épületet. Óbudai egyetemén medikusokat is képeztek, méghozzá a legkorszerűbb színvonalon (Itálián kívül pl. 1405-től itt is boncoltak pápai engedéllyel). A feltevések szerint a johannitáknak a Gellért-hegy lábánál lévő ispotályát a Zsigmond által tervezett helyszínen emelték és működtették.

Zsigmond királynak sokan szemére vetették, hogy folyton úton van, nem tartózkodik az országban. Nagyvonalú vállalkozásokba kezd, mint pl. a „Friss

palota”, vagyis az új királyi rezidencia átépítése, de nem fejezi be. Sorolhatnánk tovább a vádakát, amelyek címén Magyarországon ellenfelei lázadásokat szítottak ellene, s érdekes módon ezek a rosszízű fanyalgások olyan tartósak voltak, hogy még ma sem hiányoznak az iskolai történelemkönyvekből.

Pedig, hogy a legutóbbi sienai kórház példájánál maradjunk – vagy ha visszalapozunk a Zsigmondot körülvevő külföldiek, az akkor ismert világ legnevesebb személyiségei, művészek, tudósok, politikusok során, akik a magyar uralkodót külföldi útjain, vagy éppen itthon, Budán körülvették –, egyértelmű a jelenség pozitív hozadéka. Magyarországon terjedni kezdett a reneszánsz szemlélete, az ország befogadta az akkor éppen rohamosan fejlődő európai kultúráramlatokat. A zsinati mozgalmak nélkül Magyarország nemcsak kimaradt volna az európai fejlődésből, de még csak nem is tudtak volna az ország létezéséről. Egyetemek és kórházak alapítása maradt volna el, melyek azután évszázadokon át szolgálták a lakosságot.

A felsoroltak mellett talán első helyen említendő az a meggyőző érv, miszerint az állandó török veszélyeztetés időszakában a Kárpát-medence Magyarország csak úgy remélhetett védelmet Európától, ha állandóan kapcsolatban marad az őt körülvevő országokkal, sőt helyzeténél fogva hatni tud rájuk. Ezért volt szükség a cseh királyi címre, a frank-német koronára, a lombard vaskoronára (ami itáliai királyságot jelentett) s a Német-Római Birodalom császára pozícióra. Hiszen ez volt az akkori világ csúcspontja. Mindez természetesen gyakori távollétet igényelt, hiszen Róma még mindig a világ ura.

Fentebb említettük már a vádakát, amelyekkel Zsigmond királyt illeték ellenfelei: a legjelesebb-tehetségesebb magyarok külföldi egyetemekre jártak, maga a király külföldi hírességekkel vette körül magát, gyakori utazásai miatt nem tölt elég időt Budán, nagyhatalmi törekvései miatt más országok koronáját fogadja el, s az ottani problémák kötik le, azokban az országokban tartózkodik.

Pedig ez a Zsigmond kormányzási koncepciójának magját képező gyakorlat voltaképpen már a magyar Géza nagyfejedelem és fia, I. István idejében keletkezett, a később szentté avatott István tudatos céllal létesítette Rómában a magyar intézményeket. Diplomáciai kapcsolatok szerzése, nyelvtudás, Európa vezető köreinek személyes ismeretsége, jártasság a világpolitikában – már ifjúkorától nagy vonalakban ez a cél vezérelte Zsigmondot is, aki hosszú uralkodása alatt valódi nagyhatalommá varázsolta Magyarországot a 15. század közepére.

***

Húsz év elteltével, 1458-ban az ifjú Corvin Mátyás folytatta ezt a nagyvonalú koncepciót. Természetesen számos külső és belső támadás érte őt is az „idegenekkel” folytatott kapcsolata miatt. A nándorfehérvári győző, Hunyadi János fia ugyanakkor családi kapcsolata révén más közegből érkezett, mint annak idején luxemburgi Zsigmond, aki a cseh király fia, számos európai uralkodó dinasztia rokona volt. Másrészt nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy milyen alapvető változás ment végbe az említett alig két évtized alatt, Zsigmond halála óta, mind Európa politikai viszonyaiban, az egyes országok befolyásában, mind pedig a szédületes iramban felfejlődött, kiterelvényesedett

reneszánsz kultúrában, miközben kialakult egy új, összeurópai gondolkodásmód. A Mátyás által kiharcolt Buda–Bécs tengely politikai ereje s Mátyás király mint nagy reneszánsz uralkodó, a fenti okok eredménye. Érdekes, hogy a közvélemény messze Zsigmond fölé emeli Mátyást.

***

Mi sem természetesebb, mint hogy a bécsi és a budai, az esztergomi könyvtárak létesítéséhez elsősorban könyvek kellettek. S az is érthető, hogy a klasszikus szellemiségből táplálkozó humanistáknak mindenekelőtt ókori auktorokra volt szükségük. Hiszen latinul már a közös nyelv miatt is mindannyian értettek a szláv, német, magyar diákok, s latin nyelvű volt a közigazgatás is. Másoltatták tehát – kisebb mértékben Rómában, nagyobb mennyiségben Firenzében – a kézírásos műveket. S versengtek e nem olcsó szenvedélynek áldozva a könyvek és papirusztekercsek minél nagyobb mennyiségéért.

Voltaképpen nincs olyan ismert ókori szerző, akinek a műveit Mátyás király és Vitéz János részére itáliai megbízottjaik nem hajtották volna fel. Juhász László csupán a bécsi könyvtár részére begyűjtött műveket ismertette, Vergilius, Hieronymus, Appianus, Marcellinus, Lucretius Carus, Chrysostotomus, Cyrillus, Aquinói Tamás, Platón, Trapezuntius, Ptolemaiosz – a legváltozatosabb témák szerzőinek a művei vezették a bécsi listát. A Csapody házaspár a budai várban, illetve az esztergomi és visegrádi könyvtárban elhelyezett Corvinák feldolgozását végezte el. Még Mátyás halála után is érkeztek Budára a király megrendelésére másolt művek Itáliából, amelyeket a Mátyás által létesített budavári könyvkötőműhelyben fejeztek be, s látták el Mátyás címerével. (Négyet közülük már Ulászó címerével díszítettek.)

Mátyás első felesége, Podjebrád Katalin 1464-ben születendő gyermekével együtt meghal. Az uralkodó csak tizenkét év elteltével hoz újra királynét az udvarba, Aragóniai Beatrixet 1476 decemberében koronázzák meg. Hozományként Firenzéből könyvtárnyi másolattal gyarapítja a király gyűjteményét. További ókori klasszikus auktorok mellett az éppen divatos reneszánsz irodalom így terjed el az udvarban, majd további másolatokként az országban, főiskolákon, egyetemeken a főúri társaságok beszédtemájává válik, mint ahogy ez például az erdélyi arisztokrácia könyvtáraiból kitűnik. Buda török megszállása után ugyanis Erdély a menedék, ahol a reneszánsz remekei megőrződtek. A reformáció idején ez a Mátyás korában összegyűjtött alap lesz a tananyaga számos tudományágnak.

Beatrixsal természetesen nemcsak könyvek, klasszikusok művei érkeznek Itáliából. Nagyszámú kíséret a napi élet sok újdonságával örvendezteti meg Buda, Pozsony, Bécs lakosságát, az ünnepi szokásokról nem is szólva. Fennmaradt egy még 1470-ben rendezett bál számlája, valamint egy évekkel később, voltaképpen János herceg tiszteletére rendezett bál kiadásairól szóló jelentés Bécsből. A kettő között nincs lényeges eltérés, talán az a feltűnő, hogy az ételek, italok, dekoráció, zenészek, a négy nap alatt felhalmozott tűzifa a fűtéshez, a biztonsági korlátok felállítása stb. mellett, 1484-ben már nem szerepel a szomszéd házakban is elhelyezett rendőrség, s általában a kirendelt biztonsági óvintézkedések elenyészők. Mátyás királyt befogadta a világ és Európa. Ezt az apróságot csupán illusztrációként említjük. Hiszen a kiadások mindkét esetben

a város polgárságát terhelték, a sok háborúskodás, a kezdeti ellenkezés után a magyar király valóban Ausztria, Csehország, Bosznia, Horvátország, Észak-Itália ura. Csak a német-római császári koronát nem tudta soha megszerezni.

***

(...) Zsigmond korszakára tehető annak a folyamatnak a kezdete, amelyben *a magyar nyelv, a magyar írásbeliség feltűnően gyorsan terjed* a latin mellett, a külföldiek, az „idegen” írástudók jelenléte ellenére. A korai humanizmus idején a magyarul írott nyelvemlékek, kezdve az egyszerű imáktól a himnuszokig, jelzik, hogy a legszélesebb rétegek írás-olvasás értők. S jelzi azt is, hogy részt tudnak venni saját hivatalos ügyeikben, s a vallásosság területén érteni akarják kapcsolatukat az égiekkel is.

Zsigmond könyvtárában is megjelennek a magyarul írott szövegek. Könyveiről, könyvszeretetéről általában mindenki tudott. De talán kevésbé ismert, hogy a Vencel bátyjától örökölt gyűjtemény képezte könyvtára alapját. Ez túlnyomóan egyházi rendeltetésű, gyönyörűen illusztrált kódexekből állt. Korának valamennyi királyi udvarához hasonlóan a klasszikus auktorok sora sem hiányzott. A Zsigmondnak ajánlott, az udvarában megfordult külföldi tudósok gyarapították ezt az anyagot, amely majd Beatrix királynő, Mátyás király második felesége érkezésével válik teljessé.

A királynővel feltűnően népes rangos kíséret érkezett. Egy részük még Nápolyból, az aragóniai házudvarból indult a koronázásra, más részük útközben csatlakozott hozzá. A firenzei reneszánsz dicsőséges bevonulása Budára ekkor teljesedett ki; merthogy itt már évtizedek óta dolgoztak művészek és tudósok. Beatrix hozományaként érkezett az a kódexegyüttes, amely később a Corvina könyvtárnak közel egyharmadát képezte.

Ez már egy más összetételű udvartartás volt, mint annak idején, kereken ötven évvel korábban Zsigmondé. Fél évszázad alatt az új polgári réteg is szerephez jutott a tudományban és a művészetben. Az Anjou-, majd Zsigmond-kori udvarról az utolsó pillanatfelvétel talán az a különösen értékes szoboregyüttes, amelyet a budai királyi palotában tártak fel néhány évtizeddel ezelőtt. Mintegy harminc alakot ábrázolnak a kiváló minőségű alkotások: királyok, lovagok, dáma, valamint szentek, apostolok, püspökök alkotják. Maig nem fejeződött be a vita az egyébként egységes csoport keletkezésének idejéről. Biztos és helytálló azonban a régész Zolnay László álláspontja: „Ha a szobrok alkotói után nyomozunk, elsősorban stílust és nem nemzetiséget kell keresnünk.” A kor francia, flamand, felsőnémet, ausztriai mesterei együttesen modernséget, rangot, a művészet magas fokát jelentették. A késő gótika, az Anjou-kor és a reneszánsz

levegőjét hozták magukkal a nagy vándorló szobrászműhelyek, amelyekben aztán helyet kaptak tehetséges magyar, helyi kőfaragók. Egy biztos, a mű helyben készült, hazai kőanyagból faragták ki. „A budai gótikus szoborleletünk a középkori Magyarország műveltségének egy olyan korszakát dokumentálja, amikor benne éltünk a világtörténelmi *jelen időben*, és nem évtizedes vagy évszázados lemaradással kullogtunk utána” – írja Zolnay.

Aragóniai Beatrix királynővé koronázása után alig másfél évtizedes korszak következett Mátyás haláláig. S ebből is az utolsó öt évet az uralkodó megszakítás nélkül, szinte kizárólag Bécsben töltötte. A budai vár és a bécsi Burg között ingázott udvartartása a reneszánsz stílusban kialakított hétköznapi és ünnepségek között. A harmadik bázis Pozsony volt, ahol 1467-től az Accademia Istropolitana működött.

A háttérben folyamatosan beárnyékolta a továbbfejlődés lehetőségeit a török veszély, a török előrenyomulás, a török diplomácia szerteágazó szálainak átláthatatlan szövevénye. Mátyás ezért folyamatos levelezésben igyekszik a pápától anyagi és politikai támogatást kapni. Mint fennmaradt levélváltásukból kitűnik, jóformán teljesen sikertelenül.

Környezetével a király már sokkal eredményesebben jut egyezsége. A korábbi ellenfelek, a cseh és az ausztriai villongások, a szerb és havasalföldi belharcok megnyugtató kiegyezésekkel végződnek. Mátyás birodalma Európa közepén elismert nagyhatalom. Híres humanista tudósok törik magukat, hogy feladatokhoz jussanak az udvarában, elismertséget hoz, ha közülük valaki hosszabb vagy rövidebb ideig Mátyás szolgálatában áll. Szoros kapcsolatok alakultak ki az olasz, osztrák, cseh, német és lengyel tudóskörökkel, terjedt a tudományos szemlélet, melyhez Buda is méltóképp hozzájárult. A 15. század második felében évtizedeken át itt dolgozott a kiváló műszerkészítő, Hans Dorn szerzetes. 1570 körül készült az a bázeli múzeumban őrzött zsebóra, melyet fedelének felirata szerint („Egedius Ungarus fecit Budae”) Magyar Egyed készített Budán. Jellemző példaként említhetjük a kartográfia eredményeit is: Georg Peurbach, Vitéz János püspök pártfogoltja a 15. század közepén számításokkal megállapítja a Nagyváradon áthaladó meridián értékét, majd 1476-ban Johannes Regiomontanus, a pozsonyi egyetem tanára megméri az esztergomi, 1480-ban pedig a lengyel Byliczai Olkusz Márton a budai kezdő meridiánt, amely a térképkészítés alapmértéke. Francesco Roselli itáliai kartográfus 1478 és 1482 között tevékenykedik Mátyás udvarában, majd Firenzébe visszatérve igen jelentős térképészeti műhelyt nyit. Fennmaradt hagyatéki leltárában szerepel egy *Ungheria doppia d'un foglio reale*, azaz egy kettős királyi ívméretben (kb. 60 x 80 cm) készült Magyarország-térkép. A 16. századi térképek ennek alapján készülhettek itthon és külföldön, így pl. Raffaello híres térképe is az 1500-as években Rómában, a Vatikánban. A hatalmas falfestmény a pápai palota második emeleti loggiáján, a pápa lakosztályának ajtaja mellett látható.

***

Amikor Mátyás megrendelésére 1467-ben még kézzel másolják számára Firenzében, Simonianus híres műhelyében a kódexeket, a magyar király már tárgyal a Rómában működő Hess András nyomdásszal, akit végül sikerül Budára hívnia. Egy nyomda berendezése, technikai felszereltsége, működésének ipari feltételei

olyan vagyonba kerültek, hogy az kizárólag gazdag mecénások támogatásával valósulhatott meg. Magában Rómában is csak ekkor kezdődik az iparszerű könyvnyomtatás, két német barát a Massimo-palotában állítja fel az első nyomdát.

Hess András a budai Várhegyen, a mai Szentháromság tértől északra, a Tárnok utca és a Fortuna utca közötti térségben működtette nyomdáját, itt adta közre első magyarországi munkáját, a *Chronica Hungarorum*ot 1473-ban.

Csupán öt országban, német, olasz, svájci, francia és holland városokban működött könyvsajtó 1473 előtt. „A budai Hess nyomdával tehát korán és eszmei-tipográfiai szempontból is színvonalasan kezdődött hazánkban a könyvkiadás.” (Berlász Jenő: *Ötszáz éves a magyar könyvnyomtatás*. 1973) Mindez azt jelenti, hogy a magyar könyvnyomtatás is a budai Várhegyről indult.

Itália különböző városállamokból áll a 15. század közepén, még nagyon távol van a félsziget egységesítésétől. De a folyamatos oszmán fenyegetettség hatására kialakul – öntudatlanul és nem hivatalos ideológiaként – az *európai egység* gondolata, az európai országok érdek-összefonódása. S ebben Róma feltétlenül hangsúlyozni kívánja, hogy változatlanul az Urbs a központ, a főváros.

Ismételten emlékeztetünk arra, hogy a humanisták az *antikvitást* mint az európai kultúra alapját tekintették. Ez az eszme vonul végig a humanista tudományosságban és művészetben. És ma, az Európai Unió korszakában is ez a szellemiség köti össze a közösséget, a részt vevő országokat.

***

A budai Várhegy szerepe a magyar történelem folyamán hétszáz éven keresztül (1247–1947) változatlan maradt. A királyi vár és a mellé telepített lakónegyed a XIII. századtól az ország kormányzati központjának funkcióját töltötte be. Itt volt a kormányzói hivatal, a kabinetiroda, a testőrség palotája, a miniszterelnökség. S a Várnegyedben maradtak az egykori Osztrák–Magyar Monarchia úgynevezett közös ügyeinek minisztériumai (a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium), és itt működött a Pénzügyminisztérium is.

Gyökeresen megváltozott a helyzet a második világháború után. Részben a felsoroltak miatt teljesen lebombázták és szétlőtték a Várhegy épületállományát, amelyet évtizedekkel később, a hatvanas évekre állítottak csak helyre úgy-ahogy. Még ekkor is csak nehezen találtak gazdára az egykori nagy múltú paloták, melyek még helyreállíthatóak voltak, és elkerülték a teljes lebontást. A korábbi államigazgatási épületek országos múzeumokká vagy tudományos kutatóintézetekké váltak, együttesükben szinte valamennyi tudományos és művészeti ág helyet kapott. Így jött létre – észrevétlenül – a budai Várhegyen Magyarország új kulturális központja.

A helyreállított műemléki együttes olyan mérvű művészeti értéket képvisel mind művészeti, mind történelmi szempontból, ami miatt már 1987-ben elnyerte a világörökségi rangot.

A két szerepkör, a *kulturális központ* és a *világörökség* együttes tényének ismerete hiányzik a köztudatból. Pedig mindkettőre külön-külön is büszke lehet az ország. Idegenvezetők sohasem említik, pedig a külföldi turista fokozottan értékeli azt a látványt, melynek hivatalosan nemzetközi rangja van.

Ez az együttes teljesen egyedi elbánást, anyagi ráfordítást, szabályozást és ügyintézkést kíván a terület vezetőségétől.

Jelenleg a Várhegyen tizenöt országos jelentőségű múzeum, tucatnyi kiállítóhely (rézmetszők, grafikusok, szobrászok időszakos kiállításai), tizenkét tudományos kutatóintézet (többségük a Magyar Tudományos Akadémia intézménye), valamint az Országos Levéltár, a Várszínház s a föld alatti, őskori labirintusrendszer tartozik védelem alá mint nemzetközi kulturális örökség.

Magyarország legnagyobb öröme 2005 novemberében a XV. századi Corvinák is felkerültek a világemlékezet még eléggé szórványosan benépesült katalógusába. Voltaképpen nincs pontos adat arról, hogy Mátyás könyvtára hány ezer kötetből állt eredetileg. Magyarországon ötvenhárom példányt őriznek, s ebből harmincöt kötet a Várhegyen levő Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe tartozik (a többi az MTA könyvtárában, az Egyetemi Könyvtárban és a Győri Egyházmegyei Könyvtárban található). Egyúttal azok a Corvinák is védelmet kaptak, melyeket jelenleg Ausztria, Itália, Hollandia, az Egyesült Államok területén őriznek.

Bene Sándor

A történelem mint hasonlat

A nemzeti nagyelbeszélés műfajváltása

Emlékezet és felejtés. „A derű, a jó lelkiismeret, a vidám tett, az eljövendőbe vetett bizalom – mindez, az egyéné éppúgy, akár a népé, attól függ, van-e olyan határ, amely elválasztja az átláthatót és világosat a megvilágíthatatlantól és sötétől; hogy tudunk-e ugyanúgy kellő időben feledni, ahogyan kellő időben emlékezni? [...] A történeti és a történetietlen egyaránt szükséges valamely egyén, nép vagy kultúra egészségéhez.”

Friedrich Nietzsche tételét sajátos módon igazolja a magyarországi latin nyelvű történetírás, amely sok évszázadon át egyszerre volt a feledés és az emlékezés eszköze. Sőt, talán éppen ez az a lehetséges szempont, amelyből a nemzeti nyelvű történeti irodalommal szorosan összefüggő, attól kontextuálisan el nem választható latin historiográfia valóban önálló tényezőként vizsgálható, és önállóan is fontos szerepet játszik.

A latin nyelvű történeti és történetírás-elméleti irodalomnak tehát kettős hozadéka van Magyarországon: a mitikus és a történelmi identitás metonimikus kapcsolatának lassú feloldása a feledés technikái révén, valamint egy új típusú, reflektált történeti em-

lékezésmód feltételeinek megteremtése. A történelem, a megtörtént és megörökített múltbeli események összessége értelmezendő, megfejtendő példává, *exemplum*má vált, a múlt és jelen viszonya a *similitudo*, a hasonlat logikai sémájába illeszkedett.

A jelen nem azonos a múlttal, a múlt nem a jelen metaforája; hasonló jelenségek halmazairól van szó, amely jelenségek között ha van is, oly távoli a leszármazási kapcsolat, hogy inkább analógiát érdemes keresni. Az viszont minden esetben kérdés, hogy milyen analógiát, vagyis: milyen céllal, milyen közvetett beszéd-, azaz szövegaktusként használja valaki a fél-történelem vagy mitikus előtörténelem felidézését. Mindez nem azt jelenti, hogy az *ars historica*-vita után ne lehetett volna azonosulni Attila hunjaival vagy apokaliptikus mátrixhoz alakítani a nemzeti történelem időfolyását. Egyszerűen arról van szó, hogy a 17. század elejétől megváltozik az ilyen és hasonló kísérletek kontextuális helye, ami hamarosan az őstörténeti tematika és a nemzeti történelmet bibliai (prófétikus, apokaliptikus, ószövetségi és újszövetségi) időkeretben értelmező szövegek műfajváltásához vezetett, a históriától az eposz, a prédikáció, a Szentírás-kommentár vagy -parafrázis, a hitvita és a politikai publicisztika felé.

Kevés jobb példa van erre a szétartó mozgásra, mint Inchofer Menyhért (1585–1648) nagy magyar egyháztörténeti munkájának (*Annales ecclesiastici regni Hungariae*, 1644) utóélete. Inchofert sokáig csak azért tartotta számon a modern szakirodalom, mert ő közölte először a magyar uralkodónak állítólag apostoli címet és jogkört biztosító Szilveszter-bulla szövegét. A bulláról már régen tudjuk, hogy hamisítvány, az újabb kutatások azt is feltárták, hogy a Habsburg uralkodók, a magyar püspöki kar és a Szentszék mellett felállított missziós szervezet, a Congregatio de propaganda fide közötti, a *jus patronatus*-szal kapcsolatos, főként a balkáni rekatolizáció során felszín-

re kerülő érdekellentétek erőterében született, és egy tehetséges horvát falszifikátor, Inchofer munkatársa, Rafael Levaković magánakciójának köszönhetően került az *Annales* lapjaira. Mindez azonban elterelte a figyelmet Inchofer összefoglalásának különlegesen fontos eszmetörténeti pozíciójáról. A diadalmas ellenreformáció historiográfiai csúcsteljesítménye, Cesare Baronio tizenkét kötetes munkája, az *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198* által ihletett mű ugyanis a későbbi magyarországi tudományos egyháztörténetírás őse és mintája lett, s a magyar világi historiográfiát is befolyásolta a Baronius-iskola forráskritikai módszereinek közvetítésével. Ugyanakkor viszont nemcsak a tudomány, hanem a szépirodalmi műfajok felé is ágaztak belőle utak.

A magyar püspöki kar megbízásából, két egymást követő esztergomi érsek (Lósy Imre és Lippay György) támogatásával tevékenykedő Inchofer nemzeti szellemű egyháztörténetet írt. Nemzeti öntudat a Szentszékkel és Béccsel szemben egyszerre bontakozik ki munkájából. Egyrészt minden alkalmat megragad, hogy az önálló magyar államiságot a hagiográfia eszközeivel legitimálja: isteni pártfogás jelét látja Szent István II. Konrád császár elleni győzelmében, az Árpád-házi uralkodóknak francia mintára szakrális gyógyító erőt tulajdonít, amellyel a császárok közismerten nem rendelkeztek, folyamatosan hangsúlyozza a magyar korona római eredetét. Másfelől, ha el is ismeri a magyar állam római kötődésének jelentőségét, nagyon nagy jelentőséget tulajdonít annak a ténynek, hogy a pogány magyarok megtérése a szokásosan feltételezettnél jóval ősbibb időre megy vissza, s a *pápaság beavatkozása nél-*

kül valósult meg a maga teljességében. Inchofer szerint ugyanis a magyarok a harmadik században (!) érkeztek Pannóniába, és fokozatosan terjedt köztük a kereszténység. A hunok már a magyarok második hullámát képviselték, s véletlenül pogányok voltak, de – mint hosszan bizonygatja – még Attilának is tiszta istenfogalommal kellett rendelkeznie, máskülönben nem nevezhette volna magát Isten ostorának. Inchofer vadul tiltakozik az olyan elméletek ellen, mint például Volterranóé, aki szerint nyelvünk illír dialektus – sőt, a magyarság dicséretének legfőbb motívumát a műveltség (!!!) mellett nyelvének romlatlan megőrzésében leli fel; a „magyar” szentekről, mint Szent Mártonról vagy Szent Jeromosról (akit a horvátok természetesen szintén maguknak vindikáltak) már nem is beszélve. Inchofer nem győzi kiemelni Mária magyar patróna voltának jelentőségét, illetve Szent István életének tárgyalása során megkülönböztetett figyelemmel kezeli az ország felajánlását Máriának, azaz összekapcsolja az ellenreformáció nemzetközi Mária-kultuszát a nemzeti szentnek, Istvánnak Pázmány által újjáélesztett és politikai tartalommal feltöltött kultuszával. Inchofer volt az első, aki Magyarországra a „regnum Marianum” kifejezést alkalmazta, s ezzel a Szent Szűz patronátusát nem csupán az „ország” fogalma alatt addig értődő nemességre, hanem az egész Magyar Királyságra mint területi és vallási-kulturális egységre vonatkoztatta.

A *regnum* fogalom kiterjesztésének és kétirányú (Mária és István felől is biztosított) megszentelésének pedig felmérhetetlen jelentősége lett nem csupán a szerző életében, hanem a mű megjelenését követő bő másfél század folyamán is. Inchofer egyháztörténe-

te nem véletlenül lett egyfelől az *ars historica*-irodalom tanúságaival is gazdagodott tudományos történetírás ihletőjévé és forrásává, másfelől a 18. század egyik legtöbbet forgatott, még iskolai színjátékok alapjaként is használatos, a katolikus egyházi oktatáson és prédikációs gyakorlaton keresztül a társadalom hajszálereibe szétáramló nagy narratívájává. Az *Annales ecclesiastici Regni Hungariae* a transzcendens távlatra is nyitott történeti legitimációt teremtetett a katolikus magyarság számára, azonban koncepciója alkalmas volt arra – éppen a hun-szittya előtörténet beemelése révén –, hogy társítsa magához a protestáns történetteológia örökségét, a „választott nép” biblikus eredetű koncepcióját.

Az integrációnak ez a folyamata azonban már nem a történetírás, hanem főként az epika műfajaiban megy végbe. A 18. században, a függetlenségi harcok lezárulta után paradox módon éppen a korábban Habsburg-hűségükről nevezetes jezsuita rend költői lesznek azok, akik latin nyelvű huntörténeti és honfoglalási eposzaikban az eleinte vérvívó és emberevő, Rákóczi Ferencre maszkírozott Attila-figurát lassan átalakítják dicső honfoglalóvá, a „máriás” magyar szent királyok (és az Ausztriát is elfoglaló Mátyás) kegyes ősapjává. A legjelentősebb latin nyelvű hun eposz, Répszeli László *Hunniasa* (1731) mellett seregnyi, jól-rosszul sikerült költői próbálkozás veszi célba a hunok első, második (esetleg harmadik) bejöveteletét, s vastagítja azt a humuszt, amelyből a 19. századi nemzeti megújulás immár magyar nyelvű honfoglalási epikája kinő majd. Vörösmarty Mihály óvatosan (feltételes módon) optimista, Attilát és leszármazottait megszentelő nemzeti eposzai (*Zalán futása*; *Délsziget*) éppúgy mélyen átgondolt, a magyar

nemzet küldetését az egyetemes emberi történelemben elhelyező vízióra épülnek majd, mint Arany János hun eposzának (*Buda halála*) pesszimista, az aranykormitosszal (csodaszarvas) szembeállított történelem tragikumát a hun testvérgyilkossággal hangsúlyozó koncepciója. Szinte szimbolikusnak tekinthető, hogy a magyar történelem mitikus előidejét mintegy a nemzeti felnőttkor határán ironikusan eltemető huszadik századi regény, Krúdy Gyula *Etel király kincse* című műve (1931) ismét egybekapcsolja a hun királyt és Magyarország Patronáját. Az Attila sírjában elrejtett hun kincset kereső – és vele az örök magyar fizetésképtelenséget, valamint saját kocsmaadósságait szanálni akaró –, elszegényedett nyírségi dzsentritársaság reményeinek Szűz Mária vet véget, aki egy cigánylány szerelmi kísértésétől szabadulni vágyó kántor őszintén imájára felrobbantja a föld alatti járatokat, s ezzel „a rengeteg aranykincs [...] egyetlen lánggá lett, mintha az istennyila csapott volna bele a kincshegyekbe, fekete kődarabokká égtek egy szempillantás alatt Etel király pogány kincsei”. (Igaz, a történet hiteléhez fér némi kétség, hiszen mindössze „gróf Bercsényi”, a kincsásásra szakosodott cigányvajda unokaöccse elbeszéléséből értesülünk róla.)

Ekkorra azonban a „nemzeti narratíva” szerepét az epikától már réggen az irodalomtörténet-írás vette át, amely, ha hun irodalmi hagyományról nem is számolhat be, mind a mai napig bőségesen talál elbeszélni valót a hun tárgyú mondai és irodalmi hagyományban.

A „komoly”, az *ars historica*-irodalom tanúságait is hasznosító, lassan szaktudománnyá fejlődő történetírás látszólag külön úton jár; azonban alaposabban vizsgálva a kér-

dést, szembeötlő Inchofer művének ihlető hatása. A jezsuita hagiográfus, a magyar nemzeti szentek szimbolikus csarnokának (*Ungariae sanctitatis indicia*, 1692) felépítője, Hevenesi Gábor (1656–1715), Inchofer Menyhért kéziratot hagyatékának ismeretében, az *Annales ecclesiastici* által vetett alapokon adott távlatos programot a hazai egyháztörténetírásnak (*Modus materiae conquirendae, pro annalibus ecclesiasticis Hungariae* – mint a cím is mutatja, a cél Inchofer művének folytatása és befejezése lett volna). Hevenesi kis híján másfél száz kötetre terjedő kéziratot forrásgyűjteménye szolgált alapul a 18. század jezsuita történetíró iskolájának, Timón Sámuel, Kaprinay István, Katona István és Pray György munkásságának, a hatalmas iratkiadásoknak és feldolgozásoknak. Timón *Epitome chronologicája* (1736), Kaprinay *Hungaria diplomaticája* (1767–71), Katona *Historia criticája* (1779–1817), Pray *Annales regum Hungariae*je (1763–1770) beépültek a pozitivisták történettudományba, s ma is nélkülözhetetlen segédeszközei a kutatásnak. Figyelemre méltó, hogy a Bocatiusnál megfigyelt gesztus, a vallási különbség alárendelése a történetírás szakmai szempontjainak, ekkorra érett be, a 18. században vált igazán termékennyé. A szintén jezsuita Sajnovics János finnugor–magyar rokonságelméletét vitató Pray György *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* (1761) és *Dissertationes historico-criticae*je (1774) mögött ott van az evangélikus Bél Mátyás nagy vállalkozásának (*Notitia Hungariae novae historico-geographica*, 1735–42) ismeretanyaga, aki a maga részéről már teljesen elfogulatlanul használta az eredetileg kálvinista prédikátor, ké-

sőbb katolizált Otrokócsi Fóris Ferenc *Origines Hungariae*jét (1693), s mint a *Notitiához* készített tervezeteiből következtetni lehet rá (a három hullámban a Kárpát-medencébe érkező szittyá-hunok történetét kívánta feldolgozni a meg nem valósult teljes műben), Inchofer Menyhért távoli hatásával itt is számolnia kell a kutatásnak. Mármost ebben nem az – illetve nemcsak az – az érdekes, hogy az említett tudományos művekben, minden korszerű apparátus és metódus alkalmazása ellenére milyen sokáig fennmaradt a hun–magyar rokonítás eszméje (Otrokócsi, egyedülálló leleménnyel, még a héber–magyar nyelv-rokonság ideájával is ötvőzni tudta azt, „tudományosan” átmentve a protestáns történetteológia örökségét), hanem az, hogy az elfogadó vagy elutasító eredménytől függetlenül a mitikus múlt, a hun *introitus* és a magyar *reditus* kritikai reflexió tárgyává válik, az elméleteket cáfoló vagy alátámasztó források filológiai vizsgálatnak vettetnek alá, kritikai kiadásokban kerülnek a művelt közönség asztalára. Bél Mátyás, a *Notitia* segédkönyv-sorozatának szánt *Adparatus ad historiam Hungariae*ban (1735–46), majd tanítványa, Johann Georg Schwandtner ezt folytatva a *Scriptores rerum Hungaricarum* (1746–48) kötetekben egymás után publikálták a magyar (és a többi pannóniai nemzet, pl. a horvát) „szent iratait” – egymás mellett jelent meg a diokleai pap őshorvát krónikája és Anonymus *Gesta Ungarorum* –, s ezek az edíciók újabb és újabb ösztönzést adtak a költői feldolgozásoknak. A két terület, irodalom és historiográfia tehát szorosan összedolgozott, kollektív felejtés és kollektív emlékezés dinamikájában kölcsönösen befolyásolták egymást, s hogy ez a termékeny kölcsönviszony a

történeti mítoszokkal dolgozó nemzeti irodalom és a „mítoszkritika” munkáját végző nemzeti történelemkutatás között létrejöhetett, abban a latin nyelvű történetírás és történetelméleti irodalom legsajátabb teljesítményét kell látnunk.

Gyakran idézik a *Tragédia születésének* pesszimista megállapítását: „A mítoszok sorsa, hogy szép lassan állítólagos történelmi valósággá korcsosuljanak, és hogy valamely későbbi korszak az egykori tényeknek kijáró történelmi igényekkel vizsgálgassa őket.” A nietzschei dialektikában azonban itt nem ér véget a folyamat: a tudomány lerombolja a mítoszokat, de egyszersmind megnyitja az utat az ironikus öntudat formálódásának, majd tovább, a mítoszok művészi újraalkotása, a történelem felejtése számára, a költői történetietlenség és a vallásos történetfelettség előtt. A történelem már nem élhető metonimiaként, nem mítosz, csak hasonlat – de mindig metaforává tehető. A metafora azután maga is ismét megírandó történelemmé válik. 1922 tavaszán egy Magyarországról frissen emigrált fiatalember rója Párizs utcáit, s Szent Lajos hídján éppen a szigetre igyekszik.

„A szigetről csak azt őriztem, már nem is a fejemben, hanem az idegen világ közepette oly érzékeny horzsolódott szívemben, de ott aztán édes magként, hogy Lutetia hajdani ostromakor Attila király erre a szigetre tereltette úti ménesét, itt ütötte fel hadiszállását, itt fogadta a kegyes Genovéva látogatását, a nemzeti legenda szerint egy estebédre, az ugyancsak nemzeti rosszmájúság szerint egy éjszakára is. Titokban őriztem szívem mélyén ezt a balzsamos adatot. A bennem akkor hajlíthatatlan keménységgel meredő forradalmár tekintete elől rejtettem. Felvilágosult eszmé-

immel, tökéletes európaisággal, amely oly makulátlanul tisztán ragyogott, ahogyan csak egy tizenkilenc-húsz éves lélekben ragyoghat, semmiképpen sem tudtam összeegyeztetni azt a sunyi, barbár elégtételt, hogy Attila azért mégiscsak itt járt, s ha akarja, palacsintává lapíthatja ezt a nagy nyugati büszkélkedést.”

A *Hunok Párizsbant* író Illyés Gyula iróniája persze, akárcsak Krúdyé, már

maga is történelem. Az *Etel király* kincsének egyik dzsentrí szereplője hasonló hangnemben kommentálja a Szűz Mária kincsrobbantó akciójáról szóló elbeszélést: „Ezer esztendeje keresik Attila kincseit, és kincsek helyett mindig csak mesemondókat találunk.” Ám az iróniában ott a remény: amíg találunk mesemondókat, addig mindig újraírható, sőt, újraírandó a történelem is.

Hankó Ildikó

A budavári új városháza

Város a hegyen. A Várhegy nem volt folyamatosan lakott hely. A rómaiak – úgy tűnik – nem népesítették be, bár villáik szinte körülölelik a hegyet. Az első igazi település egy XI. századi falucska volt, melynek lakói kihasználták a Várhegyet fedő mészkősapka alatt kialakult barlangrendszert. Nemcsak házaikhoz szolgált bűvőhelyül és éléskamrául, de az alján összegyűlt tiszta rétegvizek a falu, majd a XIII. században alapított Buda városka vízellátását is biztosította; erre utalnak a már igen korán megjelenő kutak.

A tatárjárást követő években keserves tanulságok után érlelődött meg IV. Béla királyban (1235–1270), hogy csak a várfallal körülvett, jól megerősített város állhat ellen a betörő idegen hadaknak. Ezért a Várhegyen építtette föl – ahogy akkor nevezték – Új-Budát; itt lelt menedéket Óbuda és Pest megmaradt lakossága is. A fallal körülvett városban az első magyar telepések – iparosok és kereskedők – az északi részen, a mai Kapisztrán téren és a mai Bécsi kapu környékén építették föl házaikat. Egyházuk az 1240–1260 között épített, egyhajós Mária Magdolna-templom (1817-től „Helyőrségi-templom”) lett. A Várhegy északi oldaláról a Szombat kapun lehetett az új városba jutni. A kapuszék hatalmas boltozatai alatt kofák árulták portékáikat.

A Kapisztrán tér. A középkorban híres piactér alakult ki a Szombat kaputól egészen a Mindszent (Úri) utcáig; itt tartották a heti vásárokat, ezért a nagy teret a XIV. század első felétől Szombat piacnak vagy „Szombathelynek” (locus fori Sabbati) nevezték. A tér neve a XVI. századtól kezdve sorrendben Magdalene Platz (Magdolna tér), Olasz tér, Parade Platz (Dísz tér), majd a török foglалás után előbb Szombathely mahaleszi, később Toprak kuleszi mejdáni (Toprak kule – Fekete tér), majd Földbástya tér lett. A tér déli oldalán álló Mária Magdolna-templom a török időkben a Fethijje dzsámi („győzelmi mecset), majd a Szaát dzsámi (órás mecset) nevet viselte. A török idők alatt a hatalmassá átépített Esztergomi Rondellától – törökül: Toprak kuleszitől (Föld bástyától) – a

Becs kapuszuig (Bécsi kapuig) terjedő északi várfalat védelemre erősen kiépítették, mert ez volt a Vár legveszélyeztetettebb része. (Itt dőlt el az 1686-os Lotharingiai Károly és Michela d'Aste vezetésével vívott várostrom is a felmentő keresztény seregek győzelmével.) Később a teret, ahol a legnagyobb rombolás dült és a legvéresebb kézitusa tombolt, 1696-ban Kaiserliche Prechének (Császár résznek) nevezték el.

A XVII. században a templomtól északra, a várfalig elterülő teret ferenc-rendi szerzetesek foglalták el és hosszú időn keresztül kertként („Franciscaner Garten”) használták. Ugyancsak ferencesek vették gondozásukba a Mária Magdolna-templomot, ezért a tér neve Franciskaner Platz (Ferencesek tere) lett. Buda töröktől való visszafoglalása után, 1686–1696 között a nyugati részen fölépítették a Grenadier Casernét (Gránátos kaszárnját), ekkor a teret előbb Joseph Platznak (József térnek), Garnisons Platznak (Helyőrségi térnek) nevezték. Az osztrák kaszárnákat mintegy százéves használat után lebontották; az 1792-es évi koronázási helyszínrajzon a tér már szabad. A tér északi részére a XIX. század elején újra kaszárnját építettek, amelyet az uralkodóról Ferdinands-Kasernének (Ferdinánd kaszárnjának) neveztek el, majd a tér 1835-ben az új királyról kapta a Ferdinands Platz (Ferdinánd tér) elnevezést. 1870-ben a kaszárnya mellé egy újabbat – a Nándor kaszárnját – építettek, amelynek elkészülte a tér nevét újra megváltoztatta, Nándor térre. A Nándor kaszárnya azonos a mai Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületével. 1850 után a tér közepén egészen 1923-ig a vasból öntött Habe-kút állott, amelyet 1969-ben a Mária Magdolna-templom megmaradt tornyától nyugatra lévő kis piazzettára került. 1922-ben a Nándor kaszárnya előtt felállították a **Damkó József** által készített, Hunyadi János oldalán küzdő Kapisztrán Szent János bronzszobrát; ettől kezdve a tér neve egészen napjainkig Kapisztrán tér lett.

A városháza. Az I. kerületi eredeti városháza a mai Szentháromság utca 2. szám alatt volt. A háromtornyos épületet 1692-ben **Venerio Ceresola** építette és 1698-1707 között **Hölbling János** kibővítette. A második világháború után a súlyosan megrongálódott épületet renoválták, de mivel a régi polgári élet szimbólumát látták benne, nem adták át kerületi tanácsházának; először a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került, majd 1992-től a Budapest Kollégiumnak adott otthont. Tanácsházának (önkormányzatnak) a Missziós apácáktól elvett Krisztina körúti kolostorépületet jelölték ki. 1991-ben megállapodás jött létre az állam és az egyház között, amelynek értelmében a Krisztina körút 61/a számú épületet vissza kell adni a missziós nővéreknek idősek szeretetotthona céljára. Az így városháza nélkül maradt I. kerületi önkormányzat 1993–1994-ben megvásárolta a Kapisztrán téri Állami Nyomda épületét egy majdani városháza számára.

A Kapisztrán tér és az Országház utca sarkán álló, akkor még üres, erődítési területen lévő telket **Kimnach Lajos** építőmester és neje, **Bulland Zsuzsanna** két részletben, 1827-ben és 1834-ben vette meg a várostól. Az épület 1835-ben készült el Kimnach Lajos saját házának. Kimnach Lajos halála után örökösei 1855-ben az épületet eladták a kincstárnak. Az épületet **Amon József** tervei alapján 1876-ban kibővítették és átalakították az Állami Nyomda számára.

A BUDAVÁRI VÁROSHÁZA

A Magyar Királyi Állami Nyomda sokáig az ország legfontosabb nyomdája – „nyomdaintézete” – volt. Alapját a Temesvárott 1851-ben felállított nyomda képezte, amelyet az ottani várbeli díktaszterialis épületben helyeztek el és a bécsi államnyomda gépeivel rendeztek be. A nyomda építkezése során készült el az épület Országház utca mentén csatlakozó északi szárnya, az oldalthomlokzat meglévő architektúrájának folytatásával, az új középtengelyben elhelyezett második kapualjjal. Ugyanekkor a régi épület hátsó szárnyában, az északnyugati sarokban lévő ovális alaprajzú melléklépcsőt lebontva ennek helyére új, háromkarú, eklektikus lépcsőházat építettek. Az igényeknek megfelelően többször átalakították és kibővítették, majd 1890-ben a főépület hátsó udvari szárnyának belső falait és boltozatait kibontották, a nagy szedőtermeket az óriási terhelés miatt **Eiffel**-féle vasszerkezettel csarnokká alakították (e vasszerkezetek bennmaradtak a felújított épületben). 1931-ben a körülépített klasszicista udvar keleti felét beépítették, majd 1934-ben a Bástya sétány felőli oldalon modern géptermet építettek hozzá. A második világháború alatt az Állami Nyomda épülete is megsérült, a helyreállítást 1949-ben végezték el. (...)

A Budavári Önkormányzat a volt Állami Nyomda nagy épületének eredeti déli szárnyát az Országos Műemléki Hivatal irányelvei szerint alakította át városházává, meghagyva, sőt visszaépítve az eredeti épületszerkezetet. Az átalakítás megkezdése előtt a volt nyomdaépület pincéjét és falait a Budapesti Történeti Múzeum régészei kutatták át. Az átalakítás az Országos Műemléki Hivatal direktívái szerint zajlott, meghagyva, sőt visszaépítve az Eiffel-féle vasszerkezetet is. Az eredeti állapot hiteles visszaállítása következtében a nagy, a nyomda ide-

jén szétbontott részeket visszabontották és az udvart üvegtetővel fedték be. A földszinti részekben az eredeti festéseket az önkormányzat helyreállíttatta és rekonstruáltatta. A városháza szobáinak és terveinek kialakítása **Katona Tamás** polgármester, **Bérczi Antal**, **Kiszely István** és **Nagy Gábor Tamás** alpolgármesterek elgondolásai szerint készültek el. A műszaki átadás 1998. április 16-án, az ünnepi átadás 1998. április 23-án történt meg. (...)

Az épület díszítésére a Budavári Önkormányzat a Kiscelli Múzeumból, a Budapest Galériából és a Magyar Nemzeti Galériából szobrokat, domborműveket, mozaikot és olajképeket vett át tartós megőrzésre. Így a városháza egyfajta nemzeti „galériának” is tekinthető, amit érdemes meglátogatni. Az emeleti szobák egy részébe – elsősorban a polgármesteri fogadószobába – Sőtér István irodalomtörténész hagyatékából eredeti, XVII. századi bútorok kerültek.

(Budavár első polgármestere 1990-től 1993-ig **Ligeti Imre** volt, őt ugyanennek a választási ciklusnak az utolsó évében **Vigh Béla** követte. 1994–1998-ig **Katona Tamás** vezette a kerületet, majd 1998-tól napjainkig **Nagy Gábor Tamás** a választott polgármester.)

Az aula szobrai. Áthaladva a kapualjon bejutunk az üveggel fedett aulába. A belső udvar eredetileg nyitott volt, a mostani építkezés során fedték be, így jobb a kihasználtsága. A nagy tér két hosszabb oldalát négy neoklasszicista szobor díszíti. Érdekes a hatalmas szobrok eredete.

Ezek a szobrok eredetileg a **Hild József** által tervezett pesti **Régi Városháza** 1842-ben kétemeletesre épített változatának oromattikájából valók; 1844 őszén vagy 1845 tavaszán kerültek oda, ahol az eredetileg tizenegy szoborból álló szobordísz a városi közigazgatás hivatalának igazságos szellemében való működését jelképezte. Az oromattikán a torony tövében, középső helyen külön állványon állott **Themisz**, az igazság istennője, őt jobbról **Pallasz Athéné** támogatta bölcsességével a tévedések ellen, balról pedig a phrygiai harcos kivont karddal védte a megfélemlítés ellen. A mellette álló két-két szobor különböző erényeket testesített meg; ezek kerültek a Budavári Önkormányzat városházába, majd két-két szobor allegorikusan foglalkozási ágakat személyesített meg. A Pallasz Athéné szobor mellett jobboldalt a Bauer Mihály készítette „becsületesség”, mellette az ugyancsak Bauer Mihály készítette „közbiztonság”, baloldalt a phrygiai harcos mellett az Uhrl Ferenc által készített „szeretet”, majd mellette az ugyancsak Uhrl Ferenc készítette „igazságosság” szobra áll.

Egy „kitérőt” még tettek a hatalmas szobrok. A Pesti Régi Városháza 1900-as lebontása után a középtől számított jobb harmadik és negyedik, valamint a bal harmadik és negyedik szobor 1901-ben a Központi Városháza északi, Kammermayer Károly utcai homlokzatának oromattikájára került, ahonnan az épület második világháború utáni restaurálása után a Központi Városháza egyéb szobraival együtt a Kiscelli Múzeum szoborparkjában vártak jobb napokra.

Az aula négy szobrának magassága talpazattal együtt 2 méter 85 centiméter. A bejáratnál szemben – jobboldalon – áll **Uhrl Ferenc** (1794–1862) olmtüzi mester *Szeretet* című lírai hangvételű mészkő szobra. A közjótékonytságot gyakorló felebaráti szeretet anyai alakja figyelemmel fordul egy árva gyermek felé, és térdére támasztott csészéből táplálja. A szobor 1844-ben készült **Hild József** tervei szerint, először 1884-ben restaurálták, napjainkban pedig **Módy**

Péter egészítette ki és restaurálta a monumentális alkotást. A szobor a Budavári Önkormányzat Nép-jóléti Közalapítványának szimbóluma. Az alkotás a Kiscelli Múzeum tulajdona, leltári száma K.M.86.3.

Az aula bejáratával szemben – baloldalt – a feltehetően bécsi **Bauer Mihály** szobrász (1789–1854) alkotása áll. A mészkőből készült nőalak az *Igazságszolgáltatást* (a *Törvényességet*) képviseli. Kesernyés melankóliával néz a messzeségbe, mindkét kezével oszlopra állított bírói fascest fog. Miután a szobrok eredetileg a magasban voltak, a földön állva bizonyos aránytalanságokat mutatnak. Legjobban látszik a *Törvényesség*-szobor női alakjának nyak- és a fejméretén. A szobor eredeti formájában 1844-ben (1845-ben?) készült a pesti Régi Városházára, majd 1884-ben restaurálták, mielőtt átvitték a Központi Városháza Kammermayer utcai homlokzatának oromattikájára. A második világháború után a Kiscelli Múzeum szoborparkjába került K.M.86.6. leltári számmal. Napjainkban **Konkoly György** pótolta a hiányzó részeket és restaurálta az alkotást. A szobor a Budavári Önkormányzat Vároltalmazó Közalapítványának szimbóluma.

Az aula bejáratától jobbra álló szobrot **Bauer Mihály** bécsi szobrász készítette. A *Közbiztonságot* jelképező női alak bátor, nyílt tekintetű. Baljával pajzsra támaszkodik, amelyen bűn nyomába száguldó lovas sziluettje látszik, jobbában bűnmegtorló kardot tart, amit melléhez emel. A mészkőből készült *Közbiztonság*-szobor 1842–1844 között készült, 1884-ben restaurálták először, amikor átvitték a Központi Városházára. A szobor a Kiscelli Múzeum tulajdona (leltári száma: K.M.86.5.). Mielőtt a Budavári Önkormányzathoz került, 1998-ban **Konkoly György** szobrász restaurálta. A szobor a Budavári Önkormányzat Közbiztonsági Közalapítványának a szimbóluma.

A bejáratától balra a *becsületesség* szimbólumának megtestesítője áll. A vesztális szendeségű fiatal nő szemérmes óvatossággal egy lezárt perselyt – talán lelki tisztaságot jelképező törékeny edényt – tart az ölében a *becsületességet* allegorizálva. A lírai szobrot **Pollack Mihály** tervei szerint **Uhrl Ferenc** olmtüzi szobrász készítette 1844-ben. Először 1884-ben restaurálták. A szobor a Kiscelli Múzeum tulajdona (leltári száma: K.M.86.4.). Napjainkban **Varga Zoltán** restaurálta a *Becsületesség* (a *jóság*) szobrát. A Budavári Önkormányzatban a Márai Sándor Kulturális Közalapítvány szimbóluma.

„E négy allegóriaszobor zárt kontúrba fegyelmezett sziluettje, plasztikusan testhez simuló ráncba szedett ruházata és ezzel összehangozó összeszedett lelkiállapot-szerűsége a letűnő neoklasszicizmus jellemző sajátosságai” (*Schoen Arnold: A Budapesti Központi Városháza. 1930*). Uhrl Ferencnek ismert szobra még a pesti Ferenciek teréről a kőbányai Ligetbe áttelepített Najád-kút, Bauer

UHRL FERENC
BECSÜLETESSÉG

Mihálynak pedig többek között a Városháza II. számú udvarába került Szent Kristóf-szobra említhető meg.

Az aula freskói. Az aula két rövid oldalát monumentális festmények díszítik. A bejáratától jobb kéz felé **Iványi-Grünwald Bélának** (1867–1940) Münchenben, a millenáris kiállításra készített olajképe látható. Méretei: 364×600 centiméter. Az 1896-ban készült kép címe: *IV. Béla hazatér és vizitálja a muhi csata halottait*.

A honfoglalás ezeréves évfordulójának ünnepi előkészületei jó előre megindultak. A kormányzat a művészet minden területén jelentős megrendelésekkel igyekezett a millennium megünneplését emlékezetessé tenni. A művészek – a festők – a millennium idején történelmi témára kaptak megbízást. A nagy készülődés láza serkentette Iványi-Grünwald Bélát is. A művészek valamennyien küszködtek a témával, hiszen a hiteles történelmi levegő érzékeltetéséhez szükséges indíték és indulat 1896-ban, a millennium idején már hiányzott. A Műcsarnokban rendezett nagy seregszemlén kiállított történelmi képek leginkább régi sablonok szerint készültek. A kor igénye szerint előnyben részesítették azokat az alkotásokat, amelyek hatalmas méreteik mellett „blickfangos kompozíciót” és anyagszerű részleteket is felsorakoztattak. Utóbbiakból Grünwald képén keveset találunk, ő inkább a tájrészlet valóságghú megörökítésére figyelt. (...)

A IV. Béláról készült festmény a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona, leltári száma 98.I.T. A festményt a Magyar Nemzeti Galériában őrizték *IV. Béla a tatárjárás után* címmel, mígnem Kiszely István megtalálta egy másik nagy képpel együtt begöngyölve. A képet 1998-ban **Pethő Károly** festő-restaurátor hozta rendbe. A kép joggal került a Budavári Önkormányzat városházába, mivel a budai Várat IV. Béla király 1241-ben alapította.

IVÁNYI-GRÜNWALD BÉLA

IV. BÉLA HAZATÉR ÉS VIZITÁLJA A MUHI CSATA HALOTTAIT

Az aula bejáratától balra **Vágó Pál** *Budavár ostroma 1849-ben* (Budavár bevétele 1849. május 21-én) című olajképe látható. Méretei: 371×600 cm.

A Budavár ostroma 1849-ben című képe a tömegjelenetek aprólékos kidolgozásával tűnik ki. A háttér ragyogó fényei éles ellentétben állnak a lóporfüstös csatatérrel. Pontos eligazítást ad a csata időpontjára is, hiszen Budavár bevétele 1849. május 21-én volt, amire egy gyönyörű, virágzó orgonabokor utal. A kép jelenleg (FK 1252 leltári szám alatt) a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona, a Budavári Önkormányzat tartós megőrzésre vette át. A restaurálást **Pethő Károly** festő 1998-ban végezte el.

Féldomborművek a Szentháromság-szoborról. Buda város tanácsa az 1691. évi pestisjárvány megszűnte alkalmából határozta el, hogy a mai Szentháromság téren fogadalmi Szentháromság-szoboregyüttest állít fel. A szobor elkészülte sokáig húzódott, úgyhogy alapkövetétele 1700. augusztus 5-én történt meg és leleplezésére csak 1706-ban került sor. Három évvel később – 1709-ben – újabb pestisjárvány tört ki, amelynek alkalmával a városi tanács határozatot hozott egy újabb, az elsónél nagyobb és díszesebb fogadalmi emlékek felállítására. A régi szobrot 1710-ben Óbudára szállították és a mai Zsigmond téren állították fel.

A későbbi évtizedekben többször felújították a fogadalmi oszlopot. A szoborcsoport 1953. évi restaurálásakor a talpazat három féldomborművét újrafaragták. A szépen tagolt eredeti darabok a Kiscelli Múzeum szoborparkjába kerültek és onnan kerültek át az új városháza épületébe. **Módy Péter** 1998-ban kiegészítette és restaurálta a féldomborúveket.

Ahogy bemegyünk a városháza kapuján, jobboldalt látható a 96×128 centiméteres homokkőből készült első dombormű. **A pestisjárvány borzalmait eleveníti meg.** A dombormű tetején felirat olvasható: **Quia Dominus dixit, sufficit** (Mert az Úr mondta... – mármint hogy megszűnt a pestis) szöveggel. Jobbra fenn Buda várának és a királyi palotának korabeli képe látható. A féldombormű Kiscelli Múzeum-i leltári száma: KM.86.8.

Az ügyfélszolgálati iroda bejáratával szemben lévő falán baloldalt **a Szentháromság-emlékmű építésének jelene**; homokkőből készült reliefszerű látvány; méretei 97×128 centiméter. A jelenet az akkori budavári Szentháromság teret és az építésben résztvevő polgárokat örökíti meg, korabeli ruháikban. A relief felirata: **Communi studio exurgit** (A közös munka serkent), amely szöveg azt fejezi ki, hogy Budavár lakossága közös munkával építette fel a Szentháromság-emlékművet. Fölöttük négy angyal feliratos szalagot tart, a következő szövegekkel: **Sanctus fortis, Sanctus immortalis, Sanctus Deus, Miserere Budensium** (Szent Erő, Szent Halhatatlanság, Szent Isten könyörülj a budaiakon). A féldombormű Kiscelli Múzeum-i leltári száma: KM.86.6.

Az ügyfélszolgálati iroda bejáratával szembeni fal jobboldalán egy ugyancsak homokkőből készült 97×128 centiméter nagyságú relief **Dávid király könyörgését** ábrázolja, amint a pestisjárvány megszűnését kéri. A király előtt megjelenített angyal bűneinek bocsánatát és a döghalál elmúlását szimbolizálja. A relief felirata: **Propter paenitentiam**, azaz a bűnbánat miatt szüntette meg az Úr a pestisjárványt. A féldombormű Kiscelli Múzeum-i leltári száma: KM.86.7.

A városvédő. A polgármesteri iroda bejárata fölött az első emeleten korong alakú keret közepéből Pallasz Athéné páncélsisakos feje nyúlik ki. A terrakottából készült féldombormű a Corvin tér 5. számú házból való másolat. Pallasz Athéné görög istennő; nevét Athén városáról kapta, ahol mint a város védelmezőjét, a béke fegyveres őrét tisztelték. A város alapításának és a hozzá kapcsolódó államiségnak a szimbóluma. Személye a rómaiaknál Minerva néven jelenik meg. A monda szerint Zeusz főisten fejéből anya nélkül pattant ki, teljes fegyverzetben. Ő tanította meg a férfiakat hajóépítésre, földművelésre és szántásra, az asszonyokat hasznos kézimunkára, elsősorban szövésre. Az ősi görögök a tudomány és a művészet védasszonyát is Pallasz Athénében tisztelték. Az istennőt általában nyugodt testtartásban állva, fegyveresen, fölemelt dárdával ábrázolták. A város védőjének szimbóluma azért került az új városházába, mert az eredeti, a Szentháromság utca 2-4 szám alatt lévő, volt városháza sarkáról nem volt elhozható. Viszont Pallasz Athénének helye van Budavár városházájában. A lándzsát harcra készen tartó Pallasz Athéné ma is régi helyén – a Szentháromság téren –, a régi budavári városháza előtt öröklik; igaz, a lándzsáját sokszor ellopják.

„...titokzatos erő láncol engem az én királyomhoz”

Száz éve áll Strobl Alajos Szent István-emlékműve

Éppen százötven éve, 1856-ban született, nyolcvan esztendeje, 1926-ban hunyt el Strobl Alajos, akiről találóan mondta egy méltatója: kevés művész halt meg olyan fiatalon, mint ő, hetvenévesen.

Hosszú előtörténete van Szent István-emlékművének, a Halászbástya előterében, a budavári Mátyás-teplomnál álló lovas szobornak, amelyet száz esztendeje, 1906. május 21-én lepleztek le országos és fővárosi jelességek mellett őfelsége, a király, Ferenc József jelenlétében. (A szobor 1905. november 8-i talapzatra állításának fázisait Strobl Alajosné örököltette meg fényképeken.) Ugyanabban az évben született meg Mihály fiuk, aki a magyar szobrászat „gránitoroszlánja” gazdag életpályájának állomásait gondosan leltárba vette a könyvben, mely a Holnap Kiadónál, Havas Katalin gondozásában jelent meg 2003-ban. (Strobl Mihály kilencvenéves korában, tíz esztendeje távozott az élők sorából.)

Még a XIX. század hatvanas éveiben indult mozgalom Szent István-szobor állítására; a nyolcvanas években a Pesti Napló indított érte gyűjtést; de csak 1896-ban rendelkezik törvénycikk a létrehozásáról az 1899. évi költségvetés terhére. És a már a megvalósítás küszöbére ért szoborterv még mindig új meg új dilemmákat vetett fel (köztük csak rövid epizód, hogy felállítása színhelyként egyszer felmerült a Bazilika előtti tér is).

Nem is csak a művész szenvedélytől fűtött műgondja – levelezésében ennek számos nyomát találni: „...titokzatos erő láncol engem az én királyomhoz”, írja –, aprólékos előtanulmányai odázták elkészültét az 1898-ban megkezdődött mintázás után. Hagyján, hogy Strobl milyen aggályossággal dolgozta ki el-

képzelését a királyi öltözekről, de külön részletesen foglalkozott még a kengyelvasak történetével is, és a városligeti Bacardi cirkusz remek lovai közül az epreskerti megmintázáshoz kiválasztott lómodell bronzsörényét díszes fonatba fogta, amikor az életnagyságú modell 1901. évi bemutatása után a másfélszeres nagyságú kivitelezéséhez hozzáláthatott. Elképzelései minél jobb hitelesítése végett szoros kapcsolatban állt Fraknói Vilmos és Marczali Henrik történészekkel, Lyka Károly szavai szerint nincs Magyarországon emlékszóbor, mely nagyobb történelmi felkészüléssel készült volna. Az 1903 júliusára készen álló, hivatalosan elfogadott főalakon, amely a nemzeti hőst, a hittérítőt és a honalapítót egyszerre testesíti meg – modellje egy atlétatermetű kapucinus barát volt –, maga Strobl óhajtott változtatni még, mert időközben újabb történeti forrásokra bukkant.

Az Országos Képzőművészeti Tanács azt kérte a szobrásztól, hogy a II. Szilveszter pápa korabeli koronát váltsa fel a későbbi Szent Korona alakmásával, és a kettős kereszt helyett fejedelmi lándzsát adjon a kezébe. A minta megjelenítése heves sajtóvitát váltott ki. Végül visszakerült a király jobbja a kettős kereszt; ekkor meg maga Ferenc József kifogásolta, hogy azt felemelkedő testtartással, harciasan magasba tartja. A szobor nyugodtabb kéztartása ennek nyomán véglegesült (fejére a későbbi korona került).

A talapzat tervezésével megbízott Schulek Frigyes építész eleinte kifogásolta a lovas szobor templom közeli elhelyezését, éppen ezért zárt kupola alá akarta helyezni. Strobl Alajos saját álláspontja védelmében intézte a mellékelt, 1895. január 22-i keltezésű levelet Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszterhez.

Érdekesség, hogy a szobortalapzat reliefjein látható jelenetek figurái képeiben kortársak bukkanak fel. Elöl tanácsadói körében, jobbán Szent Gelérrtel, balján Szent Imrével ül a király; a jobb oldali domborművön a keresztelő medence feletti profil Justh Zsigmondé, a püspökbötot tartó főpapot Simor János hercegprímásról mintázta, a mellette országalmát tartót Nádler József festőművésről. A kettős keresztet tartó főpapban Liszt Ferenc azonosítható. A koronázó főpap Rauscher Lajos építész. A király mögötti első vitéz Alpár Ignác. A háttérből betekintő vitéz arca Thaly Kálmáné. A kardjára támaszkodó Henrik herceg Wekerle Sándor, két másik pedig Fadrusz János és Hauszmann Alajos. Gizella királyné előtt, akinek alakja Erzsébet királynét formázza, imázsamolyon az édesanyját, a koronát tartó nőalakban feleségét, az előrehajló nőalakban nővérét örökíti meg Strobl; itt szerepel Szalay Lili is, a Justitia modellje. A templomalapítást megjelenítő reliefen Schulek Frigyes tartja térdepelve a templommodellt, a főpap ismét Rauscher Lajos. Hátul Lotz Kár-

A KISMINTA, AMI NEM TETSZETT
FERENC JÓZSEFNEK

olytól és Kurtz Vilmos apáttól közrefogva maga Strobl tűnik fel. A bal felőli reliefen tegez és nyílveszők fölé Munkácsy Mihályt tette Strobl, ugyanitt azt a figurát, aki – nem kis maliciózusság kellett az ötlethez! – a bécsi büntetőhadjáratát vezető király előtt hódol, Lueger bécsi polgármesterről mintázta, róla pedig köztudott volt, hogy ki nem állhatta a magyarokat és Budapestet mellesleg többször „Judapestnek” nevezte.

Az 1906-os szoborleleplezést kissé megzavaró eseményről idézi Strobl Mihály a korabeli sajtót: „A külső istentiszteletet kellemetlenül zavarta, hogy az oktanulni kirendelt katonai zenekar mise alatt előírás szerint három ízben rázendített a Gotterhaltéra, mire e rengeteg embertömeg éktelen lármát csapott, majd pedig rákezdt a Kossuth-nótára, elfojtva a zenekar játékát.”

(Az utóélet, vagyis a most, a 2006-os évfordulón „újraavatott” emlékmű folytatódó előélete: az 1945-ös budavári harcok során a szobor erősen megsérült, márványreliefjei megrongálódtak, kevésen múlt, hogy egyáltalán a helyén hagyták, fémgyűjtők elvitték a nyeregből lecsüngő, letördelt díszeket és a kőkorlát két bronzajtaját. A szobrot 1957–58-ban restaurálták, majd a millicentenáriumra ismét rendbe hozták.)

Bognár Antal

Nagyméltóságu Miniszter Ur!
Kegyelmes Uram!

Most, midőn Magyarország ezeréves fennállásának évfordulati ünnepe már a küszöbön van, minden oly emlékmű létrehozásánál, melyekben még nem történt megállapodás, gyors tette van szükség. A gyorsaság azonban könnyen fajulhatna el hirtelenkedéssé, ha Nagyméltóságod ismert bölcseségével nem tenne úgy mint ahogyan tesz, hogy ugyanis az eléje kerülő eszmék közül nem a legbővebb beszédűeknek, hanem azoknak kíván érvényesülést biztosítani melyeknek gyökere is, lényege is, formája is – a nemzeti individualitás. Fogadja Nagyméltóságod hálás köszönetemet azért, hogy az első magyar király, Szt. István emlékének tervezésekor megismerkedni kívánt azzal az eszmével is melyet évek óta én első [helyen?] hirdetek. Sugallatom teljes őszinteségével, lelkem teljes odaadásával, s melynek lényegét átérti elfogadta, és érvényesítés véget Nagyméltóságod elé terjesztette a Közok-

tatásügyi Minisztérium közvetítésével az ország legilletékesebb szaktestülete, az Orsz. m. Képzőművészeti Tanács. Az e szaktestületnek eszmém mellett nyilvánított s a közvélemény organumai által is örömmel fogadott határozata ellen csak egyetlen embernek, Schulek Frigyes építész úrnak van formulázott ellenvéleménye, mely már bizonyára le van téve Nagyméltóságod asztalára. A nevezett építész úr, kit magam is a középkori építészeti formák jeles mesterének tartok, Szt. István király emlékét építészetileg kívánja megoldani. Egy világítás nélküli kőátorban helyezi el a nagy királyt, mint egy mereven stilizált, s minden egyéni jellemzés nélküli bizánci templomi szentet, – a kőátor előtt pedig egy kissé szárazon megoldott, művészi melegség híjával lévő kolostori folyosót futtat végig, kicsinyes rideg saroktornyocskákkal, melyeket nem tudnék sem esztétikai, sem gyakorlati szempontból indokolni. Amit itt elmondok, Kegyelmes Uram, arra feljogosítva érzem magamat, mert Szt. Ist-

ván király emlékének pusztán építész stíltani szempontból, minden művészi lendület nélküli megoldása nincs érdekében a nemzetnek, de nincs érdekében a Mátyás-templomnak sem, mely önmagában véve oly remekmű, hogy sem egy őt magyarázni, vagy kiegészíteni akaró építészeti függelék-re nem szorul, sem pedig nincs oka ellenezni azt, hogy közelében helyet foglalhasson egy szobrászati mű, mely nem román-gót stílben van ugyan tervezve, de mely ezt a fogalmat, hogy Szent István, magyar király, jelentésének minden irányában hiven s a nagy királynak a magyar fej képzeletében, s a magyar sziv érzületében élő legendaszerű alakját képzelettel és érzéssel több felé vonatkoztatva és egyesítve fejezi ki.

Nem szándékom, hogy Schulek építész úr tervének boncolgatásával untassam Nagyméltóságodat, bár fölhivott erre nevezett építész úr, az által, hogy kinyomtatott memorandumában egy szuverén fensőbbbség hangjain tiltja el a szobrászatot az emlékszerű művek önálló alkotásától, a mit pedig ez a művészet, a történelmi tanúsága szerint valamennyi társánál régebben, valamennyinél több jogosultsággal, arra valóbb eszközökkel és maradandóbb hatással gyakorol. Én Szt. István királyt lovas szoborban óhajtom a budavári halászbástya fokára állítani, arccal a fölkelő nap felé, jobbjában magasan tartva az európai civilizáció jelét, a keresztet, mely alá apostoli ihlettel tömörítette nemzetét, de mikor szükség volt, kardját is kihuzta az általunk most jubilandó 1000 év érdekében – hüvelyéből.

Nem egy gyöngye, istenes öreg királyt, egy múmia szerű szentet akarok én megörökíteni szoborban, hanem egy mozgalmas, fáradalmat nem ismerő, jóságos, de fegyveres, szelid, de

erős fejedelmet, aki keresztet tartott a kezében, de kardot viselt az oldalán, aki a hadra termett lovas szittyaságnak, és nem valami jámbor bibliai halásznépnek volt az apostola. Szt. István király kezében a kereszt nem pusztán hittéritői jelvény, hanem egyszersmind a politikai bölcsesség eszköze. Szt. István király nem pusztán egyházi szent, hanem egyszersmind nemzeti szent.

Szt. István király nem pusztán az Isten országának, hanem egyszersmind a saját országának volt bajnoka. Szt. István király lényének fogalma nem fér meg az egyházi felfogás szűk keretei között. Szt. István nemcsak szent, hanem egyszersmind és pedig főképpen, király is, de nem pusztán király, hanem egyszersmind magyar király is! Az a fejedelem, aki ha szükségét látta, harcba szállt és vért ontott, s aki négy felé tagoltatta politikai ellenfeleit az bár mily hive is volt a kereszténységnek, bizony nem úgy él a magyar nép képzeletében, mint azok a derék jámbor hosszuszakállu merev bibliai szentek, akik a teplomok fülkéit és oltárait ékesítik. Szt. István nem csak apostol, hanem hadúr is.

Szobromat a következőképpen gondolom. A király lovon ül, apostoli ihlettel s fönséges határozottsággal tartva népe előtt a keresztet. Fején korona dics fénytől övezve, vállain pallást, oldalán kard. A talapzat alját egy pogány oltár képezi, rajta (négy oldalán) körülfutó magas domborműben 1) István megkeresztelése 2) Silvester pápa küldi a koronát 3) A pogányság megtörése 4) A pannonhalmi apátság alapítása. A talapzat e része trioli fehér márványból lenne mely éghajlatunkat jól bírja el. – A pogány oltár fölött négy színes márványból faragott oroszlánon nyugszik a szobrot tartó oszlopos piederstál. Az oszlopok sötét zöld márványból lennének esetleg tompított

aranyozásu oszlopfőkkel. Az oszlopok két hosszanti között bizánci stilben karyatidszerűen fehér márványból esetleg aranyos háttérben mintázott angyalok töltik ki, melyek a megdicsőülés szimbolumaképpen mintegy fölfelé emelik a szobor alakot.

Az oszlopok között vannak elhelyezve a királyság címere, a birodalmi alma stb., [a] hátulsó részen pedig feliratok alkalmazhatók. Magán a lovas alakon részben, vagy esetleg egészben is tompított aranyozás alkalmazandó.

Hogy a szent király szobra ott a bástya kiszögellő fokán mily páratlan érdekes látványa lesz a fővárosnak, arról megközelítő fogalmat nyújt a mély tisztelettel itt bemutatott tervrajz, amelyen egyszersmind szembeszökő az is, mennyire tévedett Scuhulek építész úr midőn attól félt, hogy egy lovas szobor ártani fog a Mátyás-templom arányainak. Szobrom

méreteinek megálapításánál kerültem a monstrozitást, s ezzel ellentétben az intim hatásra törekedtem. A lovas alak kétszeres életnagyságban tervezve 4 méter, a talpazat pedig a földről számítva 8 méter, vagyis az egész mű mindösszesen 12 méter magas lenne – s elhelyezését illetőleg 10 méter távolságot gondolok a szobor és a bástya kőkorlátja között. A Schulek-féle oszlopos folyosó helyett ugyanis, ha eszmém megvalósításáról van szó, egy igen sokkal olcsóbb, egészen alacsony de stilszerű kőkorlattal kell megoldani a bástya számításba vett vonalát, hogy a szobor is érvényesülhessen, a templom se legyen eltakarva, s a közönség is élvezhesse a páratlan szép kilátást. S amint az itt bemutatott tervrajzon is látható, a bástya és a fölvezető lépcső egyszerűsített, s ennél fogva monumentálisabb megoldásban oly szép művészi feladatokra kínálkozik képzőművészeinket évek során át foglalkoztató alkalom, hogy e megoldással Budavárának e része nagy hírű érdekességét képezheti majd művészeti tekintetben eddig oly igen sivár fővárosunknak, s az egész mű méltán sorakozhatik majd azokhoz az újabbkori alkotásokhoz, melyek Nagyméltóságod korszakot alkotó kormányzásának örök tanúi lesznek Magyarország kultúrtörténetében. Midőn egyúttal tervem költségelőirányzatát is ide mellékelni bátorkodom, engedje Nagyméltóságod, hogy újból is nagybecsű figyelmébe és kezeibe ajánljam tervemet.

Budapest, 1894 November 25kén

*Nagyméltóságodnak
alázatos szolgálója*

*Strobl Alajos
szobrász tanár*

A BRONZ LOVAS SZOBROT
1905. NOVEMBER 8-ÁN ÁLLÍTOTTÁK
A TALAPZATÁRA (STROBL ALAJOSNÉ
FOTÓDOKUMENTÁCIÓJÁBÓL)

Katona Tamás

A budai vár ostromai

A tatárjárás tapasztalatai után 1247-ben tette meg IV. Béla a budai várat királyi székhelynek. A 750.évfordulót a Budavári Önkormányzat gazdag programmal ünnepelte. Markó Aranka, a kerület művelődési házának tragikus körülmények között, fiatalon meghalt igazgatónője szokásához híven kiváló munkát végzett. 1997. április 20-án megnyitottuk a Várbarlangnak egy több száz méteres szakaszát, augusztus 20-án a Halászbástya alatt rejtőző Szent Mihály-kápolnát, utána pedig négynapos kulturális és idegenforgalmi műsorral emlékeztünk az évfordulóra – katonai hagyományörzők látványos nemzetközi felvonulásával, ifjúsági fúvószenekarok versenyével, nemzetiségi táncgyűttesek fellépésével, gyönyörű, késő esti operahangversennyel.

A Szent Mihály-kápolna a Mátyás-templom tőszomszédságában van. A Halászbástya építéskor Schulek Frigyes megővta, szépen befalazta a bástya hatalmas, új falai közé, de felülről egy kis ajtóval megnyitotta, oldalról szellőzőablakokról is gondoskodott. A kápolna csaknem a Szent István-szoborig elér – vagy tíz méterrel a szobor előtti tér alatt. 1997 tavaszán a Toldy Gimnázium és a Hunfalvy Közgazdasági Középiskola diákjai Kiszely István antropológus – mellékesen akkor a Budavári Önkormányzat jeles alpolgármestere – vezetésével szépen kiásták a kápolnát, eltávolították a benne lerakott többméteres törmeléket, megnyitották a Halászbástya alja felől is. A Várnegyed így egy szép történelmi emlékkal lett gazdagabb, csodálatos kiállítási helyiséget, kamarazenekari hangversenytermet kapott. Mivel a kápolnába kereszt illik, kereszt alakban azokat az évszámokat raktuk ki a hajdani oltár helye fölé a falra, amikor a budai várat ostromolták. Jó nagy kereszt lett belőle. Érdemes talán végigszaladni az évszámokon.

1302. Az Árpád-ház kihalta után a leányági leszármazottak közül többen is igényt tartanak a magyar trónra. 1301-ben az esztergomi érsek egy alkalmi koronával megkoronázza az Anjou-házbeli Károly Róbertet, a kalocsai érsek pedig a Szent Koronával a cseh trónörökösöt, Vencelt, aki magyar királyként mindvégig a László nevet használta. 1302 szeptemberében Károly Róbert hívei megtámadják a királyi székhelyet. Kőszegi Iván nádor csapatai mentik fel a várat. A pápa Károly Róbertet támogatja, Magyarországra küldött legátusa egyházi tilalom alá veti Buda városát.

1307. Vencel-László király segítségére siet az apja, II. Vencel cseh király. 1304-ben Budára jön, elviszi Csehországba a fiát, a Szent Koronát és túszként a budai bírót, Wernher fia Lászlót, és a helyébe Kunc fia Peturmannt teszi meg budai rektorrá. Peturmann a budai pappal feloldatja a várost az egyházi tilalom alól, és tragikomikus fordulattal kiközösíti a pápát és Magyarország valamennyi püspökét az egyházból. (Peturmann nevét örökíti meg a budai Várnegyedben a Petermann bíró utca, mert a Kádár-korszak a törvénytelen rektor ostoba cselekedetét antiklerikális hagyománynak tekintette. Az utcanevet sajnos mindmostanig nem sikerült megváltoztatni.) 1307-ben megszökik a fogságból Wernher fia

László, visszatér, visszafoglalja a várat és a várost, és ezzel elősegíti, hogy Károly Róbert végre-valahára tényleges királya legyen az országnak.

1311. Csák Máté volt nádor be akarja venni Budát, de kudarcot vall. Károly Róbertnek fokozatosan sikerül megtörnie a nagy étvágyú tartományurak, Csák Máté, Kán László, az Amadé fiak hatalmát, és nemcsak az ország egységét állítja helyre, nemcsak a királyi uralmat szilárdítja meg, hanem kiváló tárnokmestere, Nekcsei Dömötör segítségével a forintot és az ország gazdaságát is.

1490. Mátyás király halála után Habsburg Miksa római király, Ulászló cseh király, János Albert lengyel herceg és Corvin János herceg, Mátyás természetes fia egyaránt szeretné elfoglalni a trónt. A szerencse végül Ulászlónak kedvez, és Corvin János budavári őrsege végül feladja a várat.

1529. A mohácsi csatavesztés, II. Lajos halála után két király is van az országnak: Habsburg (I.) Ferdinánd és Szapolyai (I.) János. I. Jánost már 1526-ban megkoronázzák, I. Ferdinándot pedig 1527-ben – ugyanott, Székesfehérvárott, ugyanazzal a koronával, a Szent Koronával, és ugyanaz a püspök, az érsekek eleste után rangidős Podmaniczky István nyitrai püspök. Budát 1526-ban ellenállás nélkül foglalják el (és rabolják ki) a törökök, 1527-ben pedig I. János vonul ki (és I. Ferdinánd vonul be) vérontás nélkül. 1529-ben a törökök már ostromolják a várat: a német őrség Nádasdy Tamás várnagy akarata ellenére leteszi a fegyvert, a török pedig átadja Budát I. Jánosnak.

1530. Wilhelm Roggendorf tábornok I. Ferdinánd nevében elfoglalja Esztergomot, Visegrádot és Vácot, Budát azonban hiába ostromolja.

1540. Leonhard Vels tábornok I. János király halála után I. Ferdinánd számára akarja megszerezni Budát, Werbőczy István és Török Bálint azonban sikeresen megvédi Izabella királyné és a csecsemő János Zsigmond számára.

1541. I. Ferdinánd újabb kísérlete: megint csak Wilhelm Roggendorf próbál szerencsét, és bár a budai polgárok egy része (Izabella királyné tudtával) megkísérli a vár átjátszását, nem jár eredménnyel. Szulejmán szultán török serege visszavonulásra kényszeríti Roggendorft (a német tábornok bele is hal a visszavonulás során kapott sebébe), majd augusztus 29-én a török csellel elfoglalja a várat. Buda a Török Birodalom része lesz, az ország másfél évszázadra három részre szakad.

1598. A tizenöt éves háború során nagy keresztény sereg vonul Magyarországra. Visszaveszik Győrt, Tatát, Gesztest, Veszprémet, Várpalotát és Nagyvázsont, és október első napjaiban megkezdik Buda ostromát. Mátyás főherceg novemberben kénytelen elrendelni, hogy az eredménytelen ostrommal hagyjanak fel.

1602. Az új királyi fővezér, Heinrich Russwurm gróf októberben kísérletet tesz Buda visszafoglalására. Pestet el is foglalja, Buda ostromával azonban novemberben megint csak kénytelen felhagyni. Pesten királyi őrség marad.

1603. Ezért aztán Russwurm újabb ostromba fog. A tél beálltával ez az ostrom is véget ér. Russwurm Hatvant visszafoglalja, de aztán ellenségei, Basta és Belgiojoso tábornokok bevádolják az udvarnál, és 1605-ben lefejeztetik. Rudolf császár az utolsó órában kegyelmet ad, Lang komornik azonban szándékosan csak a kivégzés megtörténte után érkezik meg a kegyelmi irattal.

1684. A Bécs elleni török támadást 1683-ban a keresztény hadak visszaverik. Ez az utolsó nagy török erőfeszítés végre ráeszmélteti Európát, hogy közös

erővel ki kell szorítani a magyar és a horvát földről a törököket. A kitűnő új fővezér, Lotharingiai Károly herceg már 1684 júliusában körülzárja a budai várat, de Ibrahim pasa szívós védekezésével szemben nem boldogul.

1686. XI. Ince pápa anyagi támogatásával hatalmas keresztény sereg gyűlik össze Magyarországon. Csatlakoznak hozzá a Thökölyből kiábrándult kurucok is. Az egyesült sereg június közepén megkezdí Buda ostomát. Szeptember 2-án rohammal beveszik a várat. A török fővezér, Abdurrahman Arnaut (Abdi) pasa maga is elesik. Száznegyvenöt év török megszállás után a rommá lótt Buda újra keresztény kézre kerül. Az ostrom egyik hőse Ramocsaházy volt kuruc tiszt. Egy merész előretörés során török fogságba esik, és a törökök nyomban felkötik egy fiatal bodzafára. A fiatal fa le-lehajlik, a fiatal tiszt lába le-leér a földre, el-elrúgja magát, és mikor a következő keresztény rohamnál levágják a fáról, még él. Még hatvan évig él Buda visszavétele után, és szívesen kísétál „az ő bodzafájához”.

1849. A trónfosztás után Kossuthnak feltétlenül szüksége van Buda visszavívására, hiszen a remélt angol-francia beavatkozásnak előfeltétele, hogy a magyar kormány bizonyítsa: ura az országnak és az ország fővárosának is. Görgey tehát Komárom alól visszafordul Budára, körülzárja a várat, és mihelyt a komáromi várparancsnok, Guyon vezérőrnagy Kossuth erélyes parancsára leküldi a várból az egyébként Görgey serege által elfoglalt osztrák ostromágyúkat, rést lövet a vár falába, és a honvédek rohama a rés leomlott törmeléklejtőjén vezet felfelé, be a várba. Az osztrák várparancsnok, Hentzi vezérőrnagy kiváló műszaki képzettségű tiszt, vitéz katona, de érthetetlen módon ágyúit és mozsarait nem Görgey ostromlóvegei ellen fordítja, hanem a forradalmi lázban égő Pest városát leckézteti meg, lángba borítja, rommá löveti a gyönyörű klasszicista Dunasort. Május 21-én hajnalban a honvédsereg elképesztően vitéz rohammal

VÁGÓ PÁL

BUDAVÁR OSTROMA 1849-BEN

veszi be az elképesztő vitézséggel védett várat. A rohamozók közt kúszik fel a résen Nagysándor József tábornok, a magyar I. hadtest parancsnoka, és ceruzával megírja első jelentését: „Reggeli 5 órakor, május 21-én, 1849. Ha Isten is úgy akarja, tartani fogjuk magunkat a várban, melynek egy részét, az istállók táját kilenc zászlóalj hadtestemből már elfoglalva tartja. Nagysándor.” Gondosan összehajtja a papírt, illendően megcímezi a fővezérnek, majd kívül még ráírja: „Tizenegy zászlóalj van a várban.” Ez pedig azt jelenti, hogy a II. hadtest és a III. hadtest első zászlóalja a Várkert, illetve a Bécsi kapu felől szintén bejutott már a várba. Az osztrák vezérek, Hentzi vezérőrnagy és Allnoch ezredes (mindketten Magyarországon születtek) elesnek. A tavaszi hadjárat ezzel a rövid ostrommal, ezzel a diadallal ér véget.

1944. Az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet után német rohamcsapatok támadják meg a királyi palotát. A testőrség megszervezi a palota védelmét és ellenáll. Október 16-án reggel 5 órakor Horthy Miklós kormányzó még a német támadás visszaverésére ad parancsot. Reggel 6 órakor már elhagyja a palotát és elrendeli az ellenállás megszüntetését. Reggel 7 órakor a tűzharc véget ér, a palotában a németek, az országban a segítségükkel uralomra jutó nyilaskeresztesek veszik át a hatalmat.

1945. 1944 karácsonyán bezáródik a szovjet gyűrű Budapest körül, kezdetét veszi a több mint egymillió lakosú főváros hét hétig tartó ostroma. A harc súlyos veszteségekkel jár. A német-magyar védősereg lassan felörlődik a küzdelemben, de a támadók még több katonát veszítenek. A polgári lakosság áldozattá válik – nemcsak az üldözött több mint kétszázezres budapesti zsidóság, hanem a frontvonal közelébe kerülő, hetekre a pincékbe szoruló egész fővárosi lakosság is. Mind a német, mind a – hatáskörrel nem rendelkező – magyar parancsnokság a Várhegy alatti alagútban rendezkedik be, a 22. „Mária Terézia” SS lovashadosztály főhadiszállása pedig a vár alatti barlangrendszerben. (Máig megvannak azok a falfülkék, amelyekben a távbeszélő-készülékek álltak, lehet látni, hol voltak a csempés zuhanyfülkék és a vízőblítéses mellékhelyiségek.) A barlangrendszer nyújt menedéket a polgári lakosságnak is. Van itt sziklakórház a lakosságnak, tábori kórház a sebesült katonáknak. Aggregátorok biztosítják a világítást és a vízszolgáltatást. Egyre több azonban a sebesült, egyre elviselhetlenebb a zsúfoltság, egyre nehezebb ellátni a betegeket és a sebesülteket. Ney Klára – a Várbarátok Körének későbbi kitűnő vezetője – sebesült testvérét keresi meg a barlangkórházban. Így számol be a tapasztaltakról: „A Szentháromság utcai bejárat legfelső lépcsőfokánál elkábulunk a feláramló hőségtől és bűztől. Nem is csoda, hiszen a két emelet mélységbe vezető pincelépcsőn hordágyon fekszenek a hullák... Sötét, mindenfelé szerteágazó sikátorszerű folyosók. Ember ember hátán mindenütt, hihetetlen piszokban és nyomorúságban. A puszta sziklafalak alatt fekete salakos földön, hevenyészve összetákolt deszkákból, ajtószárnyakból, hordágyakból összehordott fekvőhelyeken a szó legszorosabb értelmében egymás hegyén-hátán összezsúfolva félkarú, féllábú, sebektől eléktelenített emberi roncsok.” A 79 000 főt számláló német-magyar védőseregből 1945. február 11-ig 35 000 katona esik el vagy kerül hadifogságba. A még életben lévő 43 900 katona (közülük 11 600 sebesült) ezen a napon kitörést kísérel meg a várból, hogy elérje a német vonalakat. Mindössze 624-en jutnak át. Az első és legnagyobb csoportot, Wolff és Schöning alezredesekét

Szomornál Szilassy László, az akkori magyar filmek szélsőjobboldali bonvivánja kalauzolja át, mert sítúráiból pontosan ismeri a terepet. A többiek elesnek vagy fogságba esnek. Ez az utóbbi is végzetes lehet. Az oroszok sok helyütt lemészárolják a foglyokat, a várban a Honvédelmi Minisztérium melletti kórház sebesültjeit például az utcára hordják, és harckocsival tapostatják el őket. A vár hatalmas romhalmaz. Egyetlenegy kis ház nem kap találatot.

1956. A forradalom során a vári műegyetemi kollégium lakói szervezik meg az ellenállást a szovjet csapatokkal szemben. Többen csatlakoznak hozzájuk a Széna téri csoport tagjai közül is. A Bécsi kapuhoz vezető útvonalat síkossá tesz, több tank megcsúszik, körbe-körbe forog. Heves harcok dúlnak a Bécsi kapu téren. Az Országos Levéltár egyik toronyraktára kigyullad, az oltást végző tűzoltókat az oroszok megtámadják: szürke egyenruhájuk miatt azt hiszik, hogy „nyugatnémet katonák lángszóróval”. Az evangélikus templom kapujának kilincsen fennakad egy forradalmár, Balogh Aladár. A légnyomás dobja fel, és katonaköpenyének dragonja akad bele a kilincsbe. Kézze-lábba kapálózik, de nem tud szabadulni, a válla mellett megy el az orosz géppisztolysorozat. Végül egy bajtársa odakúszik és vállat leemel. November 7-éig tart ki a maroknyi csapat, akkor is csak a lőszerhiány vet véget az ellenállásnak. Ohmann Béla angyalszobrán, amely az 1686. évi ostrom hőseire emlékeztet, ott csügg egy immár üres dobtáras géppisztoly. Az orosz túlerő diadalmaskodik. A nyugati hatalmak, akárcsak 1849-ben, örülnek sikereinknek, lovagiasan befogadják a menekülőket – és cserbenhagynak minket.

Nagy kár, hogy a Várbarlangot 1998-ban becsukta a Budavári Önkormányzat, a Szent Mihály-kápolnát pedig nem hangversenyteremként, kiállítóhelyiségként hasznosítja, hanem – kényelmes megoldást választva – bérbe adja. Történelmi értékek károsodnak, pusztulnak így. Történelmi emlékhelyeket nem ismerhetnek meg, nem látogathatnak az erre járó turisták. Lassan majd az itt lakók is elfelejtik mindezt.

Dr. Hecker Walter

Vári lovasjelenetek

Buda déli részén IV. Béla épít először erődítményt, magas, erős falakat a tájárjárás után. IV. Béla 1241-ben kemény leckét kapott a mongol lovasok harci erejéről. A nomád lovasok kíméletlen, elsöprő rohamai ellen magas, vastag falakat, bevehetetlennek tűnő erődítményeket emelt a védekező hatalom. Azok mögött kerestek menedéket, védelmet a benn lakók a nomád lovasok támadásai ellen. Ezt tet-

ték a kínaiak a hun lovasok ellen, és ezt tette IV. Béla a mongol lovasok támadása után.

Érdekes kérdés, hogy az a nép, amely háromszáz évvel korábban maga tartott Európának félelmetes bemutatkozó előadást ebből a harcmodorból, hiszen fiai az „olasz csizmát” és az Ibériai-félszigetet is beszáguldották kitűnő lovaikkal, hogyan felejtette el ezt a harcmodort és az ellene va-

ló védekezést. Az a nép, amely a „De sagittis Hungarorum, libera nos Domine” (A magyarok nyilaitól ments meg minket, Urunk!) imára tanította Európa népeit, most szekerekből épít tábornak a mongol lovasok ellen, melyet a mongolok tüzes nyilaikkal felgyújtának, és a pánikba eső harcosokat lemészárolják.

A mongol lovasok nem tértek vissza, a budai vár tovább épült. Az Anjou Róbert Károly idején özönlének be hazánkba a nyugati világból a nomád lovasok ellen a perzsa királyoktól átvett és továbbfejlesztett páncélt hordozó lovasok.

Zsigmond király (1458–1490) alapítja az egyetlen középkori magyar lovagrendet, a sárkány rendet 1408-ban. A rend jelvénye egy a saját farkába harapó sárkány. A lovagi torna is ebben az időben honosodik meg hazánkban. Jelentős építések, bővítések folynak ekkor a budai várban.

Mátyás király (1458–1490) sokak által megcsodált és dicsért pompás királyi palotává emelte Buda várát. Magas színvonalúra fejlesztette Magyarország lovas életét, és ragyogóvá tette a magyar ló hírnevét is.

Galeotto Marzio „helyszíni tudósítása” alapján elevenedik meg szemünk előtt Mátyás király és a cseh Holubár vitéz „Budán, a Szent Zsigmond terén” lefolyt lovagi torna párba, amely Mátyás győzelmével végződik. Galeotto azt sem titkolja el, hogy Holubár „erejére és testének roppant tömegére nézve csodálatra méltó” volt. Mátyás viszont „...közepes növésű és közepes erejű, de igen rátermetten üli meg lovát és annyira összeszenőtt lovával, hogy vele egyenlővel, vagy hozzá hasonlóval a mi korunk keveset látott. És hogy magamról beszéljek, annyi sok ezer embert látva, annyi sok földet bebarangolva, bizony

nem emlékszem, láttam-e két embert, ki ennyire rátermetten lovagolna, csak Francesco Sforzát, Milánó hercegét és Robertót, San Severino urát.”

Mátyás király korában alakul ki az országban a huszárság, amely a török megszállás alatt fejlődik ki. Ezt a fegyvernemet és harcmódot a magyarság terjeszti el Európában és a világban.

Mátyás elfoglalja Bécsét, és székhelyét 1485-ben Bécsbe teszi át. Ekkor Buda és Bécs között postakocsi-gyorsjáratot épít ki. Ez a Budát Béccsel összekötő út érint egy Komárom megyei kis községet, melynek Kocs a neve a mai napig. A Kocson élő ügyes mesteremberek olyan elmés – kocsi – szekeret szerkesztenek, amellyel különösen gyorsan és kényelmesen lehet közlekedni. Bertrandon de la Brocquiere flamand követ szavai szerint: „...ezen hat, hét vagy nyolc személy is ült, egyesek fedettek, nagyon szépek és olyan könnyűek, hogy kérekkkel együtt akár a vállán is elvihetné egy ember. A hátulsó kerekek sokkal magasabbak, mint az elülsők, nagyon jól lehet bennük aludni és pihenni.” Ez a kocsi olyannyira népszerű lesz Európában, hogy ennek a kis községnek a nevét ma Európa minden nyelvén megtaláljuk. Erre utal az angol coach, a német Kutsche, a flamand goetse, a lengyel kocz, a svéd kush, a spanyol koche és az olasz cocci. A buda-bécsi gyorsjárat végállomásának helyére a budai Gyorskocsi utca neve emlékezteti a mai embert.

A lovak sík terepi versenyekben lefolytatott próbája minden lovas nomád nép ősi hagyományához tartozik. Így van ez a magyarság körében is. Anonymus az *A magyarok cselekedetei* című művében írja: „Akkor Ond, Ketel és Tarcal keresztül haladtak egy Bodrog folyó melletti erdőn leggyorsabb lovaikon nyargalva, mint-

ha csak versenydíjért küzdenének, s felértek egy magas hegy csúcsára. A derék Tarcal vitéz elsőként jutott fel a hegy tetejére, ezért ezt a hegyet attól a naptól fogva mind a mai napig Tarcal hegyének hívják.”

Jókai Mór *Egy magyar nábob* című regényében szemléletesen írja le az akkor még életben lévő pütkösdí királyválasztás népszokását, amely lóversenyen dől el. A nomád lovas népek, például a mongolok, mind a mai napig a tavasz ünnepén nagy lóversenyeket tartanak.

Az első magyar lóversenyről szóló hivatalos értesítés 1525. május 1-jén és 2-án kelt. Ekkor II. Lajos magyar király rendez Budán lóversenyt. II. Lajosnak az ország gyalázatos anyagi helyzete ellenére húsz kiváló versenylova állt a budai istállókban. A jeles eseményre a krakkói vajda is küldött öt versenylovat. Az előkelő hölgyek és urak a páholyokból élvezték a látványos eseményt, a futamok között a nádorispán és az egri püspök trombitásai, valamint cigányok muzsikáltak. A lovakat a király apródjai lovagolták. A futtatásokat feltehetően a Vérmezőn tartották, míg a királyi ménes a Tormás-mező (Kelenföld) mély fekvésű, zombékos, kövér fűvű rétjein legelt, ez a talaj futtatásra alkalmatlan volt.

II. Lajos 1526. július 20-án Phrysius nevű fekete harci ménjén indult Mohács felé. Brodarics István szerémi püspök írja le, hogy ákosházi Sárkány Ambrus birtokáról indulva a király kedvenc fekete harci ménje, Pyrisius kidőlt a király alól, és kimúlt. 1926-ban Érden a régi római hadi út mentén emléktáblát állítottak az esemény megörökítésére.

Ez az esemény felmenti a magyar lovat az alól a szégyen alól, amely II. Lajos halála miatt érhetné. A fekete fríz mén a nehéz páncélos lovagok lo-

va volt. A király öltözete, fegyverzete Phrysius kidőlése után egy hasonló, nehéz, páncélos lovas alá való lovat kívánt. Nehéz felszerelésével egy ilyen ló valóban nehezen kel át a megáradt patakon. Ugyanakkor egy könnyű magyar lónak ez gyerekjáték, hiszen eleink sokszor nagyobb folyókon is átkeltek úsztatva

Amikor I. Szulejmán 1526-ban a korszak legnagyobb létszámú és legjobban felszerelt hadseregével legyőzi a magyarokat, már Kelet legjobb lovaival vívja csatáit. Hiszen a Nyugat felé indított világhódító hadjárata előtt az oszmán birodalom maga alá gyűrte Kis-Ázsia, a Közel-Kelet legkiválóbb lovait tenyésztő türk és beduin törzseket. Nem véletlen, hogy ebben az időben egy főúrnak, úrnak való török, szerezsen (szaracén) lóért vagyonokat adtak, sokan életükkel fizettek érte.

1541-ben II. Szulejmán csellel elfoglalja Buda várát, fekete-fehér lovát János királynak ajándékozta. Őt viszont János király magyar paripája ragadta ámulatra. A magyar főurak is azt állították, hogy a szultán istállójában nincsenek olyan szép lovak, mint a királyéban. (Igaz, a török főurak véleményét erről a kérdésről nem ismerjük.)

Budavár visszafoglalására Savoyai Jenő lovas szobra emlékeztet a budai várban. Róna József szobrászművész barokk lóra ültette a törökverő hős hadvezért, a „szügyébe harapó” harci mén a hadvezér kemény kezét, elszántságát hangsúlyozza. Gróf Andrássy Tivadar lipicai ménje „állt modellt” a szobor lovának megformálásához.

Benczúr Gyula csodálatos festményén (*Budavár visszavétele*) impozáns barokk lovakra ültette a budavári hősöket.

Gróf Sándor Móric, az ördöglovas köti össze Buda nevét ismét szorosan

a lóval. A rendkívül tehetséges, vakmerő és öntörvényű lovas lépcsőn megy le és fel lovával, szekereket ugrotat át, a budai lépcsőkön lehajt négyes fogatával, átkel a zajló Dunán fogatával, egy angolt, aki arra kérte, mutasson olyat, amelyet még nem látott, azzal némított el, hogy szaggatott, meredek vágásokkal tarkított terepen a vad vágásban robogó lovak közé dobta a szarát. Igaz, a kocsi felborult, és az angol a bajnai kastély vendégszeretétét élvezte felgyógyulásáig, de „tudásszomja” kielégítésre került. Az ördöglovas egész Európában ismert alakja lett a kornak. A kor egyik krónikása azon kesergett, hogy az európai ember Magyarországot csak tokaji boráról és „bolond grófjáról” ismeri. Azt már kevesen tudják róla, hogy kiváló ízlése volt, és a művészeteket is bőkezűen pártfogolta. Báró Podmaniczky Frigyes írja *Naplótöredékeiben*: „Kíváncsiságból és örömtől áthatottan – mert nagyon kedveltem a lovakat – bámultam naponta délelőtt a Magyar Király Szálloda elé érkező számtalan

fogatokat, melyek között mindig első és legszebb volt Sándor Móric grófé, a világhírű lovas és kocsisművészé, aki akkor ama palotában lakott, Buda várában, amelyben most a miniszterelnökség van elhelyezve.”

1901-ben helyezik el a várban lévő lovarda elé ifj. Vastagh György Csikos szobrát. Az egészen kivételes képességű művész állatábrázolásban a világ legnagyobbjai közül is kiemelkedik. Az 1900-as párizsi világiállításon a magyar mezőgazdaság bemutatóját gazdagító egyedi állatportréi óriási feltűnést keltettek. A Francia Akadémia Tisztikeresztjének kitüntetésével ismerték el tudását Párizsban, a szobrok egy részét a kiállítás után a londoni British Museum vásárolta meg.

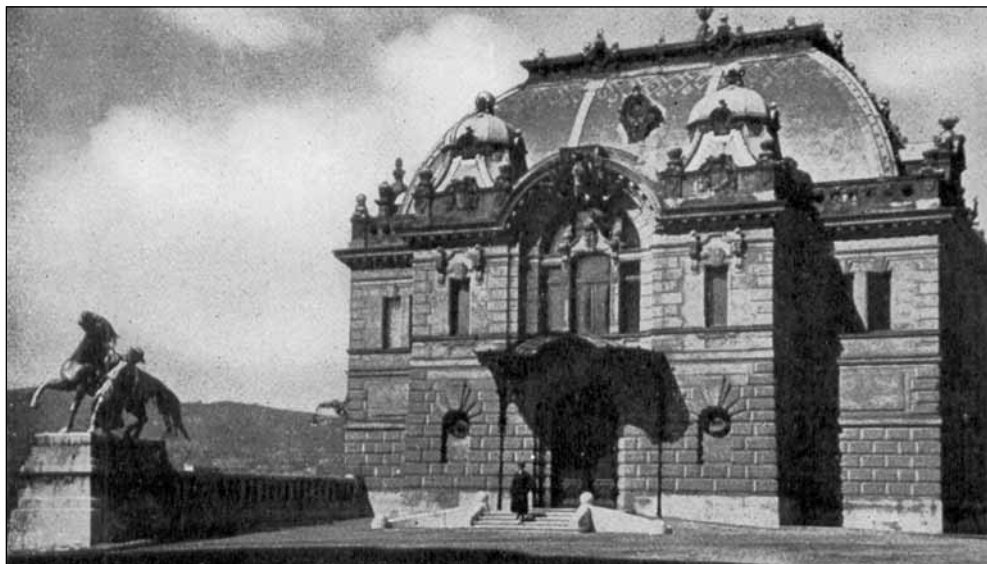
***

A ló háziasítását követően a lovak képzése két szálon indult el. Az egyik szál a nomád lovas népek módszere, amelyben a ló teljesen azonos értékű társ, a ló gyorsaságára, fordulékonyaságára épül, a lovas a lóval teljesen összenő, vele szinte egygyé válik. Ez a harcmódor a gyors támadásra és a menekülés színlelésére épül. A másik út a lovas lovas elleni közelharcra képzi a lovat. Itt a teljes engedelmesség, a rendkívül fegyelmezett mozdulatok a meghatározóak. Ezt a képzést a görög Xenophón (Kr. e. 430–354) írja le először. A görögök a nomád szkítáktól tanulták el a lovak tudományát, de azt ebben az irányban fejlesztették tovább.

A klasszikus görög ismeretek Bizánc bukása után jutnak el Európába. A két irányzat sokszor élesen szemben áll egymással. Európában a fiatal nemes ifjakat lovas akadémiákon tanítják a lovaglás művészetére, vívásra, táncra és a szellemes társalgás fortélyaira. Kevesen tudják, hogy Pla-

GRÓF SÁNDOR MÓRIC NÉGYESFOGATÁN
LEHAJT A BUDAI VÁRLÉPCSŐN

A SPANYOL LOVASISKOLA ÉPÜLETE

tón görög tudós attikai hősről elnevezett iskolája helyszínének neve, az Akademosz korábban lett lovaglást tanító intézmények neve és csak később vették fel ezt a nevet a különböző országok tudományos központjai.

A két különböző, sokszor egymással nagy csatákat vívó irányzatot először Bécsben egyesítették, amikor egy személyben Gottfried, majd Max von Weyrother vezeti a használati kiképzést irányító Campagne Reitschulét és a klasszikus alapokon álló Spanische Hofreitschulét is. Ez az egységesítés teremti meg a modern ló- és lovasképzés alapját. 1918-ig, a Monarchia összeomlásáig a magyar lovasistizeteket is Bécsben képezik.

1920-ban a Mária Terézia által alapított Magyar Királyi Nemesi Testőrség utódjaként megszületett a Magyar Királyi Testőrség. Ezen belül létrejött a Lovas Testőrség egysége is, így a ló ismét hivatalosan is visszakért a várba. A lóállomány eleinte vegyes volt, később szürke arab lovakra cserélték, ezzel a lovas testőrök megjelenése

egységesebb és sokkal látványosabb lett. Az egységhez 16 fő és 12 ló tartozott. A testőrség öltözetét Bocskai István, Rákóczi György, Thököly István és Rákóczi Ferenc harcosai által viselt ruházat alapján állították össze. A Monarchia felbomlása után a szigorú trianoni békediktátumok miatt a magyar lovaglótanár-képzés csak „pótló idomító keret” fedőnéven folytatható (a budapesti Ferenc József lak-tanyában).

Óriási szerencse, hogy a kiképzést a kiemelkedő tudású, európai hírű, kivételes személyiségű Josipovich Zsigmond irányította, aki Wiener Reitlehrer Institut tanári székét cserélte fel a Ferenc József laktanya poros udvarára. 1930-ban a képzés innen az újonnan megépült Örkénytábori Magyar Királyi Lovagló- és Hajtótanári Iskolába költözik.

Josipovich Zsigmond javaslatára ezen belül 1933-ban megalakul a magyar spanyol iskola. Vezetői és beosztott tisztjei különösen jól képzett lovasok. Vezetője, Hanthy László és

helyette, Hazslinszky-Krull Géza a bécsi spanyol iskolában nyerték továbbképzésüket, Szabadhegyi István a francia lovasképzés központjában, Saumurben tanulhatott tovább.

1938-ban, egy igen jól sikerült bemutatónak után júniusban a magyar spanyol iskolát a budai várban helyezték el, és ezzel megszületik a Magyar Királyi Testőrség spanyol iskolája.

Közben, 1935-ben a várban felavatják Görgey Artúr gyönyörű lovas szobrát, ifj. Vastagh György csodálatos alkotását (sajnos a szobor nem maradt meg, az összetört bronzot a Sztálin-szobor megalkotásához használták fel). Görgey szobra ismét áll a várban, de lovas szemmel messze alatta marad Vastagh György művének.

1936-ban az Úri utcában felállítják Hadik András lovas szobrát. Ez sokak szerint a világ legszebb lovas szobra. A ló megmintázásához Vastagh György Bábolna két akkor leghíresebb törzsménjét, Gazal II.-t és Shagya XXV-öt használta modellül. A kettőből mintázott egy csodálatosan impozáns arab mént. Érdekes, hogy az élet ebben az esetben leutánozta a művészt, mert 1944-ben Gazal II.-nek született a Shagya XXV-ös mén egyik leányától egy fia, amely Gazal VII. néven a fajta egészen kiemelkedő örökítője lett. A szobor méltatását leghitelesebben művész társa, Borsos Miklós szavaival végezhetjük el: „Élő remekmű... a mozdulatlanságban olyan feszültség rejlik, hogy az ember azt érzi, az elegáns lovasnak egy halk noszájára úgy megiramodna, hogy Napóleon újra futásnak eredne előle. Az arab mén tág orrlukai remegnek. Hadik elegánsan üli, mintha a bécsi szépasszonyoknak parádézna. Semmi bombasztikus póz. Semmi hősies. Intelligencia lóban, lovasban, mértéktartó szépségben áll előttünk.

Finomságában valami olyan virgonc »huszáros« szépség van, amitől, százszor látná is, összeszorul a szívem. Becsüljük meg. Talán rákerül a sor és az elfelejtett mesterről is elkészül egy kiadvány. Tudom, sürgősebbek is vannak, meg modernebbek, de jobbáról nem tudok.”

1937 májusában az olasz király, Viktor Emánuel látogat Magyarországra. Lázár Károly testőrparancsnok javaslatát elfogadva Horthy Miklós kormányzó a királyt a Keleti pályaudvarról lovas fogatokkal viteti fel a várba. Az első javaslat szerint az eseményt az összes állami ménes által összeállított fogatok segítségével rendezték volna. Pettkó-Szandtner Tibor, aki ekkor a bábolnai ménes parancsnoka, kiváló, nemzetközi sikerekkel rendelkező fogathajtó, emellett az ősi magyar fogathajtás minden titkának kiváló ismerő-

III. VIKTOR EMÁNUEL LÁTOGATÁSA
BUDAPESTEN 1937-BEN

je, amit 1931-ben megjelent, *Magyar kocsizás* című kitűnő könyvével is bizonyított, másként vélekedik. Ő azt állítja, ha ezt a javaslat szerint rendezik, akkor ez az egész esemény olyan lesz, mint egy falusi lakodalom, ahová mindenki a saját fogatával érkezik. Az ő javaslatát fogadják el, miután vállalja a fogatok összeállítását és kiképzését is. Végül – valamennyi szürke arab és lipicai lovakkal fogatolt – öt ötös és tizennégy négyes fogat viszi fel a várba a vendégeket és magyar kísérőiket. A fogatokat a lovas testőrség lovasai kísérték. Pettkó-Szandtner Tibor írta emlékirataiban erről az eseményről: „Mátyás király óta nem látott Buda vára ilyen magyar királyi bevonulást, mert bár a bécsi udvar spanyol és osztrák parádéi gazdagabbak, s pompásabbak voltak, de ez valóban az utolsó, kis, legapróbb részletéig is, még az oldalt varrott magyar csizmáig is tiszta, hamisítatlan tiszta stílusban rendezett magyar felvonulás volt.”

A visszautat ugyan autóval tervezték, de az olasz király az utolsó napon megjegyezte, alig várja, hogy ismét láthassa a szép lovakat és élvezhesse a kocsikázást, így meglepetésszerűen igen rövid idő alatt újra kellett szervezni az egész felvonulást, amely simán, sikeresen zajlott le.

A várban sok kiváló lovas ember lakott a legutóbbi időkben is. A Dísz téren lakott Jankovich Miklós, Fehér megye utolsó főispánja, aki levéltári kutatásaival a magyar ló történetét sokoldalúan tárta fel. *Pferde, Reiter, Völkerstürme* című kitűnő, a Bayerischer Landwirtschaftsverlag kiadásában Münchenben megjelent könyvében nemcsak méltó emléket állított a magyar lovas hagyományoknak, hanem, szemben az akkori „hivatalos” tudományos felfogással, az elsők között foglalt állást a magyar ló

turáni eredetével kapcsolatban. Ezt később Bökönyi Sándor, az MTA Régészeti Intézetének igazgatója is igazolta, aki több ezer lócsontot azonosított a Rajnától az Altaj hegységig.

Az Úri utcában, a Hadik-szobor szomszédságában lakott a kiváló ug rólovas, Szepessy-Schaurek Ottmár, aki sok nemzetközi verseny győztese, az 1936-os berlini olimpia díjugrató csapatának is tagja volt. Később ugyanebben a lakásban lakott Szemere Csaba kiváló díjlovas és edző, aki határtalan tudását nagy szeretettel adta át tanítványainak.

Lejebb az Úri utcában lakik ma is még Gencsy Tibor huszártiszt, kiváló akadálylovas, kemény, férfias, markáns alakja a magyar lovas világnak.

Néhány szóban emlékezzünk meg a Magyar Királyi Testőrség kiváló lovasairól. Hanthy Lászlónak Lajos bajor királyi herceg segített München mellett elhelyezkedni. Hazslinszky-Krull Gézát néhány évi mezőhegyesi edzősködés után a holland király invitálta meg, és haláláig a holland királyi udvar lovasedzője volt. A beosztott lovasok közül Magyar Imre emelkedik ki, aki nemzetközi eredményekkel, majd eredményes edzői működésével segítette a magyar lovassportot. Ez a sportág még ma is nyögi annak a súlyos veszteségnek a következményeit, hogy legkiválóbb lovasainkra, mert katonatisztek voltak, az akkori vezetés nem tartott igényt, üldözték, lehetetlenné tették őket, ha egyáltalán sikerült életben maradniuk.

Kevés embernek tűnik fel, hogy a bécsi kaputól a fehérvári kapuig a bástyafal mentén egy keskeny út húzódik, a Lovas út. Feltehetően onnan kapta nevét, hogy a szélesebb kocsin is járható utakat a fogatok használták, ezt a keskenyebb utat viszont inkább a lovasok vették igénybe.

Saly Noémi

A' Kávés ház előtt minden Estve Muzsika tartatik...

A „pesti kávéház” a mai napig fogalom, s nagyjából ugyanaz jut róla eszébe minden literátus városlakónak: gyönyörű terek, márványasztalok, tonettszékek, gomolygó füstben vitatkozó értelmiségiek. Persze már ezt a képet is tágítanunk, árnyalnunk kellene, de most inkább egy ritkán fölvetődő kérdésre összpontosítunk: mi volt Budán? Hol voltak, milyenek voltak a régi Várnegyed kávéházai, kávémérései?

Arról, hogy már a török korban működött itt kávéház, az 1643-ban elhunyt Vüdsüdi Mehmed *Budavár dicsérete* című költeményéből tudunk:

*„Olyan szép Budavár, mint maga Isztambul,
kiességben nem hinném, hogy hátrább áll nála*

[...]

Ha kávéházba mégy, költők társasága

[...]

*Bölcsei, mint a cukorszavú papagáj,
s a költői olyanok, mint a fülemülék...”¹*

Igen ám, csak hogy a fülemüleszavú költők *törökök*. Ebben az időben borissza magyartól és serissza némettől egyaránt idegen még a „fekete leves”. A harcok elcsitultával aztán egyre több magyar diplomata, katonatiszt és – szempontunkból talán még fontosabb – egyetemista járja Európát. Ők ott vadonatúj *nyugati* divatként fedezik föl a kávé s a főúri szalonokra emlékeztető, díszes kávéházakat. Ez a divat hozzánk is hamar elérkezik, Pest-Budán viszont az északnyugat-európai mellett jócskán érezhető lesz az olasz és – továbbra is – a balkáni hatás: olasz kávéosok és cukrászok telepszenek meg az ikervárosban, a kávékereskedők fő útvonalai pedig továbbra is délkelet felől, Erdélyen át kanyarognak Budáig. Ennek eredménye nemcsak a mai napig makacsul élő magyar kávéízlés (amely a déli típusú, jó kis méregerős főzetet részesíti előnyben a híg „német” lötyökkel szemben), hanem a legendás kávéházi demokrácia is, ami ugyancsak a déli stílusok makacs továbbélésének köszönhető.

Lássuk hát, mi volt a helyzet a Várban!

A negyed első és sokáig egyetlen fogadója az 1700-as évek elejétől 1805-ig működő Vörös Sün. Színelőadásokat sűrűn tartottak benne, de kávéháza nem volt. Annál inkább volt viszont a Fortuna fogadónak, melynek épülete három középkori ház összeépítéséből jött létre. 1687-ben Petrovay László pestmegyei alispán, majd az esztergomi káptalan tulajdona, 1777-ben a Budára telepített egyetem kap helyet benne, mígnem 1784-ben Buda városának tulajdonába ke-

¹ Vüdsüdi Mehmed Ibnul Abdul Aziz: *Győrvár viadaláról való ének és Budavár dicsérete*. Magyarul ismerteti Mészáros Gyula. Századok, 1908, 385–400., 385.

rül. Ekkor alakítják át fogadóvá, benne díszes kávéházzal. Az építkezést végző Hammon Mihály kőművesmester árajánlatából tudjuk, hogy a kávéházi tér kávézó és biliárdteremből, továbbá kávéskonyhából és mellékhelyiségekből állt.²

A belső falak kifestésére 1785-ben Schöff József és Serovics József kap megbízást.³ Szép summa: 130 forint üti érte a markukat. (A pesti főbíró évi fizetése ugyanekkor 600, a városi szolgálé 140 forint.)⁴ Schöff elismert művész, a tabáni Szent Katalin templomot is jeles művekkel gazdagította.⁵ Serovics Józsefről nem szól a fáma, szól viszont talán apjáról, a gyanúsan hasonló nevű Schervitz Mátyásról (1701–1771), akiben egyebek közt a Fő utcai kapucinus templom főoltárát díszítő Szent Erzsébet-kép alkotóját tisztelhetjük. (Jegyezzük meg itt, hogy a Fortuna épületének felújítása most folyik, és mint néhány éve a tabáni „Virág Benedek Ház” több helyiségében, itt is kerültek már elő régi falfestések. Hogy a Schöff–Serovics páros alkotásainak maradványai-e, még nem tudjuk.)

A fogadó első bérőljét az iratok szerint Bellián Jánosnak hívták. Jóllehet csak mintegy fél évig működik itt, nevére érdemes felfigyelnünk, mert az első három pesti kávé egyikének leszármazottját sejtjük benne. Francesco Bellienót 1729-ben Kassán a kereskedők társulata hajlandó fölvenni tagjai sorába, ha bizonyítványt hoz arról, hogy a szakmát kitanulta.⁶ 1734-ben kerül a pesti polgárok sorába mint „csokoládé-csináló”, 1737-ben pedig egy tanácsülési jegyzőkönyvben a civakodó „Három kávések” közt szerepel.⁷ Valószínűleg a fia Bellieno János Jakab, aki 1751 és 1775 között komoly városi tisztségeket visel Pesten.⁸ Az évszámokat figyelembe véve vagy János, vagy pedig a fia lehetett a Fortuna bérőlje.

Két esztendeig Burgmann Mátyás „polgári kereskedő” és felesége, Erzsébet vezeti az üzletet 1785-től. A város ezt követően különválasztja a fogadó és a kávéház bérletét. Az új kávé Lessner Jakab cukrászmester és kávéfőző. A kávéház ekkor már két nagy, biliárdal is felszerelt helyiségből és két kisebb szobából, valamint konyhából és kamrából áll, de tartozik hozzá fáskamra és pince is. Lessner nem bizonyul alkalmasnak a feladatra, rövid úton elküldik. A magisztrátusnak észnél kell lennie, ha bevételt remél, hiszen ekkor már két új, magánkézben lévő kávéház is csalogat.

² Konrádyné Gálos Magda: *A budavári Fortuna fogadó*. Borza Tibor szerk.: *A Magyar Vendéglátóipari Múzeum évkönyve 1970*, 117–135, 117. skk.

³ Schoen Arnold: *A budai Szent Anna-templom*. Bp., 1930., 181.

⁴ Schmall Lajos: *Adalékok Budapest székes főváros történetéhez*. Bp., 1899, 107.

⁵ 1811-ben a Szent Flórián-oltárral, amelyen az egy esztendővel korábbi nagy tabáni tűzvész örökíti meg (ennek maga is szemtanúja volt), majd 1816-ban két további oltárképpel.

⁶ Kerekes György: *A kassai kereskedők életéből harmadfélszázad (1687–1913)*. Bp., 1913, az Országos Iparegyesület kiadása, 34.

⁷ Bevilacqua Borsody Béla–Mazsáry Béla: *Pest-budai kávéházak, kávé és kávésmesterség*. Bp., 1935, a Kávé Ipartestület kiadása, I/2, 9.; Bellienót azért panaszolta be két kollégája, mert olcsóbban adta a kávé, s ezzel rontotta az üzletüket. A tek. Tanács kötelezte, hogy igazodjék a reális árakhoz, egyben mindhármójukat békés együttélésre intette. Ezt a tanácsi határozatot tekintjük a pesti kávék céh megalakulásához vezető első lépésnek.

⁸ Vö. Schmall Lajos: *Pest város tisztviselői és egyéb alkalmazottjai 1686–1848*. in *Adalékok*, 188, 259.

A forgalmat az 1790-es években a budai országgyűlésekre érkező nemes urak lendítik föl igazán. Gvadányi József 1790-ben keletkezett művében, *A' mostan folyó ország gyűlésének satyirico criticé való leírásában* emlegeti a fogadót:⁹

*A Gróf Francofurtba a'meddig mulatott
Azon idő alatt ülés nem tartatott,
A' Gavaléroktól Buda únattatott,
Multság kevés volt, dolgok sem adatott.*

*Fortunánál a' mint ők Piliárdoztak
Végezven le ültek 's azon panaszkodtak,
Hogy hosszú üdejek igen únatkoztak,
Tehát mit tegyenek, arrúl tanácskoztak.*

A szerző a második idézett szakaszhoz a következő jegyzetet fűzi: „Fortuna a' Budai várba egy nagy Vendég fogadó, a' melyben szép kávé Ház is Piliárddal vagyon.”

A legkedveltebb kávéházi foglalatosság a biliárdozás és a beszélgetés mellett az olvasás volt. Sok kávé tartott az újságok mellett egész kis kézikönyvtárat, sőt olykor kölcsönkönyvtárat is. Az olvasókörök, a német mintára alakult Lesekabinetek az 1790-es években „...az ellenzéki, radikális körök gyülekezőhelyei. A budai Fortuna fogadóbeli olvasókör alapítói között voltak Berzeviczy, Verseggy, Hajnóczy és barátja, Kovachich Márton György kamarai tisztviselő és történész... azután Szentmarjay és a Martinovics-per két másik halálraítéltje, Szolartsik és Őz, az Abaffy fiúk nevelője, azután maga Abaffy Ferenc árva követ és mások, tisztviselők, ügyvédek, orvosok. A tagok közül többen – közösen – meghozatták a Moniteurt, a francia forradalmi lapot...”¹⁰

A mozgalom leverése után a kávéházakban már csak cenzúrázott lapokat volt szabad olvasni, irodalmi folyóiratokat pedig a kávésök egyáltalán nem tartottak.

Gaál György tudós palóca 1803-ban főként szerencsejátékokról mesél: „A' Fortuna Kávéházban még erősen folytattyák a' Kotzka játékot s azért még kitettségik, hogy Budán pénzes emberek találkozhatnak [= találhatók], noha sokan nyomorult időkről, nagy drágaságról és a' rossz állapotokról panaszkodnak.”¹¹

A tudós palóc szerint a kibicelés is szórakozásszámba ment: „Mivel pedig azon Kávéházba [a Fortunában] magát kiki (leg inkább nagy pénzbe játszó tekintetes Urakat nézven) mulathattya; a' napokba én-is ott valék...” – meséli.¹² 1808 decemberéből van adatunk arra is, hogy a városkapitány törvénybe üt-

⁹ Gvadányi József: *A' mostan folyó ország gyűlésének satyirico criticé való leírása*. Négy sorú Versekben Hazájának eleibe terjesztette 1790. Esztendőben, Bak Havának 25. napján. Lipsiában, Wéber Simon Péter költségével, 1791. Az idézet a 96. lapon található.

¹⁰ Fábri Anna: *Az irodalom magánélete*. Bp., 1987, Magvető, 72. o.

¹¹ Gaál György: *A' tudós palótz, avagy Furkát Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei*. Budán, Konrád Ádolf Hartlbennek könyves boltjába, 1803. IV. kötet, Első levél, 10.

¹² Gaál, III. kötet, Harmadik levél, 25.

köző „farao játékon” kapja a vendégeket, köztük egy nemes ifjút és egy, a nádor szolgálatában álló, idősebb muzsikust.¹³

Mit játszanak még? Hallgassuk tovább Gaál György hősét.

„...elmentem a’ Fortuna kávéházába, a’hol, mivel éppen azon nap a’ Kortsmáros a’ farsangját tartotta, igen számos vendégek voltak. Egy rövid látású Úr, a’ ki ugyan ott, tudni illik a’ Fortuna kávéházába az ujonnan feltalált Kotzka játékba elég jártas, azt beszélte, hogy a’ nyereségéből annak utánna élni fog, ’s a’ Szalláriumjából magának egy hires Komédiásnét fog tartani. De más egy valaki azt mondotta, hogy jobb volna, ha az átkozott Kotzka játék inkább kaszsziroztatna, mert az egész pénzt azon vesztette.”¹⁴

Ez a játék valami kockapóker-féle lehetett, mert egy későbbi jelenetben a vendégek egy fapoharat vagdosnak egymás fejéhez:

„Most a’ Fortuna Kávéházába már nem igen játszik a’ Kotzka játékot, mert sokaknak táskájokat a’ Kórság nagyon megkörnyékezte. De a’ napokba, midőn tudniillik még játtzottak, igen szép Comédiát láttam, egy Úr a másikkal mind addig eldisputált, még egymásnak Fa-poharat Fejébe nem vetettek. [...] De a’ Pörlekedésnek vége a’ volt; hogy egymást ismét megölelték, és megtsókolták, és így a’ régi barátságra léptek.”¹⁵

Említsünk meg még egy rövid életű, kissé erotikus színezetű társasjátékot, melyben a szembekötösdí alakult szerencsejátékká. Röckl János kávésnál játszották a Fortunában, a 18. század végén. A játékot kitalálójáról, Vigano bécsi táncosnőről nevezték el,¹⁶ s annyi állt, hogy húsz-harminc, különbözőképpen öltözött és számmal ellátott leány körbetáncolta a bekötött szemű „bankárt”, akinek el kellett kapnia az egyiket. A játékosok a lányok számára fogadtak, és aki eltalálta, tizenegyszeres pénzt kapott. A játék természetesen hamar tilalmi listára került.¹⁷

A fogadót és kávéházát 1812-től Hayder János, majd 1819-ben bekövetkezett halála után még öt esztendeig özvegye vezeti. A következő bérlő Lutter Márton, 1830-tól pedig kilenc éven át a francia származású Tarrault Péter. Lutter eközben a Vár 130-as számú házában működtet kávéházat, ám Tarrault bérletének lejártakor visszatér, s marad egészen 1849-ig. A fogadó ez idő tájt már hanyatlásnak indul. Ennek okait sorolva a pesti oldalon épült igényes, új szállodák és a tabáni vendéglátóhelyek fejlődése mellett Lutter azt panasolja egy beadványában, hogy a Várban több asszony kapott kávémérési engedélyt.

Megszűnik a fogadó 1868-ban, de a kávéház még nem. Utolsó leltárából ismerjük az akkori berendezést: 1 biliárdasztal, 18 asztal, 61 szék; egy játékszekrény 2 sakk- és néhány dominó-készlettel; 14 újságtartó nádkeret... A jó budaiak ez után már csak négy évig sakkozhatnak-dominózhatnak a Fortunában: a város az egész épületet bérbe adja a budai királyi törvényszéknek. 1875-ben a házba a törvényszék „bűnfenyítő osztálya” költözik.

¹³ Levéltári adat alapján említi Konrádyné, i. m. 123.

¹⁴ Gaál, II. kötet, Harmadik levél, 24–25.

¹⁵ Gaál, IV. kötet, Harmadik levél, 25–26.

¹⁶ Kisfaludy Sándor imárottjának, Maria Medinának, Salvatore Vigano táncmester feleségének nevét egy szoknyaféle is őrizte, sőt egy ideig egyszerűen a szoknya szinonimája volt.

¹⁷ „Zoltán József: A barokk Pest-Buda..., 193.

A karmelita kolostorból lett Várszínházban 1788 elején kezdődtek meg az előadások. Még jóformán el sem készült, már megnyílt szemben a kávéház. Nyaranta, mint a *Bécsi Kurir* 1791-ben beszámol róla, „a’ Budai Várban a’ Kávéház előtt minden Estve Muzsika tartatik, a’hol véghetetlen sokaság jelenik meg, nevezetesen a’ szebbik Nemből, kik mind Nemzeti öltözetben vagynak öltözve, ha tsak valamire valók”.¹⁸ Déryné pedig ezt meséli az 1820-as évek végéről: „Budán a színészek, lehet mondani, majd mind egy környékben laktunk: mind a György-téren. Én éppen szembe a színházzal, s itt egy kávéház, melynek ajtaja éppen a György-térre szolgált ki, – két oldalt, az ajtót közbevéve, két festett pad, – ott volt a gyűlhelye valamennyi színésznek a próba óráját elvárando.”¹⁹ (Ennek az üzletnek egy 1841-es címtárból ismerjük az utolsó írott nyomát, bár Bevilacqua szerint csak 1884-ben szűnt meg.)

A Fortunával és két említett versenytársával, illetve a színház kávéházával együtt az 1780-as évek végén tehát négy kávéház működött a Várnegyedben. A két rivális egyikéről a peleskei nótárius meséli dohogva:

„Mivel éppen a’ Kávéházokat illeti a’ beszédem, még következendő toldalék-is ide tartozandó: Budán az úgy nevezett Károly kávéházába malatz természetű vendégek-is szoktak meg-jelenni: a minap egy Urat láttam, a’ ki egy Bétsi újsággal az asztalt, a’mellyen éppen egy pohár Sört elöntött, le törülte. Más ember, a’ ki olly piszkos Újságot a’ kezébe vesz, azt gondolja, hogy az Újság író ténta helett sörrel írta az Újságot.”²⁰

Bár a Várnegyed soha nem a pezsgő kávéházi életről volt híres, a cím- és lakjegyzékek köteteiben bókászva rábukkanhatunk még néhány érdekességre. 1841-ben²¹ például a 88. vári házszaám alatt szerepel Mathias Dax [= Borz] Három Borz fogadója, kávéházzal, amelynek ez az egyetlen általunk ismert említése.

Körülbelül 1867 és 1890 között működött az alagút dunai kijárata fölötti teraszon egy népszerű nyári kávéház, az Ellyps. Nevét a meredek ösvényekkel beszőtt vároldalnak ezt a nevet viselő szakaszáról kapta. Toldy István egy kis beszélyében idézi a hétköznapi délutánok hangulatát:

„A hivatali hierarchia székel itt híven megőrizve a rang igényeit. A ministeri tanácsosnék hangadása mellett a titkárnék vezérlik a fiatal fogalmazónékat, s az egészet a penzionált [= nyugalmazott] tisztviselőnék keretezik be.”²²

A Dísz tér 8. száma alatti Marczibányi-házban a nagy múltú Casino kávéház helyén 1903 körül²³ nyit kávéházat Nyúl Sándor. 1907-ben az üzletet már özvegye nevében találjuk, ám ő 1909-ben átköltözik a régi Fortuna melletti házba, a Fortuna u. 6.-ba. Bevilacqua Borsody Béla szeretettel emlékszik erre a csöndes tanyára a *Budai Napló*-ban, 1934-ben:

„Nyúl Józsefné [sic!] asszonya volt benne a kávé. A Kuba, Jáva és Mokka kávé maga keverte össze, maga pörkölte azt egy nyeles serpenyőben. A cukor

¹⁸ *Magyar Kurir* (Bécs) 1791, 696.

¹⁹ Déryné emlékezései I–II. Budapest, 1955, Szépirodalmi, II. 145.

²⁰ Gaál, I. m. III. kötet, Harmadik levél, 26–27.

²¹ Blaskovits A.: *Pester und ofner Wegweiser. Gemeinütziger Kalender 1841*. Gyurián und Bagó’schen Schiften.

²² Toldy István: *Mikor a nők kávéházba járnak. Adél asztalára*. Pest, 1869, Lauffer Vilmos, 19–37., 25. sk.

²³ Az üzlet az 1904-es *Cím- és lakjegyzékben* szerepel először.

kék, fedeles üvegpikszisben állott, ki-ki annyit vehetett belőle, amennyit akart. Két krajcárért olyan zömök foszlós kalácsot adott Nyúl néni, hogy ma már három telne ki belőle. Budai diákok, piktorok és filozófusok jártak oda, majd később poéták, írók s egyéb rendetlen péksegédek.”

A kávé mérés valamikor az első világháború vége felé szűnhetett meg: az 1916-os címtárban még szerepel, de az 1922-esben már nem. Ekkorra már Opre Mária vagy Crempeltz Rosalia hasonló kis, családi üzletének is hiába szimatoljuk hűlő illatát, elfogynak a Várból lassacskán mind. Pillantsunk be búcsúzóul Kárpáti Aurél *Budai képeskönyvébe*, melynek lapjain megelevenedik előttünk egy – s rajta keresztül talán valamennyi – régi vári kávé mérés békés kisvilága.

„Két homorúra kopott kőlépcsőn át juthatunk a szűk, egyablakos helyiségbe, amelynek bizonytalan színű boltozatára műértő kezek szénnel rajzolták rá a boltajtó előtt is ékeskedő három pogányfejet. Itt szolgálja föl mosolygós arccal a két Turner kisasszony a gőzölgő, illatos kávékat, sőt vasárnap a csokoládét is, annak a néhány csendes öreg úrnak, akik évek óta nap-nap után pontosan megjelennek a »Három szerecsen«ben, hogy átlapozzák a *Gartenlaube* legújabb számát, és órákig törjék a fejüket a legnehezebb találós képeken, amelyeken hol a vadászt, hol a kutyát kell megkeresni. Leginkább nyugdíjazott miniszteri hivatalnokok, levéltári tisztviselők a vendégek, akik mindig jókedvűek.

A berendezés nagyon egyszerű, de szinte bántóan tiszta. Ilyen illedelmes és merev rendet csak katonák (őrmestertől lefelé) és öreg kisasszonyok tudnak tartani. [...]

Este, mikor meggyújtják a fényes dróton függő petróleum-lámpát, s a zenélő óra, amely egy fakó aranykeretes olajnyomású képben van elrejtve, halk spinét-hangon kezd bele egy ábrándos német dalba, az idősebb Turner-kisasszony, Agatha az ablakhoz lép, s a félrehúzott függönyt fehér ujjával gondosan visszahajtja, szigorúan ügyelve arra, hogy mind a két oldalra tizenkét ránc jusson. Tinka, a fiatalabb leány, akit Deák Ferenc halála napján tartottak keresztvízre, ilyenkor szorgosan rakosgat a konyhán, ahol bugyborékolva forr a fehér tej, s a cukrostetejű kuglófszeletek aranyként csillognak a lámpafényben.

Hat óra körül megélénkül a kis kávé mérés, különösen télen, amikor vastag hósipka borítja a régi ház csúcsos tetejét. Jókedvű, megelegedett arcok hajolnak a rokokó díszítésű kávéscsészék fölé, s a Turner kisasszonyok főkötőinek bóbítái mintha még fehérebben, tisztábban ragyognának a barátságos barackszínű fénnel itatott szobában.”²⁴

²⁴ Kárpáti Aurél: *Budai képeskönyv*. Budapest, é. n., „Élet” irodalmi és nyomdai Rt., 44. skk.

Cilinder a tűzfalak alatt

Márai Sándor bejárta és – kényszerűségből – belakta a világot, de féltékenyen őrizte lelkében élete két, általa legfontosabbnak tartott színhelyét: Kassát és Budát (csak ritkán Budapestet!), melyből utóbbi húsz éven át volt lakhelye. Miként alakult Márai és Buda kapcsolata? Talán egy szökése miatt a *családi tanács elhatározta internálásomat; intézetbe adtak Pestre* – írja az *Egy polgár vallomásaiban*. A II. kerületi Érseki Katolikus Főgimnáziumra és Rákóczi Kollégiumára mint katonai nevelőintézetre emlékezik vissza. Nem gondolhatta még ekkor, hogy élete egyik legmeghatározóbb időszakát éli majd itt, és a Mikó utca gesztenyefái elkísérik a négy évtizedes száműzetésbe is.

Feleségével 1928-ban költözött ide: *Budára költöztem, az ismerős negyedbe, s mindennap óvatosan, gyanakodva mentem csak át Pestre*, ahogyan főművében írja. Hazaérkezett, és olyan otthonosságot élt meg a Krisztinavárosban, amelyet csak néhány helyen tapasztal meg az ember. Ezért (kassai témájú írásaihoz hasonlóan) irodalmivá tesz minden ide kapcsolódó témát, s egyfajta ironikus-nosztalgikus stílusban ír szűkebb hazájáról és környékéről: „Gondolhatnék arra is, hogy új élet fakad a romok között, de ehhez most nincs kedvem. Fázom Guglhuberéknél. Egy házat, melynek hiányoznak falai, talán nem is lehet ilyen szigorú téiben rendesen kifűteni.” (*Romok a hóban*)

Az *Egy polgár vallomásaiban* is megnyilvánul e stílus: „Itt akartam élni, és itt akartam maradni...” S némi iróniával jegyzi föl: „A környékbeli kereskedők egy ideig mély köszöntéssel üdvözöltek; később megtudtam, hogy valaki „háztulajdonos” híreket költötte a vidéken. Mikor kiderült a valóság, hogy nem vagyok háztulajdonos, csak író – s a Krisztinában minden igazság kiderül –, továbbra is köszöntöttek, de nem olyan mélyen.”

A városrész, Máraiék új lakhelye teljesen az író személyiségének megfelelő. Így ír Várkonyi Nándor a *Pergő évek* című, az 1970-es években írt, de csak 2005-ben kiadott kötetében a Krisztináról: „Ha meggondolom, komoly irodalmi városrész ez, talán az egyetlen Budapest kávéházakra centralizált irodalmi életében. Igaz ugyan, hogy az események, csatározások, ütközetek a kávéházakban zajlottak le (a kártyacsaták a Fészekben), a Krisztinában pedig »csak« laktak és laknak az írók, ám ez annyit jelent, hogy a környezet sokaknak kedvére való. [...] A negyed, a Vár, Gellért-, Sas-, Márton-, Isten-, János-hegy, Rózsadomb karéjában, stílustörés nélkül beillett volna a felvidéki városok sorába, melyek övezetében felnöttem...” Jelen sorok akár Máraitól is származhatnának...

Válás Budán című regényében írja a budapesti városrészről, hogy *A Várban lakni világnézet* (Az igazi című regényben *Budán lakni világnézet* formában újra szerepelteti, és ez utóbbi változat rögzült a köztudatban is.) Úgy tűnik, nem pusztán egy szállóigét teremtett meg, hanem valódi alapja van idetartozásának, ezért is írja később: „A Várban született ember örökké érzi, hogy nem pesti, még csak nem is budai származású; afféle területen kívüliségi előjogokkal éli várbeli életét.” (*Szépséges Vár*)

Ha sokszor közhelyszerű is („Aki nagyon sajnálja a múltat, mindig nevetséges kissé” – írja az *A Színkör balladája* című tárcájában), a szívéhez közel eső tájról (tőle

szokatlanul) bizonyos megilletődöttséggel ír, s ennek a nosztalgikus hangnemnek különböző árnyalatai vannak, mellyel azt is érzékelteti: az itteni események csak itt, e környéken történnek így. A Mikó utcában a májusi vihar is teljesen egyedi: „Ebben a görbe és csendes budai utcában az ablak előtt, ahonnan most a világot nézem, két tucat gesztenyefa áll: azt a két tucat gesztenyefát, akik tegnap este még lakodalmas díszben felgyújtott gyertyákkal, a természetből a városba tévedt növények drága és nemes tartózkodásával és gőgjével ünnepelték a tavaszt, ma reggel rongyosra tépte, koldussá pofozta a vadóc vihar, ami hajnalban rászakadt az alvó városra, végigpofozta Budát és Pestet, tört és sodort, s mire a rendőrség közbeléphetett volna, már odébb is állott, zsákmány nélkül, vandál bögéssel, cserepek, lombok és üvegek szemetjét kergetve maga előtt.” (*Májusi vihar*)

Mikó utca című 1930-as verse sötétebb tónusú érzelmeket mutat: sem itt, sem a világon nem találja helyét: „Én e földön csak homokra építék Mindenfelé, / s más nem is akarok, Csak élni borotvátlan...”

Fontos számára Buda más része is, írásaiban többször megemlékezik a Tabánról. Ősei vannak itt is, akiktől a vérségi kapcsolaton túl mást is örökölt: lokálpatrióta szemléletet, mely egyfajta „rendiséget” eredményez, létrehozza a „budaiaiak” és a „pestiek” kasztját, s a kettő között nincs átjárás. „A tabániak meglehetősen gőgös emberek. A Szarvas téren, abban a házban, ahol most a patika működik, hetven évet élt egy Tóni keresztnévre hallgató nagybátyám, bizonyos dohányjövédéki igazgató, aki arról volt híres Tabánban, hogy életében soha, egyetlenegyszer sem járt odaát Pesten. Gyanús volt neki.” (*Tabán dolga*) Már a Vízivárosba költözés is „hazaelhagyás”.

S ha mégis elköltözne valaki a tabániak közül, mit tenne: „Ahogy ismerem őket, ezek inkább Óbudán keresnek majd lakást, mert a svábok keze alatt tisztábban forr ki az újbor.” (*Tabán dolga*). Úgy mutatja be a városrészt, mint egy zárt, egységes közösséget: lakói együtt élnek és (a városrész átrendezése miatt) együtt keresnek új lakhelyet, együtt költöznek Óbudára, a „tisztá borok hazájába”.

Ténylegesen odaköltöztek-e vagy teljesen szétszóródtak, az író számára mindegy, mert egyfajta egyéni mítoszteremtés eszközei és részesei a tabániak: a Tabán, a Víziváros, a Krisztinaváros, a Vár ugyanúgy az író életének legszemélyesebb helyszínei, mint Óbuda, ahová viszont már nemcsak ő, de Krúdy Gyula, az „örök Szindbád” is kapcsolódik. Így tehát bármerre néz az író, ott-hon van. (Itt csak utalok arra a tényre, hogy maga Márai is „jelenség” volt szűkebb hazájában, a Mikó utcában. Varannai Aurél jegyezte le azt a jelenetet, amint Márai és a Logodi utcai szomszéd Kosztolányi beszélgetnek; a két író párbeszéde a szemlélő számára olyan volt, mint egy hangverseny).

Vallomásos jellegű köteteihez hasonlóan budai témájú cikkeiben is egy leltűnt világot keres: „Sokan vagyunk, akik nem hangulatot és romantikát keresünk a Várban, hanem a régi magyar városi kultúra néhány utolsó eleven emlékét. [...] Mert egy séta a Várban, nyári vagy téli este, tavaszi vagy őszi délutánon, az élet egyik titkos és nemes ajándékát jelenti. Mintha visszautazna a sétáló száz évet a magyar időben.” (*Szépséges Vár*)

A második világháború idején is otthon érzi magát itt, erről tanúskodnak a Várról írt lírai vallomása utolsó sorai: „Induljunk haza, le a Zerge-lépcsőn. Mindig úgy megyek el innen, mint aki elhagyja a kevés helyek egyikét, ahol otthon van még a világban.” (*Szépséges Vár*)

1945-ben a szeretett házat a Mikó utcában már csak romokban látja viszont a Leányfaluról visszatért író. („S ez volt a ház! A boldogság, a hőskor!” – írja *Harminckettő* című versében.) Ha itthon marad, talán együtt pusztul több ezer kötetes könyvtárával („...a falon töretlen üveg alatt, sértetlenül lóg Hufnagel metszete Kassáról... Minden más elpusztult.” *Budai séta 1945. március*), vagy elviszik őt a nyilasok, akik e lakásban keresték a vidéken tartózkodó író. Nem maradt más hátra, mint a romok közül megmenteni legértékesebbnek tartott kötetait. „Lakásomból mindössze néhány tűzfatat találtam. Az ostrom alatt a ház három bombatalálatot és több mint harminc gránátlövést kapott.” (*Föld, Föld!*) Egy elmúlt világ jelképe az is, hogy a cilinderét tudta még kimenteni a romok alól...

Kisebbsajtja „emigráció” következik életében, a II. kerületbe, a Zárda (ma Rómer Flóris) utcába költözik, egészen 1948-ig, a visszavonhatatlan és végleges emigrációig. Először csak a házat, később a hazát is el kell hagynia azok miatt, akik már nem osztják véleményét, hogy a *Várban lakni világnézet*, mert csak egyfajta üdvöztőnek tartott világnézet létezhetett: a Pártban lehetett hinni, Budában nem. (Talán nem csupán olcsó szójáték, de Márai számára ez volt „Buda halála”.) De vajon elhagyta lélekben is „éltető” Budáját, Olaszország fedlettette volna vele e környéket? Ezt írja élete végéig vezetett *Naplójában*: „A Posillipo egészen olyan, mint a Rózsadomb. (...) És Nápoly olyan, mint Budapest... Margitszigete nincs, de van Caprija, Lukács uszodája nincs, de van tyrrheni tenger, Dunája nincs, de itt az ablak előtt a nápolyi öböl, Sváb hegye nincs, de itt a Vezúv.” Benépesíti új, ideiglenesnek vélt lakhelyét itthoni kedves helyszíneivel, így amikor a Vezúvra tekint, a Sváb-hegyet látja.

Nem sokkal később megírja az emigrációba kényszerült ezrek rekviemjét, a *Halotti beszédet*. E fájdalmas nosztalgiával megírt versben feleleveníti Mikó utcai emlékeit is, de itt egykori lakhelye már csak hét gesztenyefát őriz („...a Mikó utca gesztenyefáit, mind a hetet”). Talán a teljesség szimbóluma is a hetes szám: minden jelen volt itt a számára, ég és föld együttese, ahogyan a középkorban értelmezték a hetes számot... (Megdöbbenő tény, hogy a legelőször említett két tucat, majd hét gesztenyefa után már csak egy darab gesztenyelevél maradt vele a messzi távolban: az, amelyet 1948-as útlevelében őrzött meg, egészen az írói hagyaték hazaérkezéséig.)

A lélekben (örök) visszatérés egyúttal erőforrás a következő csomagoláshoz és megérkezéshez: New York, Salerno, San Diego... De nem tudja feledtetni sem New York („Ülök a padon, nézem az eget, A Centrál Park nem a Margitsziget”), sem Salerno csodálatos tengerparti vidéke Budát. 1956-ban még utoljára felcsillan a hazatérés lehetősége, de a szovjet megszállás másodszor teszi lehetetlenné Márai számára a viszontlátást – immár véglegesen. Ezután csak néhány naplójegyzet vagy levélben megörökített sor jelzi: nem feledte és nem feledi sohasem a Tabánt, Krisztinát, a hely szellemét. „Éjjel Virág Benedek verseit olvasom. Szomszédok voltunk a Krisztinavárosban, csak ő 200 évvel előbb költözött oda, a Szarvas térre. Verseit a felfedező örömeivel olvasom (...) Papköltő volt, színésziesség nélkül, mécszlászlós ripacszkodás nélkül. Jólesik éjfélkor a Csendes óceán partján szót váltani a szomszédoddal.” (*Napló 1984–1989*)

Miért ír kevesebbet ekkor egykori, szeretett lakóhelyéről? Élete eseményei (betegség, szerettei halála) más „témát” adtak tolla alá. Lehet, hogy szemérmességből vagy mert van a szenvedésnek, a nélkülözésnek egy olyan mélysége, sza-

kasza, amikor az ember arról hallgat leginkább, ami fontos számára, mert „el-száradnak idegeink, elapad vérünk, agyunk”. A San Diegó-i napsütés az öreg író számára meleget ad, de belül nem tudja létrehozni azt az otthonosságot, amit a kassai, majd a budai lét képviselt. Mert Kalifornia gazdagsága – üresség, az Éden-től keletre fekszik. Legfőképpen pedig azért nem, mert *Budán lakni világnézet.*

Mészáros Tibor

Márai Sándor

Tabán dolga

Ujság (Műsoron kívül), 1933. március 29.

Tabán dolgában sűrűn és hoszszan tanácskoztam az illetékesekkel, t. i. a tabániakkal. Szerencsés vagyok ismerni ott egy kőfaragót, egy nyugalombavonult szobafestőt és több kocsmárost. Ismerek továbbá még egy tabáni urat, aki a rác templom mellett lakik, állandóan biciklin jár és nem lehet megtudni foglalkozását. Ezekkel a kiváló tabániakkal alaposan megvitattam Tabán problémáját, s mondhatom, az élet kevés gyakorlati kérdését ismerem olyan megbízhatóan, mint a tabáni kérdést. A tabániak, mintegy háromezerötszázan, megkapták már a főváros felmondását, s bizonyos tartózkodó pesszimizmussal néznek Tabán sorsa elébe. Nagyon kevesen jártak csak közülök új lakás után s elítéléssel beszélnek egy cipőfelsőrészkészítőről, aki már májusra lakást keresett a Vízivárosban. A szobafestő szerint, aki a legöregebb emberek egyike a Hadnagy-utca és a Szent János-tér között, a Tabánt valószínűleg lebontják egyszer, de semmiesetre sem most, mert a fővárosnak és az államnak együttesen nincsen annyi pénze, hogy megfizesse a kubikusokat. Ebben lesz valami, ha a szobafestő mondja, mert az öreg ál-

lítólag kezet fogott még Kossuth Lajossal és sok mindent tud, amit általában az emberek nem tudnak. Nagyjából megoszlanak a vélemények. A biciklis úr, aki éjjel is tologatja biciklijét a meredek Kereszt-utcán, mikor az Avar, vagy Albekker felé igyekszik, s mint huszár a lovát, a kocsmában is ott őrzi a kerékpárt az asztal mellett, minap azt a hírt hozta, hogy valóban felbontják a Tabánt, még pedig fenn kezdik, a Hadnagy-utca meredek végében, de felépíteni már nem tudják, sőt az is kétes, hogy a közműveket megcsinálják-e, mert a fővárosnak és az államnak újólá nincsen pénze. Általában ez a refrén. A tabániak, amilyen komoly emberek, megbízható értesülésekre támaszkodva makacson ismétlik, hogy az állam és a főváros anyagi viszonyai nem a legjobbak. Ez az utolsó reménysugár. Már a Rác-fürdőben is beszélnek.

Ami Tabán hangulatát illeti e kritikus hetekben, az kétségtelenül levert, de túlzás lenne kétségbeesésről vagy forradalmi elkeseredésről beszélni. A tabániak, mind a háromezerötszázan, külön törzs, komoly és megfontolt emberek, s mint a zsidók között a samaritánusok Nablusban, ők is a bu-

dai nép legelőkelőbb és legrégibb törzsének tartják magukat, s bizonyos keleti bölcsességgel szemlélik a világ eseményeit. Tabánból, így tetszik, inkább a fogalom fontos nekik, mint a pár koszos utca, s jobban izgatja a kedélyüket, milyen lesz az új Tabán, mint az, hogy köveiben elpusztul a régi. A tabániak meglehetősen gőgös emberek. A Szarvas-téren, abban a házban, ahol most a patika működik, hetven évet élt egy Tóni keresztnévre hallgató nagybátyám, bizonyos dohányjövedéki igazgató, aki arról volt híres Tabánban, hogy életében soha, egyetlenegyszer sem járt odaát Pesten. Gyanús volt neki... Ilyen gőgös emberek ezek. A tabániak, akik lelkük mélyén meglehetősen megvetik az olcsó romantikát kereső pesti kirándulókat, s lenézik a szerelmes férfiakat, akik ilyen filléres hatással akarnak nőt hódítani, mint séta Tabánban, meglehetősen beletörődtek már a gondolatba, hogy a rendkívül piszkos és úgy a műemlékek becsét, mint az üzleti tehetőségeket nélkülöző utcák sorát lebontják. Tabán már évek óta jórészt abból él, hogy lebontják; mint az üzlet, amely állandóan és visszavonhatatlanul végkiárusítást hirdet. Tabánt sem azért keresik fel a pesti látogatók, mert van, hanem, mert évek óta az a híre, hogy megszűnik. Tabán

törzsi életet él, s nem törődik a romantikával, melyet állítólag kisugároz. Ez a törzs egyszerre, egy napon vándorol majd el innen, mint a zsidók Egyiptomból, s szerteszóródnak a Vízivárosban és Óbudán. Pest ne reméljen sokat a tabániaktól. Ezek már itt maradnak a környéken.

Mintha ők maguk is megunták volna Tabánt, a tabániak... A legbölcsebb ember megunja egy napon, hogy pesti kupléírók slágerszövege legyen. Az utcákért nem kár; de az embereket fájlalhatjuk, hogy nem maradnak együtt, mert kiváló emberek éltek itt, akiknek szélszóródását csak sajnálni lehet. Egyébként fogalmam sincsen, műemlék-e Tabán, vagy sem, mert gyakran láttam ugyan, de nappal soha. A szobafestő, aki minden szobát belülről látott itt nyolcvan év alatt, azt állítja, hogy építészeti szempontból nem kár érette. Csak a tabániakért kár, – mondja ő is. S ha valaki, ő tudja, aki kezét fogott Kossuth Lajossal. És a biciklis is ezt mondja, akinek egyszer éjjel, sajnálatos körülmények között, homlokára léptek a Fehérsas-téren. Kedves törzs volt, inkább bölcs, mint józan, de mindenképpen filozófikus hajlamú törzs élt Tabánban. Ahogy ismerem őket, ezek inkább Óbudán keresnek majd lakást, mert a svábok keze alatt tisztábban forr ki az újbor

A Színkör balladája

1937. augusztus 8.

Jöjj, nyájas olvasó, aki utad a nyárvégi évadban Budára visz: álljunk meg a Színkör előtt és csodálkozzunk. Ez az évad, mikor minden vidéki, aki Budapestre jött, s minden pesti, aki átrándult Budára, egyszer az esztendőben

megállt a Színkör előtt, felvonás közben, elszívni egy cigarettát. A Színkör hozzátartozott a pesti nyárhoz: múltja volt, ha nem is klasszikus, de nem is érdemtelen múltja, a magyar színpad legelső művésznői és művészei

szórakoztatták e rozoga deszkákon a nagyváros elárvult nyári közönségét; a deszkaszínház homlokzata fölött most is ott ragad még a primadonna neve, aki sikerre vitte az utolsó zenés nyári újdonságot. Álljunk meg a Színkör előtt és merengjünk. Meglátod, ez a merengés tanulságos.

Talán emlékezel rá, vándor, hogy hónapokkal elébb szigorú ukáz rendelkezte el: a színkört le kell bontani. Mint ez ilyenkor szokásos, természetesen több okból kellett lebontani. Először is, mert tűzveszélyes. Aztán, mert „nem felel meg többé hivatásának”. S végül: mert legfőbb ideje, hogy fölépüljön helyébe az új, modern budai kőszínház. A hírre felszisszentek az érdekeltek. A sajtó – e sorok írója is – telhető pártatlansággal közölte a hírt, elismerte, hogy a régi Színkör nem valami pompás látványosság, s csakugyan üdvös lesz, ha modern kőszínház épül helyébe. Az ember nem szívesen válik meg emlékeitől: a színkör hozzátartozott a régi Budához, mint a Bástyasétány, vagy a Horváth-kert, melynek peremén régen közel félszázad előtt, felépült. A sajtó tárgyilagosan elismerte, hogy a rozzant budai színház megérett a lebontásra. A tűzveszéllyel nem lehet vitatkozni: igaz, ha valami negyven éven át nem volt tűzveszélyes, miért lenne éppen most, mikor már újszerű impregnálással lehet védekezni a lángok ellen? E kérdésre, melyet a sajtó bátortalanul fölvetett az öreg Színkör érdekében, nem felelt senki. Belenyugodtunk, hogy megválunk e kedves és megszokott nyári szórakozóhelytől, ahol a pesti ember szerény keretek között mulatságosan eltöltött egy színházi estét az évadban, mikor minden budapesti kőszínház becsukja kapuit. Sajnálunk, persze, hogy sajnálunk: de az idő rohan, legázolja a múlt

kegyeletes emlékeit. Aki nagyon sajnálja a múltat, mindig nevetséges kis-sé. És elbúcsúztunk, mindenki a maga hangnemében.

A színészek, a színházi vállalkozók, a zeneszerzők, jegyszedők persze sírtak. A régi, alkalmi trupp egy része elvonult a Ligetbe, s ott iparkodott szórakoztatni e nyáron a világváros közönségét. A Budai Színkör maradt, ahol volt, árván és zölden, a Horváth-kert peremén, s várta a csákányt. Olvastam elsietett riportokat, melyek már látni vélték, amint a csákány és fűrész nekiesnek a deszkahodálnak, ahol Fedák és Csontos arattak nagy sikereket a közelmúltban, hogy más csillagokat ne is említsünk. Ezek a riportok arra késztettek, hogy időnként elsétáljak a halálra ítélt Színkör előtt, s megnézzem, amint szakszerű kezek tárgyilagos közömbösséggel szét-szedik három budapesti nemzedék ifjúságának derűs emlékhelyét. Mindez tavasszal történt. Egyelőre nem láttam semmit, ami romboláshoz hasonlítana. A Színkör helyén állott, kissé megviselten, a tépett falragaszok rongyait lobogtatta kapui előtt a tavaszi szél. Az ilyen öreg, halálraítélt színház oly szomorú látvány, mint az öreg, sikerekből kikopott színész, aki szivart koldul a törzskávéházban, ahol egykor pezsgővel ünnepelték. A Horváth-kert, karjai között a tetemmel, elárvult e tavasszal, a padokon nem ülnek magoló és viháncoló színinövendékek, a szomszédos kávéházak és vendéglők hasztalan várták a vidám pestieket, akik előadás után betérnek egy pohár sörre és elmesélik a főpincérnek a nyári darab jó bemondásait. Lassan bontják, gondoltam: nem sietnek vele. Ez a kegyelet meghatott. Aztán elmúlt május, június, az új modern budai kőszínház tervéről nem hallottunk többé, s a régi Színkör egyre roskad-

tabban várta a csákányt, mely késett. Most már Szent István felé járunk, olvasó; ilyenkor szokott megbukni a második nyári darab Budán. De az idén már nem lesz premier a Budai Színkörben. Hogy a hivatalos érvelés hangnemében maradjunk, több okból nem lesz: először, mert nem értek még rá lebontani a régi Színkört, másodsor, mert nem értek még rá megépíteni az újat, s végül és harmadszor, nem lesz, mert az Ügyosztály bezárta a Színkört. Nincs tovább. Ez és ennyi a Budai Színkör balladája.

Tudom, nem valami országos ügy ez; de ha az olvasó közelebb hajtja a fejét s jobban odafigyel a ballada – elismerem, nyári ballada – dallamos szépségeire, észreveszi majd a lokális mögött az általánosan érdekeset, a jelentéktelen mögött a jelentékenyt. Mert, mi történt? – kérdezheti iskolás és naiv hangon a laikus. Az történt, fel lehetem a krónikás oktató hangján, amihez mi, akik nem vagyunk színházi, sem bontási szakemberek, akik nem vagyunk Ügyosztály, csak közönség, egyszerűen nem értünk. Az a nagy rejtély ismétlődött meg, amely tetemes idő előtt például arra készítette az Ügyosztályt és az Illetékest, hogy sürgősen lebontassa a Nemzeti Színház épületét, mondván, kell a hely az Újnak. De az Új késett. Mai napig késik. Csak az ország közönsége lett szegényebb egy színházzal, csak a Rákóczi út és a Múzeum körút sarkán tátong, mintegy emlékeztetőül, az a torz épületcsonk, ahol árulnak cipőzsinórt és csokoládét, egyszóval mindent, csak azt nem, amiért lebontották: a művészetet. Miért volt a sietség? – kérdezheti, az idő távolából, iskolás-éneklő hangon a laikus. Azért, feleli a krónikás, mert vannak dolgok a földön és egén, különösen, ha bontani kell valamit, mikor az Ügy-

osztálynak semmi nem lehet elég sürgős; s mi, laikusok, ezt nem értjük. Ez történt most a Budai Színkörrel is. Mély tisztelettel az Ügyosztály iránt, mely halálra ítélte, mert elavult, mert ez idén tűzveszélyes az, ami tavaly nem volt tűzveszélyes, mert le kellett gyorsan bontani, hogy fölépíthessék helyébe, vagy szomszédjába az újat: mély tisztelettel, de tökéletes tájékoztatlansággal állunk meg elmenőben mindennap Buda csukott nyári színháza előtt, s ámulva kérjük: miért?

Mert a régi Színkör ott áll a régi helyén, s nincs semmi baja. Nem vitte el a szél, s nem esett a lángok martalékaul, most sem, mikor nem vigyáztak rá esténként tűzoltók. A Színkör áll, tehát bizonyos, hogy nem volt oly sürgős lebontása, mint hirdették. A Színház mellé nem épült fel az új, abból az egyszerű okból, amiért az új Nemzeti sem épült fel a régi helyére, s amiért a színházak általában nem szoktak felépülni: mert nincs pénz az építkezéshez. Nem vagyunk jószok, de bizonyos tapasztalatok alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy még sokáig nem épül fel az új színház. Mindössze az történt – s ez az, amit a laikus nem ért –, hogy a régi színház, amely tavaly még játszott, ez idén már nem játszhatott, az történt, hogy a Színházat, amelyet becsuktak, mert sürgősen le kell bontani, nem bontották le sürgősen, az történt, hogy egy nagy csapat szegény ember: színésznők, színészek, zenészek, rendezők, statiszták, díszletezők, jegyszedők nem kerestek ezen a nyáron egyetlen fillért sem, az történt, hogy a budai kocsmák fölöslegesen elvesztették nyári, pesti közönségük egy részét, az, hogy néhány nyári daljáték, ez a nem valami magas rangú, de nem is értéktelen műfaj, melyhez nálunk zeneszerzők és librettisták kitűnően értenek, nem kerülhetett színre, s vé-

gúl az, hogy e szegény, poros nagyváros közönsége – legalábbis azok, akik nem mehetnek el nyáron a salzburgi Festspielékre –, egyszóval egymillió ember közül mindazok, akiknek szerény nyári multságához hozzátartozott egy este a Budai Színkörben, ahol hangulat, zene, atmoszféra az ifjúságra emlékeztette őket, ez évben nem mehetett el a Budai Színkörbe. Miért? Csak. Mert le kellett volna bontani. Mert fel kellett volna építeni a másikat. S végül, mert mindenesetre könnyebb bezárni valamit, mint megnyitni, könnyebb elvonni egy csapat embert a keresettől, mint kenyeret adni nekik, könnyebb megvonni egy seereg fővárosi szegény embertől a nyár esti szórakozás e szerény válfaját, mint cserébe üdülést adni nekik. Mindig könnyebb valamit elhamarkodva megszüntetni, lerombolni, bezárni és megsemmisíteni, mint valamit – a legcsekélyebbet is – alkotni.

Ez a ballada tanulsága. A Színkör áll, mint tavaly, csak nem játszik,

mint tavaly. A Színkör, ha parancsolják, jelkép. Semmi nem könnyebb, mint hatalmi szóval elrendelni, hogy holnaptól ne létezzék, ne iparkodják, ne kísérletezzék az élet harcában valami, ami tegnap még, a maga módján, létezett és iparkodott. Semmi nem könnyebb, mint aktaszerűen megszüntetni valahol az életet, s aztán behinteni sóval az élet helyét, s fölénnel várni, amíg nő a nyomában valami. A nyájas sétáló elmegy e nyáron a Budai Színkör előtt, mely dacolhat az aktával, mely halálra ítélte: elmegy előtte és nem érti. Tavaly még itt énekeltek, gondolja. Szórakoztak, pénzt kerestek. Az idén nem énekelnek. Igaz, viszont le sem bontották. Nem történt semmi, mint a könnyű dalművekben éneklük: nem történt semmi, csak megint egyszer mohón és idő előtt hozzányúltak az élethez, valamit tollvonással tönkretettek, s nem adtak helyette semmit. Ennyi a tanulság. Sétáljunk odább, olvasó.

Buzinkay Géza

Otthonra találni a lakhelyen

A budai Várbarátok Köre

Először is egy kérdés: hogyan születhetett meg pusztá érdeklődésből és odaadó munkálkodásból, s mitől maradhatott fenn huzamosan a késői XX. században, a Kádár-korszakban és a korai vadkapitalizmusban egy olyan társaság, amelynek csak lelkes hívei vannak, de nincsenek anyagi alapjai, pénzügyi támogatói? Háttha a budai Várbarátok Körének pusztá léte is reményt kelthet a társadalom és kulturális állapota iránt.

Idén ősszel lesz négy évtizede, hogy a budai Várnegyedben megkezdte működését a Várbarátok Köre. Négy évtized alatt megszokottá és a Várnegyedben közhismertté vált ez a klubszerűen működő, a városnegyed megismertetése révén védő, múltját feltérképező, a várbeliek életformájának, sorsának változásait nyomon követő és a vári lakosok vagy vári születésűek teljesítményeit be-

mutató kör. Az ilyen társaságot szokás röviden honismereti-helytörténeti célzatúnak nevezni. Ami különlegessé teszi: negyvenéves folyamatos működése. Saját társasági vagyron nélkül, hivatalos bejegyzés nélkül, kizárólag a lakóhely iránti szeretet és a kör vezetői, előadóiban élő kötelességérzet a közösségért végzett munka iránt tartja életben mind a mai napig. A fennmaradt hagyományok őrzése, a hozzájuk való kapcsolódás, mindenfajta egyéniség – épített egyediség, történeti és kulturális szerepkör vagy egyéni karakter – megbecsülése: ezek pótolják a pénzügyi alapot, láthatóan tartósan.

Két személy és számos segítőjük alapította meg a Várbarátok Körét 1966-ban. Az évszámot tekintve érthető, hogy nem volt olyan nagyon természetyszerű esemény egy rendszeresen összegyülekező társaságot létrehívni és működtetni a Kádár-korszak viruló időszakában, tíz évvel a forradalom leverése után, a szigorúan szabályozott nyilvánosság és a spontán egyesülés tilalma idején. Nem volt merőben lehetetlen az egyesületalapítás, csak ennek ma már különösnek ható eljárásrendje volt.

Az akkor 85 éves Ney Ákos (1881–1967) személye adta azt a koncepciót és tekintélyt, amely futó ötletnél többé tette az indulást. A mérnöki végzettségű, egykori MÁV-, majd Vasútforgalmi Rt.-igazgató és miniszteri tanácsos Ney, több jelentős vasútállomás tervezője, aki az első világháborút lezáró Fegyverszüneti és Jóvátételi Bizottság szakbizottsági tagja volt, s a két világháború közötti vasutas- és mérnöki közéletben is szerepet vállalt, a második világháború után természetesen „osztályidegennek” minősült, nyugdíját is megvonták, úgyhogy hetvenegy éves korában kellett beosztott mérnökként állást találnia a Fővárosi Mélyépítési és Tervező Vállalatnál, hogy valami minimális nyugdíjhoz jusson az ott ledolgozott hét év után. Vagyis nem tartozott a „népi demokratikus Magyarország” kegyeltjei közé, legfeljebb azok közé, akiknek vegetálását legalább már eltűrték az 1960-as években. Nagypolgári karaktere, modora, a politikai konjunktúra iránti megvetése még növelte is a hivatalos fenntartásokat vele szemben; a legkedvezőbb esetben őskövületnek tekintették, aki még a Monarchiából maradt itt.

Ney Ákos ugyan már elmúlt húszéves, amikor a Várba, az Úri utca 19.-be költözött – amelyet nemsokára meg is örökölt –, ám attól kezdve elkötelezett vári lokálpatrióta lett. 1917-ből ismerjük első írását a budai várról¹, az 1920-as évekből több publikációt is, 1935-ben pedig *Budapesti műemlékek* címmel rádióelőadást tartott, és a Nemzeti Klubban javasolta, hogy „Budapest műemlék-múzeuma legyen a Vár!”² 1945 áprilisában (!) javaslatot nyújtott be a Műemlékek Országos Bizottságához a háborúban romhalmazzá pusztított vár helyreállítására vonatkozólag, a következő év márciusában a kiskgazdapárt I. kerületi helyiségében a megnyitó ünnepséget használta fel arra, hogy a Várnegyedről tartson előadást, s még a fordulat évében, 1948-ban is azzal kísérletezett, hogy bejegyeztesse A Budai Vár Barátainak Egyesületét a vári római katolikus egyházközség címén, amit a belügyminiszter – magától értetődően – megtagadott.

Mindezt figyelembe véve részben természetes, de részben meglepő is, hogy ismét tőle indult ki a várbarát-kör létrehozásának javaslata. Ter-

¹ Építő Ipar – Építő Művészet, 1917. május 13. 116–117. o.

² Nemzeti Ujság, 1935. február 28. 2. o.

mészetes, ha vári elkötelezettségét nézzük, meglepő, ha arra gondolunk, hogy még egy olyan politikai rendszerben is hasznossá akarta tenni magát, amely mindenétől megfosztotta és a társadalomból is ki akarta zárni. Ő még neveltetéséből és a Monarchiából hozta magával, őrizte élete végéig a jó módúak, magasabban állók kötelességérzetét a társadalom iránt. Ez keresztényi kötelessége volt, amit nem befolyásolhatott a külvilág. Tehát a várbarát-kör megteremtése céljával összefogott az egy nemzedékkel fiatalabb, tevékeny és lelkes sebész főorvossal, Földmár Györggyel (1913–1977), akinek nemcsak kiterjedt ismeretségi köre, elfogadottsága volt hivatásánál fogva, de tanácstagként politikai befolyása is. Földmár ismerte a megvalósítás módját. „....Egy késő téli alkonyaton édesapám, Ney Ákos kérésére – emlékezett vissza Ney Klára – elkísértem őt az Úri utca 58.-ba a gyönyörű volt Forgách-palotába, ahol az időben az 1/3-as pártkörzet székhelye volt. Vajon mit kerestünk mi itt? A gondolat dr. Földmár György főorvostól, a Vár lelkes rajongójától származott, aki ismerve édesapám vári kötődését, öregkorában is a Várral kapcsolatos élénk tevékenységét, rábeszélte, keressék fel Bokor Artúr közgazdászt, az akkori vári párttitkárt, és nyerjék meg őt egy Várbarát Kör alapítása ügyének. Így is történt, nem kellett különösebb rábeszélés, Bokor Artúr a legmesszebbmenőleg pártfogolta ügyünket, amiért hálával és tisztelettel emlékezünk meg róla ma is. Óriási dolog volt mindjárt az, hogy az Úri utca 58.-ban a gyönyörű dísztermet biztosította teljesen díjmentesen előadásaink céljára.”³

Ney Ákos 1966 nyarán – fellelkesülve a kör megalapításának esélyén – a megalakulásra megírta „pohárköszöntőjét” a műemlékekről és a modern építészetről, és publikálásra elküldte a számára legalább néha olvasható, legkevésbé pártpropagandista ízű napilapnak, a Magyar Nemzetnek. A Kádár-korszak óvatos és állandó ideológiai-politikai ellenőrzése alatt álló sajtójában azonban még egy ilyen „olvasói levél” sem jelenhetett meg lektorálás – azaz a szerkesztő lefedezése – nélkül, tehát az írást megküldték az építészközelet legnagyobb tekintélyű alakjának, a Kossuth-díjas akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár és építőművész-szövetségi elnök Major Máténak. A néhány oldalas szövegre Major Máté terjedelmes levélben írta meg véleményét. Több kérdésben egyetértett Ney Ákossal, néhányban viszont nem: például nem sajnálta a Nemzeti Színház lebontását, mert „műértéke nem volt”, és védelmébe vette a vári foghíjbeépítéseket. Határozottan visszautasította Ney javaslatát egy laikusokból álló városszépítési bizottság létrehozására, amely az épületek által érintett lakosság véleményének fóruma lenne, mert, mint írta, „a városépítés-szépítés feladatának megvannak a maga állami és társadalmi-szakmai szervei”.⁴

Ezek után nem meglepő, hogy a Magyar Nemzet nem közölte Ney Ákos írását, arra hivatkozva, hogy Major Máté véleményével és az arra adott válasszal együtt túlságosan terjedelmes anyaggá duzzadt. A levélváltás később más formában került nyilvánosságra: Ney Ákos az 1967. április 20-i várbarát-köri ülésen ismertette.

³ Dr. Ney Klára: *Emlékezés a 25 éves Várbarátok Körére*. Az 1991. november 11-ei előadás szövege, kézirat 1. o.

⁴ Major Máté levele a Magyar Nemzet szerkesztőségének, 1966. augusztus 29. (kézirat)

Amint ebből a levélváltásból is kiviláglik, Ney Ákos a korhoz nem illően a társadalom beleszólási igényével közelített olyasmihöz, aminek megvoltak a párt- és állami intézményei. Természetes tehát, hogy a kör sikeres megalapításáért közbe kellett ékelődnie még néhány lépésnek. A következő fél év alatt részben Földmár György szervezésében több alapítót sikerült megnyerni az ügynek, s így az már nem egy „reakciós” öregúrtól származó indítványnak, hanem „konstruktív” társadalmi kezdeményezésnek mutatkozhatott. Ney Ákoshoz és Földmár Györgyhoz társult Keresztessy István, az I. kerületi Tanács műszaki osztályának vezetője, Dragonits Tamás Ybl-díjas építész, a Városépítési Tervező Iroda irodavezetője, a Hazafias Népfront kerületi bizottságának elnöke és Borza Tibor, a várban működő Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum igazgatója. Bokor Artúrral „...hatan baráti beszélgetésre összeültünk ... és megállapítottuk: a Várban sok művelt ember él, aki jó előadó és sok olyan ember, aki szívesen hallgatna jó előadásokat. [...] Így alakult meg 1966. október 6-án az MSZMP I/3-as körzet klubjában a 'Budai Vár Barátainak Köre'...”⁵

A párt Bokor Artúr személyében tehát támogatta a kör életre hívását, és egy közgazdász párttitkár a Várban más volt, mint egy párttitkár valamelyik munkásnegyedben. De persze még ilyen tolerancia mellett is elmosódott célról beszéltek az alapítók, a közügyekbe való beleszólás említése nélkül, és még így is feltétele lett a működésnek, hogy a várbarátok köre a Hazafias Népfront keretei között fejtsse ki működését.

A népfront neve ma is ismerősen hangzik, de hogy tulajdonképpen mit is jelentett, nagyrészt már elhomályosult. „A népfrontmozgalom nemes feladata, hogy hozzájáruljon a nemzeti egység erősítéséhez, a szocialista demokrácia kiteljesítéséhez, a fejlett szocialista társadalom építéséhez – foglalta össze programját *A Hazafias Népfront budapesti körzeti bizottságainak kézikönyve*. – (...) Mozgalmunkban mindenki megtalálhatja azt az elfoglaltságot, amelyben legjobb meggyőződése, képzettsége és érdeklődési köre szerint dolgozhat a fejlett szocialista társadalomért.”⁶ Feladata tehát az volt, hogy a pártirányítást az államon kívül a társadalomra is minél jobban kiterjessze („tömegmozgalom, amely a népi-nemzeti egység kifejeződésekként összekapcsolja a pártot, a tömegszervezeteket, társadalmi és kulturális szerveket”), de hatásának ezen „túl kell nyúlnia”, „a szervezetlen hazafias tömegekre”.⁷ Ez az ideologikus feladatmeghatározás persze nem volt könnyen végrehajtható, sőt Magyarországon különösen sikertelen lett, a Hazafias Népfront a nemzeti „civil társadalom” bűvőhelyévé és működési lehetőségének megteremtőjévé vált, sőt, végül a rendszerváltást előkészítő műhelyek egyike lett.

A „lakóterületi politikai munka” azonban a hatvanas évek végén még elkerülhetetlen volt, legfeljebb a helybelieken múlt, hogy ez mit jelentett, milyen értelmet adtak neki. Egy bélyeggyűjtő körnek éppúgy elkerülhetetlen volt, mint egy honismereti csoportnak, hogy időnként teret adjon a helyi tanács által közvetített rendezvényeknek, például a „baráti szocialista országok” életét, gazdasági-politikai sikereit bemutató vándorkiállításokat fogadjon, a tanácselnököknek mint előadónak szereplési lehetőséget biztosítson, vagy választások idején

⁵ Várkerület, 1967. november, 12. o.

⁶ *A Hazafias Népfront budapesti körzeti bizottságainak kézikönyve*. 2. kiad. Bp. 1981. 9. o.

⁷ Uo. 20. o.

előadási lehetőséget nyújtson a képviselőjelöltnek (például 1971. április 5-én Barcs Sándornak, az MTI elnökének).

Mindez nem okozott különösebb nehézséget, legfeljebb időnként zavarossá tette a szerepköröket. Amikor az ember azt olvasta, hogy „terveink között szerepelnek a nálunk még be nem mutatott Vietnam és a Szovjetunió ismertetése”⁸, nem valószínű, hogy ebből felismerte: itt a budai Várbarátok Köréről van szó. Másfelől viszont a Hazafias Népfront jellegéből következett, hogy óvatosan ugyan, de támogatta a nagypolitikai vonatkozás nélküli, helyi közügyekkel kapcsolatos véleménynyilvánítást. Így támogatott események lettek a különféle „lakossági fórumok”: a vári közlekedésről vagy a lakossági állásfoglalás artikulálása a mintadarabként már fel is állított utcai ostornyéllámpák ellen – aminek eredményeként megmaradtak a régi gázlámpák, átalakítva máig működő villanylámpákká. Ilyen kivételes alkalommal a Várbarátok Köre tevőlegesen városvédő mozgalomként is fel tudott lépni.

Ney Ákos a kör megindulásakor már betegeskedett, alig egy évvel később meg is halt, de ez alatt a rövid idő alatt előadóként igen aktív volt. Ő tartotta az első előadást 1966 novemberében *A Vár terei és utcái* címmel, majd („Kedves várbeli testvéreim” megszólítással) még két előadást tartott a nyári szünetig.⁹

A kör megszervezése Földmár Györgyre maradt. Tízéves elnöksége jóvoltából vert gyökeret az egyesület. Az egyéves évfordulón írta, hogy „az induláskor még attól féltünk, hogy nem lesz 30 hallgatónk sem, most büszkén attól tartunk, hogy nem férünk el a helyiségben”.¹⁰

Egy-két éven belül a Hazafias Népfront is büszke lett a körre. „Külön fejezetet érdemel a Várbarátok Köre tevékenységének ismertetése – írta beszámolójában az I. kerületi titkár, Csikai Miklós. – A Körnek több mint 300 rendes tagja lelkesen részt vesz a Várnegyed múltját és kultúráját ápoló összejöveteleken, előadásokon. Sok száz vendég hallgatta az István király államalkotó tevékenységéről szóló előadást, a Vár irodalmi emlékeinek felidézését és a külföldi városok történelmi nevezetességű várnegyedeiről szóló előadásokat.”¹¹ Az első tíz évben a Várbarátok Köre kilencvenhét alkalommal negyvenöt előadó segítségével hetvenkilenc előadóestet, tizenkét zenei előadást, négy vitafórumot és két múzeumlátogatást szervezett.¹²

Ez a közönségsiker – „315 tagunk van, Erdőtelektől Maglódig”, büszkélkedett Földmár¹³ – abból is adódhatott, hogy a körnek elhomályosult a sajátos arculata, s amolyan mindennel foglalkozó lakossági gyűlés lett. Egyre több hangverseny, zenei esemény is helyet kapott programjaiban, amelyeket a Tanács osztott ki a Várbarátok Körére. Ezek általában értékes és népszerű estek voltak – például az Ars Renata, a Musica Antiqua, a Renaissance együttes, a KISZ Népi Együttes előadásai –, csak éppen a kör eredeti funkciójához nem kapcsolódtak.

⁸ Dr. Földmár György: *A Hazafias Népfront I. Kerületi Bizottsága Várbarátok Köre*. Várkerület, 1976. május, 5. o.

⁹ Budapest székesfőváros polgármestere 365.828 / 1948. IV. ü.o. irata, 1948. május 26.

¹⁰ Dr. Földmár György: *Jubilál a Budai Vár Barátainak Köre*. Várkerület, 1967. november, 12. o.

¹¹ Csikai Miklós: *Munkában a Hazafias Népfront*. Várkerület, 1970. december, 6. o.

¹² Földmár, 1976. i. m. 4–5. o.

¹³ Uo.

A helyzet 1978 februárja után megváltozott: Földmár György halálát követően új vezetőt bízott meg a Hazafias Népront Ney Ákos lánya, dr. Ney Klára-Mária (1913–1999) személyében. Az új vezető bölcsészdoktor volt, írt verseket és meséket, s bár évtizedekig szakfordítóként volt állásban, fő érdeklődési területe az irodalom, a művészetek és a történelem maradt. Ney Klára valószínűtlenül nem XX. századi jelenség volt, inkább illetet volna a reformkorba. A Budapest című folyóiratban így mutatta be önmagát és otthonát: „E sorokat ugyanabban a szobában írom, ahol bölcsőm is ringott, ugyanazok a bútorok vesznek körül, amelyeket szépapám 150 évvel ezelőtt hozatott ide. Mondhatnám úgy is, hogy a kör itt bezárul. Soha nem laktam máshol, mint az Úri utca 19. sz. házban. Ez az otthonom.”¹⁴ Gondoljuk csak el, mekkora a valószínűsége annak, hogy bárki is ugyanott élhesse le életét, ahol megszületett ebben a felfordulásokkal és tragédiákkal teli században, két világháború, több forradalom, diktatúrák alatt és után?!

Ha külső nem is, belső kényszere persze volt erre az életformára: ragaszkodás családjához, otthonához és a Várhoz. „Tágabb (nem is olyan tág) otthonom természetesen az egész Vár – írta –, ‘a’ templom a világ minden katedrális mellett is számomra csak a Mátyás-templom, a Vár utcáinak, bástyasétányának kövein tettem meg első lépéseimet, itt jártam iskolába, ide láncolt az ostrom, innen indult el minden, ami új és elhatározóan más lett életemben.” Ez a szenvedélyes szeretet kapott testet, amikor a Várbarátok Körét kezdte vezetni. Több mint huszonnégy éven át, egészen haláláig, végül korát és egészségi állapotát is meghazudtoló energiával szervezte a havi gyakoriságú előadóesteket, amelyekre nemcsak a Várból, hanem az egész főváros területéről jártak rendszeres látogatók. Még utolsó kórházba vonulása előtt is egyik legfőbb gondja volt, hogy a következő félév programját biztosítsa.

A kör világosan megfogalmazott céljával a Várnegyed történeti emlékeztének ébren tartását, emellett pedig „a Vár jelenének és ezzel jövőjének problémáival való foglalkozást” tűzte ki. Az ő vezetése alatt vált azzá a kör, amit a neve mondott – de nem szűkkörűen, hanem a legtágabb perspektívában. „Meggyőződésem szerint... mindig csak vári témákkal foglalkozni nem lehet és nem is lenne értelme – fogalmazta meg a kör működésének 25. évfordulóján tartott előadásában. – Igyekeztem persze az, hogy amennyiben van ilyen téma, feltétlenül hozzuk nyilvánosságra, s ha más témával, de vári előadót találunk, az is igen jó. Mindenesetre minket minden komoly, értékes téma érdekel...”¹⁵ A Várnegyed mint spiritualizált határu téma neves költőket és építészeket, régészeket és történészeket, mérnököket és orvosokat egyaránt megszólalásra ösztönzött az évtizedek során. Csupán néhány nevet kiragadva az előadók hosszú sorából: Keresztury Dezsőt, Gerő Lászlót, Zolnay Lászlót, Ritoók Zsigmondot, Ráday Mihályt, Pogány Ö. Gábort, Szakály Ferencet, László Gyulát, Vörös Károlyt, Cenner Mihályt, Borsos Bélát, Póczy Klárát, Török Ferencet, Dragonits Tamást, Horler Miklóst, Katona Tamást tudta megnyerni; mellettük a környékbeli iskolák igazgatói, tanárai vagy március 15-éhez kapcsolódó műsoraikkal több éven át a Tárnok Utcai Általános Iskola diákjai váltották egymást. A vári kulturális élet fontos, egyes időszakokban egyedüli fóruma lett a Várbarátok Köre.

¹⁴ Budapest, 1979. 4. sz.

¹⁵ Ney Klára: *Emlékezés a 25 éves Várbarátok Körére*. Elhangzott 1991. november 11-én.

Ney Klára tevékenységét a közönségen, a hűséges várbarátokon kívül az I. kerület és a főváros is több elismeréssel, köztük a Budapestért kitüntetéssel (1983) jutalmazta.

A meglepően tág előadói kör megnyerése tevékenységének csak az egyik oldalát képezte. Fennakadások nélkül biztosította a Várbarátok Köre folyamatos működését, miközben többször helyszínt kellett változtatni, és egyébként is minden téren kiszolgáltató volt az egyesület, egészen a meghívók elkészítéséig és a postázásáig. Mint sok más, rövid életű társaság, a Várbarátok Köre is kimúlt volna, ha Ney Klára kedvessége, mindenkit megnyerő egyénisége nem tudta volna áthidalni a nehézségeket.

Az összejövetelek helyszíneinek változása végigkísérte a kör múltját. Az Uri utcai Forgách-palota díszterme addig fogadta be az előadásokat, amíg a támogató párttitkár vissza nem vonult 1974-ben (a csinos épület nemsokára elit házasságkötő-teremmé vált). A következő helyszínt is a párt nyújtotta: a Dísz tér 4. sz. alatt, az egykori vatikáni követség, a nunciatúra épületében. A Várbarátok Körének közönsége is inkább a nunciatúrával kötötte össze a helyszínt, és nem a párttal. Ezt követően hosszú időre a Tárnok utcai iskola biztosított helyet a rendezvényeknek, majd a rendszerváltás után egy-két évig a Szentháromság téri Kulturinno (korábban a Műgyetem diákothona, még korábban Pénzügyminisztérium) adott otthont a Várbarátok Körének.

Ney Klára halálát követően, 1999 őszén e sorok írója vette át a kör vezetését-szervezését. Megváltozott az összejövetelek helyszíne is, abból a megfontolásból kiindulva, hogy egy előadóteremnél vagy iskolai ebédlőnél ott-honosabb, szinte már klubszerűnek nevezhető a Fortuna-házban működő Litea Könyvesbolt és Teázó, amelynek kötetei és szerzői amúgy is gyakori vendégei a Várbarátok Körének. A Litea vendégszerető vezetője, sikeres és értékes programok szervezője, Bakó Annamária igazi háziasszonya lett a körnek. Azóta nem változott, legfeljebb csupán módosult a Várbarátok Körének működési formája. A könyvesbolti környezet jó alkalom arra, hogy olykor publikált kötetek kapcsolódjanak az előadások témájához, máskor egy-egy várostörténetileg érdekes könyv megjelenéséhez időzítsük a mű szerzőjének előadását.

Persze a könyvekkel összeköthető előadásokon kívül sok más téma is megjelenik – például a Várhoz köthető művészek, alkotások bemutatása –, és a kör olykor el-ellátogat más helyszínekre is: a budai Városházára, a Mátyás-templomba, a Stróbl Alajos-emlékhelyre, a Szent Mihály-kápolnában működő Vincze papírmerítő műhelybe, a tabáni Virág Benedek-házba.

És most álljon itt néhány különösen érdekes előadás címe az elmúlt néhány évből: Póczy Klára Luigi Marsigli életművéből Buda XVII. század végi helyreállítási programját emelte ki; Prokopp Mária a festőművész Feszty Masa művészetét, a kilencven éves Borsos Béláné a régi Várnegyed furcsaságait és hétköznapijait; Buzinkay Géza Budapest történetét a karikatúrák tükrében; Hazai Józsefné a Ruszwurm cukrászda múltját; Buza Péter a budai Duna-partot mutatta be; Nagy Gábor Tamás polgármester a várkerület mint világörökség igazgatásáról beszélt; Buda 1944–45-ös ostromát Ney Klára naplójegyzetei alapján követték végig az egyik esten; Dravetzky Balázs karácsonyi történeteket mesélt „terített asztalokról és környékükről”; Blanckenstein Miklós és Mátéffy Balázs a Mátyás-templom múltját és jelenét mutatták be; Mészáros Tibor az egykor a

Mikó utcában lakó Márai Sándort és művészetét hozta közelebb a várbarátokhoz; Hergár Jenőné Strobl Krisztina Stróbl Alajos munkásságának vári emlékeit vette számba; Major Gyula a régi híres budai borokról; Saly Noémi a budai kávéházakról, Borsos Klára az ízlés és a technikai modernizálás lakberendezési megjelenéséről tartott előadást; Csáky Imre a szabad királyi városok címeres leveleit; Rozsondai Marianne az első budai nyomdász, Hess András alakját mutatta be; Buzinkay Péter kulturális örökségünk sorsát fürkészte az Európai Unióban; Bodó Sándor a vári múzeumokról beszélt; Ponori Thewrewk Aurél hadifogsági emlékeit elevenítette fel; Buza Péter bemutatta az újraindult Budapest című folyóiratot; Sebestyén Márta karácsonyi műsort adott, Sediánszky János budai emlékeiről beszélt; Császtvay Tünde és Ujváry Gábor a Bécsi kapu téri Hatvany-házról és vendégeiről, József Attiláról és Thomas Mannról tartott előadást; Porogi András a 150 éves Toldy Ferenc Gimnáziumot mutatta be; Ligeti Imre a budai sportélet múltját tárta fel; legutóbb pedig Messik Miklós a nagy-britanniai magyar emlékeket mutatta be.

Egy műemlékekből álló városnegyedben természetes, hogy a műemlékek, történetük, sorsuk és védelmüknek kérdései a legfontosabb témakör. Ám a kulturális örökség itt nemcsak a tárgyi emlékekből, az épületekből és a műtárgyakból, műalkotásokból áll, hanem a szellemi örökségből, a hagyományokból, az emberekből és az atmoszférából is. Azokat a nehezen megragadható, noha létező momentumokat, jegyeket – „valamiket” –, amelyek az otthon, a hazát képezik, pontosabban amitől az ember valahol otthon érzi magát. Ismét Ney Klárát idézve: „A Vár! ...Sokat-sokat gondolkoztam azon, mi is tulajdonképpen az otthon, a város, amihez kötődünk, a haza, ahova tartozunk, a költő szerint »Hol élned s halnod kell«, [...] Mit jelent egy átmenő idegennek a budai Vár, és mit jelent nekünk? Az előbbi csak az utcákat, tereket, épületeket látja, jár vagy botladozik kövezetén, amely számunkra »ez a föld, melyen annyiszor apánk vére folyt«. A mi generációnknak eleven húsába hasít a költő gyönyörű sora, hiszen átéltük itt az 1944–45-ös ostrom borzalmát, nyomorúságát. Itt pusztult szemünk láttára hazánk, Várunk, otthonunk. Mégis azt kell mondanom, hogy e borzalom közepette értettem meg valamit egészen mélyen. Az összeroskadó házak, épületrészek láttán mintha szívembe hasított volna a kő fájdalom. Talán patetikusan hangzik ez, de valóban megrázó élmény volt a tárgy szenvedésének átélése. [...] Szeressük és óvjuk a tárgyakat, szeressük a Várat! [...]»

Ma is van mit óvni rajta. De sokszor eszembe jut, amikor az elburjánzott vásári butikokat nézem, a szüntelenül áradó turistacsoportok közt csetlek-botlok: volt már egyszer néhány évszázaddal ezelőtt, 1541-ben, hogy bizonyos turistacsoportok addig-addig nézegették a Budai Várat, amíg 145 év múlva egész Európának össze kellett fognia, hogy távozásra bírja őket. [...]

Nagyon remélem, hogy mindezekről távol vagyunk, de azért vagyunk mi itt várbarátok, hogy mi is örködjünk azon, hogy ha megcsodálja az idegen Budát, tegye is, [mégis] Buda minden kövével, lakójával maradjon magyar, egyedüli, pótolhatatlan és másolhatatlan magyar. Adja a Jó Isten, hogy így legyen!”¹⁶

A Várbarátok Köre minden „várvédő” találkozóhelye, hajléka: hiszen a hagyományt, a megmaradt értéket sokféleképpen lehet védeni – de azért a Várból csak egy van.

¹⁶ Ney Klára: *Emlékezés...* i. m. 9–10. o.

Tandori Dezső

Abszurdjainknak

– – – *S ha fogyva rogytán,
tavasz baboztán,
püfi cseresznyés ágak,
Miről mit-jót tudsz tán, csak
fehér elébe
csorran, mi lébe
magva vált, mit sem totty tán,
ez egyen nem fáj,
az a szegény váll,
gyönyörének oroztán.*

*Vagy mint oroszlán,
csekély poroszkán,
ha ápolója fattya,
nem ismer itt bent
sivatag istent,
kénytelen lészen faggya,
bütyke rikoltoz,
nézi az olcsós
ünnep-jegyes, és bagyja.*

*S mit is szabadna
tennie, adta
szegény ember, maradgat
– cseresznyeágon
alább, a száron
vér, velő, így akadnak
balesetek még,
vagy grizzli medvék
esnek zöldje-utasnak.*

*Ne bízz emberben,
leketlenebben
se, ebben, ölyv madárban!
Ha másképp nem, hát
mint rímet, elbágy,
elhány, megyen magában.
Szálltán vagy jártán,
közönnyel ártván
Macaón, Alaszkában.*

*Makkozz, te, disznót
 ha nézel, tím sód
 vér-erekre csorgatván,
 vagy csak kenőccsel
 bűteni, bőkkel
 kezelve, ha épp fagyván;
 azt ne hidd, nevel
 – nem azt már! – visz el! –,
 gyarapodásod folytán.*
 - - - - -

Wittgenstein Elder-Felhár, Hamlet

Első verseskötetemre

*Ha elegendő,
 már nem közlendő.
 Beláthatatlan, kivédhetetlen,
 minden, ami már van.
 Jobb, ha személyedben
 szakad meg mindjárt egy áram.
 Mit mondjak, én, lám:
 nekem nincs témám,
 s nem veled, de kényszerű,
 hogy legyen, ha te vagy,
 maradjak, te is maradj
 magadnak, ily egyszerű.
 Nem találkozni,
 nem beszélgetni,
 átköltözni, ámulni,
 míg a sors rád nem dönti az önkényt,
 mely egy toronydarunyi.
 Kivédhetetlen került a daru
 házunk mellé, fenyeget,
 mit egyen a bú, mit mondjak néked,
 egyoldalú, mint a „NYEKK” –
 ha viharban megreped.
 Addig nem beszélgetek.
 Elegendő, mit őrzök,
 némán, mint költő-ősök,
 itt-mi-közük elődök.*

Szakonyi Károly

Országház utca 20.

Az a XIV. századi lakóház tömzsi falaival, kapuja két felén a simára kopott kerékvetőkkel, emeleti ablakai alatt a gótikus kőcsipkéekkel, melyek mintha sorban álló szenteket formáznának, a zárt udvar, az udvaron a százesztendő vadszőlő, melynek hajtásai, indái befonták az emeleti függőfolyosó vaskorlátját, a szinte feneketlen pince, mert a boroshordók közti járat félelmetesen döngött a léptek alatt, hiszen ott húzódott alatt, vízzel elárasztva a vári, titkos alagútrendszer egyik ága – egyszerűen az az öreg ház, melyben a legenda szerint még maga Czillei Ulrik is lakott, s noha még mindig ott áll az Országház utcában, nekem az emlékek álommá szentesült világában létezik igazán.

Anyai nagyapámék vendéglője volt ott, s előbb az emeleten, majd a ház hátsó traktusában a lakásuk. A bolthajtásos üzletbe néhány lépcsőfok vezetett fel az utcáról, a nyitáskor kitárt s a falhoz kapcsolt deszkaajtókon egy-egy címtábla hirdette a *kitűnő fajborokat* és a Polgári serfőzde söreit, a habzó söröskorsó mellé tormás virslit, kiflit, császárszömlét pingált a festő. A kirakatablakban jókora *lizi* állt, háromliteres krigli a bajnok sörivóknak.

Kis helyiség volt, de meghitt, törzsvendégek ültek a kockás abrosszal terített asztalok körül, minisztériumi tisztviselők jártak oda meg iparosok, s a palotából a szabadnapos testőrök frissen csapolt sörre, hosszúlépésre, fröccsre. Jó időben a kerthelyiségben, a vadszőlő árnyékában kvaterkáztak, s ha nagyapámnak kedve támadt rá, elővette a citeráját és pengette a tabáni dalokat.

Nyáron, napsütésben a Pénzügy magas épülete vetett árnyékot az utcára, a mély kapualj hűvös volt, az ódon kövek évszázadok leheletét árasztották.

Az utca lejtésében ott volt a Belügy meg a Hadügy, aztán a helyőrségi templom meg a laktanya, oda be is lehetett menni, mert a kapualjból nyílt a kantin, egy kedves, örökösen derűs kantinossal, nagyapám jó barátjával, aki törte a magyart és ezért számomra különösen mulatságos volt ahogy velem, a gyerekekkel diskurálgatott. Másfelől a Szentháromság téren mindig posztolt egy rendőr, nyaranta fehér zubbonyban, csillogó karddal és hegyes csáköval, engedte, hogy fényképezkedjünk vele, ma is megvan a kép, a szobor körül repdesnek a galambok, s a háttérben látszik a Szent István-szobor a Halászbástya előtt.

Aztán ott volt – s van ma is – a Russwurm, ahonnan még anyám lánykorában is vitték a vasárnapi ebédhez nagyanyámék a süteményeket. Emlékszem egy kis boltocskára, valahol ott, ahol ma egy mézeskalácsos üzlet van, parányi kirakatában gipszállatkák voltak, kaptam is onnan néhányat játszani.

Békés élet volt a harmincas években a várban. És élet. Úgy értem, rendes, hétköznapi élet, akár a város más negyedeiben. A háziasszonyok a Széna téri piacra jártak bevásárolni, az iparosok dolgoztak, a minisztériumok körül nagy volt a jövés-menés, a dolgaikat intézők sürgölődése, a palotában ott székelt a kormányzó, vasárnaponként díszes és látványos őrsváltás zajlott, pompáztak a koronaőrök, alabárdosok a maguk középkori öltözködben... Aztán jött a háború, és talán a főváros legtöbbet szenvedő negyede lett a vár.

Sokáig a romok között jártunk azután is, ha felsétáltam májusi estéken valamelyik kedvesemmel, át a Bécsi kapun, és benéztünk az Old Firenzébe, ahol zongora szólt, és gin fizt lehetett inni meg szimpla kávé. A vár tetszhalott volt. Az Országház utca 20. is megszenvedte a magáét. Már nem a nagyapám vendéglője volt a házban, mert 1938-ban, a halála után eladtuk, az utód vitte az üzletet negyvennégyig, aztán az ostrom után bedeszkázva állt. Maga az épület megmenekült talán még néhány újabb évszázadra, de a hátsó traktust bomba érte.

Amikor kezdett magához térni a vár, és a megindult az újjáépítés, később meg a házak tatarozása, szépítése, minden más lett. Ma inkább idegenforgalmi látványosság az egész. A hajdani olcsó kisvendéglők helyén drága üzletek vannak, külföldiek szállnak ki a buszokból, és csodálják a régi utcákat, sorban állnak a Mátyás-templom előtt, hogy bejussanak, mint egy múzeumba.

Nagyapám vendéglője eltűnt. A bejáratát befalzták, ahol az ajtó volt, most egy másik ablak szolgál a helyiség világosságára. Egy darabig a Budapest folyóirat, aztán meg a Filmvilág szerkesztősége kapott helyet a bolthajtások alatt. Az emeletre Mesterházi Lajos író és szerkesztő költözött a családjával. Nagyapámnak mindig mondogatta az akkori háztulajdonos, egy báró, hogy vegye meg az épületet a vendéglővel együtt, de ő ódzkodott a tulajdontól, inkább csak bérlő akart lenni. Így aztán csak emlék maradt minden.

Ha fenn nem is, de a pincében nyitottak vendéglőt. Vörös Ördögnek nevezték el, s minthogy mostanság nyitva a korábban mindig zárt kapu, néha benézek az udvarára. A szőlőtőke már régen nincs meg, de hátul van egy kis kertet-helyiség.

A pincébe vezető lépcső falán régi fényképeket láthat a házról az érkező. A réges-régi állapotról, meg az ostrom alattiról és a későbbiről. Amikor lebalagtam a lépcsőkön, egyszer csak megláttam egy olyan képet, ami szíven ütött. Valamikor az első háború utáni években készülhetett, a vendéglő ajtaján egy lányka néz az utcára. Anyám az tizenvalahány évesen...

A pince-étterem külföldiekkel van tele zsúfolásig. Jól mehet az üzlet.

S amint nézem a pince boltját, meglátom az a részt, ahol valaha a lejárati volt, s ahol nagyapámmal olykor lementem a boroshordók közé, a titokzatos mélybe...

Ahogy mostanság már az emlékek mélységébe.

Sediánszky János

Törmelék alól visszamentve

A budai Várhoz fűződnek legkorábbi sétáim, kamaszkori emlékeim.

A nagy háború drámai végek, az ostrom folytán is, amely ott letarolt mindent, ami a gyermekkor élménye volt: a legelső látogatások, szüleim kezén csüngve, a bábésmozgások az akkor még ép királyi termekben, a villogó parketten, a csillámló kristályok alatt. S egy-egy órsékváltás fesszes pompája, a díszruhás, alabárdos testőrökkel, a mögöttük vonuló főpapokkal, feketébe öltözött méltóságokkal. A Szent Jobbot ünnepelték, körülhordozva az ódon utcákon, a paloták között. Vagy a letekintés a Halászbástyáról velünk nézelődő turisták, falusiak között a még érintetlen, beépített Duna-partokra, az elegáns pesti szállodasorra, a korzóra. S büszkeségeinkre, a folyó felett büszkén feszülő hidakra,

Néhány esztendő múltán azonban mindennek csak a romjait láthattam, Hadik András lovas szobra alig látszott ki a törmelékhegyek közül, a palotának csak beomlott tetejű, kiégett

HADIK ANDRÁS LOVAS SZOBRA
(IFJ. VASTAGH GYÖRGY ALKOTÁSA)

trón- és báltermét, üszkös, csonka falait mutogathattam első külföldi barátaimnak, akikhez a más nyelvek zamatata, íze már éppúgy vonzott, mint lényük idegensége, mássága.

Azután jött a szerelem, az ötvenes-hatvanas években, az akkori időkhöz illően még sétálva-beszélgetve, amikor már közösen, kettesben örülhetünk egy-egy lassan, nagyon lassan újjáépülő várbeli háznak, palotának. Sokáig csak néhány újjunkon számolgathattuk őket.

De végre mégiscsak kibújt romos köntöséből királyaink hajdani fényes palotája, tetőt és új kupolát is kapott, a réginél simábbat, szerényebbet, s vele új hivatást is: a magyar kultúra és művészet otthona lett, a benne elhelyezett Nemzeti Galériával, a Történeti Múzeummal, az Országos Széchényi Könyvtárral.

Ekkortájt már külföldi kollégákat, rádiósokat, televíziósokat, újságírókat kalauzolhattam a szűk utcákban, meg-megállva egy-egy boltíves, ülfülkés kapualjban, eltűnődve egy-egy szépen faragott címeren, helyreállított barokk homlokzaton.

A megsemmisült középkort, földbe temetett értékeit, maradványait csak Zolnay László, kiváló régészünk, a gótikus szobrok megtalálója fedeztette fel velünk, az egykori alapfalakat, amelyeken újjávarázsolódhatott legalább részben a dicső múlt, az újjáépített bástyákkal, a Buzogány toronnyal, a rondellával.

Ami megmaradt, annál jobban tiszteltük, szeretttük: a Mátyás-templom orgonabúgásos félhomályát, tör-

ténelmi freskóit, a régi Országház, a Bartók-archívum, a Hadtörténeti Múzeum épületét, a helyőrségi templom csonkán is felmagasodó tornyát, csúcsíves ablakhasadékait.

A régi vendéglők is újjászülettek sorjában: a Vörös sün Ince pápa szobora mögött, a Fehér galamb, a Fekete holló, az Alabárdos, a Pest-Buda zenés-irodalmi estjeink színhelye lett a Korona cukrászda, fáradhatatlan szervezőjére, Mikes Lillára is emlékezve, itt a kor nagy művészei, írói léptek fel a nem túl nagy pódiumon, a meghittén összebújó és mindig hálás közönség előtt: Ruttkay Éva, Sinkovits Imre, Mensáros László, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szabó Magda, Ne-

mes Nagy Ágnes – néhány a nagy nevek közül, akikkel együtt lehettem, akiknek mondanivalóját, művészetét közvetíthettem.

S mert az idő az ódon falak között sem áll meg, más esték, könyvbemutatók hangulata is kísér: a Fortuna-udvarban megnyílt Litea könyvszalomban, amelyek folytatása már napjainknak is öröme, tartalmas szórakozása. Mert „a szellem napvilága” felkelt és továbbra is ragyog az ősi kövek, falak között, erőt és vigasztalást is nyújtva a sokszoros pusztulás, megújulás után, fővárosunk szívében, az elpusztíthatatlan és tovább szépülő budai várban.

Boldog vagyok, hogy mindennek tanúja és részese lehettem!

Felföldi Anikó

Boldogság sok nyelven

A kultúra utazó nagyköveteként számos várat láthattam már szerte a világon, közelségbe tudtam kerülni az ott élő emberekkel, akikről megtudhattam, hogy vajon milyen érzés lehet egy váron belül lakni. Nem is számítottam rá, hogy egyszer nekem is kisüt a nap, és beköltözhetek egy várba. Most már én is tudom, hogy milyen érzés „állam az államban” lakni. Az, hogy itt élek, meghatározza az egész életemet. Amikor jövök hazafelé, már a Lánchíd közepén érzem, hogy máshova érkezem, bár mikor jövök haza a színházból, az egy kicsit hiányzik nekem, hogy azt a zsongást tovább éljem, amit a színház adott nekem. Esténként túl kihalt a vár, hiányoznak a sétáló, beszélgető, nevetgélő emberek.

Már több mint tíz éve itt lakom, s fogalmazhatnék akár úgy is: eddig én utaztam azért, hogy a külföldiekkel találkozzam, most pedig mondhatom azt, elég csak kilépnem az utcára, már ideutazik hozzám mindenki. Nincs is olyan nyelv, amit ne lehetne itt hallani – ez boldogság nekem.

Egy olyan lakásban lakom a Táncsics utcában, amit annak idején Paulay Ede épített fel, s vissza is állítottam a lakás régi formáját.

Ami egy picit hiányzik: a kis üzletek, a kis presszók, kis boltok. Látszik, hogy a nagyra törekednek az emberek, ami nem jó.

Azt érzem itt a várban, egyfolytában, hogy itt egészen speciális emberek élnek: szeretjük egymást.

Gór Nagy Mária

Lelassulni jó

Nem csak esztétikailag jelent sokat, ahogy megy az ember a Lánchídon, és meglátja a vár színeit este, hanem ahogy belépünk a Vár területére, tartalmilag is mást ad. Mintha az ember nem is városban élne, hanem a város és a falu közt van valahol; talán olyan, mint egy megye, mint a vármegye. Az emberek eleve nem rohannak, köszönnek egymásnak, rámosolyognak, ránéznek a másokra. Ha például nyáron nyitva marad az ablakom és kifúj rajta a szél egy csekket, vagy egy cetlit, akkor a szomszédból áthozzák. Figyelnek egymásra az emberek egész egyszerűen, ami a mai világban sajnos nem mondható el amúgy. Esztétikai táplálék is itt élni a várban, az ember visszamegy az időben, ha az utcácskáin sétálgat. Én ettől lelassulok és ez nagyon nagy dolog ebben a rohanó világban. A sétányon, a Kapisztrán téren télen-nyáron csodálatos élmény időzni, kicsit andalogni, gondolkozni. Én már 18 éve itt élek, úgyhogy tele vagyok gazdag élményekkel. Kedvenc részeim a már említett Kapisztrán téren kívül a Táncsics utca, ahol lakom, és ezen kívül a Magdolna torony lenyűgöző látvány a fényeivel és a harangszóval. Azt vettem észre a 18 év alatt, törekszik a Várnegyed arra, hogy az értékeit ne hagyja tönkremenni. Minden szép lassan restaurálódik, amire szerencsére igény is van.

Lovász Irén

Védőburokban élünk

Ez az első lakásom, és nem bírok innen elmenni; idejárnak a gyermekeim a Budavári iskolába, idejártak a Dísz téri óvodába. Már amikor a pocakomban voltak, vagy utána, mikor kicsik voltak, mindennap a Tóth Árpád sétányra mentem velük sétálni. A palotakertbe jártunk nyaranta, és a buzogány torony alá jártam velük szánkózni, mikor már kimásztak a babakocsiból. Ez az egész mikroklíma, ami itt a Vár környékén van, az nekem, mint kisgyerekesnek egy védőburokot biztosít. Teljesen bejárjuk ezt a kis falut, ami a vár; az itteni postára, az itteni gyógyszertárba járunk rendszeresen... Ezenkívül itt van a Litea könyvesbolt is, ami nagyon jó kis szellemi befogadó műhely és motor, ami generálja az itteni kulturális életet és a közösséget. Többször énekeltem is már itt, a lemezeimet folyamatosan kérik, mert keresik a vevők. Arról nem is beszélve, hogy életemben először megtörtént velem az a csoda is, hogy a Mátyás-templomban énekelhettem. Az első olyan lemezemnek, az Égi hang című CD-nek a bemutatója volt itt, amit egyedül csináltam. Örülök, hogy végre befogadott engem a Mátyás-templom, és kicsit otthon lehettem benne.

A művésznők vallomásait lejegyezte Gáborjáni Szabó Orsolya

Várfok Galéria

Az egyik legelsőként alakult, máig folyamatosan működő, magánalapítású, kortárs művészetet bemutató galéria. Várfok 14 Műhelygaléria néven 1990-ben alapította a tulajdonos, Szalóky Károly.

A galériákra vonatkozó nemzetközi követelményrendszer képviselésével, a minőségi képzőművészet interpretálásával programgalériaként működik. A fennállása óta eltelt tizenhat év során kialakult a galériával hosszabb távon együttműködő művészek köre, akik közül egyeseket exkluzív szerződés köt a galériához.¹

A Várfok Galériára kezdetben nagyon határozott, groteszk-frivol hangvétel volt jellemző az ide kötődő kiállító művészek – feLugossy László, Bukta Imre, Gerber Pál, Kungl György, Szurcsik József, Roskó Gábor – jóvoltából. Később a kortárs magyar képzőművészet meghatározó alakjai – Nádler István, Szirtes János, Koncz András, Fehér László, El Kazovszkij – együttműködnek a galériával. Mostanában pedig a fiatal generáció – főleg az ún. techno-realizmus – képviselői, mint Csiszér Zsuzsi, Csurka Eszter, Györffy László és Király András is feltűntek a galéria palettáján. A tizenhat év során összesen több mint ötven művésznek volt eddig kiállítása; napjainkra kialakult az a 14-16 névből álló művészgárda, amelynek a galéria rendszeres munkabemutatót biztosít.

Programjában konzekvensen ragaszkodik a kortárs magyar képzőművészet fontos értékeinek bemutatásához, izgalmasnak ítélt vonulatainak megjelenítéséhez. Szigorúan kortárs művészeti profiljával, értékcentrikus szemléletével igyekszik elősegíteni új műalkotások létrejöttét és jelenlétét a kortárs művészeti piacon. A galériákban bemutatott művészek egyrészt a magyarországi neoavantgárd második nemzedékéhez tartoznak, másrészt a techno-realizmus képviselői, illetve történeti jelentőségű magyar és nemzetközi művészeti irányzatokhoz kapcsolódnak (Rozsda Endre, Françoise Gilot).

Az ismertebb, galériához tarozó művészek alkotásainak bemutatása mellett alkalmanként sor kerül a figyelmet érdemlő, tehetséges fiatal művészek munkáinak bemutatására egyéni vagy csoportos kiállítások formájában (pl.: Garázs Galéria, 1998; Nyári Tárlat, 1999; Rotáció, 2000, ClipArt – a Photoshop rajongói, 2003, Méreten Aluli, 2004, 2005). Ugyanakkor mostanában évente egyszer-kétszer tematikus kiállításokat is rendezünk, hogy művészeink munkáit más kontextusban, néha a galériához nem tartozó művészek társaságában is bemutassuk (zöldMÁNIA, 2004; Intim, 2004; Vörös és Fehér, 2004; Reflexió, 2004; Arc Poétika, 2005). Ezeken kívül, a közönség közvetlenebb bevonása céljából alkalom adtán performanszokat is lehet látni a Várfok utcában (Szirtes János – feLugossy László, 1996, 2000, 2003; Csurka Eszter, 2003).

1998-tól számos nemzetközi művészeti vásár (BAE, FIAC, ARCO, KunstZürich, KunstKöln, Cologne Fine Art), illetve külképviselet, kulturális intézet (Párizs, New York, Bécs, Zürich) kiállítója.

¹ A Várfok Galéria által képviselt művészek (2005): aatoth franyo, Csiszér Zsuzsi, Csurka Eszter, El Kazovszkij, feLugossy László, Françoise Gilot, Györffy László, Király András, Mulasics László, Nádler István, Rozsda Endre, Szirtes János, Szotyory László, Ujházi Péter, Várady Róbert, Sebastian Weissenbacher.

Az alapítás óta (1990 novembere) többször átalakult, megújult a **Várfok Galéria**. Elsőként 1996-ban a **Spiritusz Galéria** megnyitásával bővült az anyaintézmény. Az elnevezés átvétel, amely folytonosságot hivatott kifejezni: a Vízivárosi Galériát korábban Spiritusz Galéria néven vezető Szalóky névadása. Kezdetben tipikus lakásgalériaként működött, előszobával és mintegy 40 m² kiállítási területtel. 1999-től 2002-ig pedig mint a Várfok Galéria gyűjtőit fogadó bemutatóterem, amolyan szalon, ahol részben Szalóky Károly gyűjteményéből és a galériákban letétbe helyezett művekből válogatott, időről időre megújuló kiállítás várta az érdeklődőket.

Az **XO Galéria** a legfiatalabb kiállítóhely, 1997-ben adták át. Az egykori önkormányzati szükséglakásból kialakított tér alapvető változásokon esett át. Ívelt, hajlított formájú falaival, high-tech hatású üvegfelületeivel, cégérével különleges belsőépítészeti kialakítású kisgaléria. A nagy belmagasság, a korszerű világítástechnika a galéria posztmodern stílusával együtt reprezentatív helyszínt biztosít tárlatok számára. A Várfok Galéria kiállítóhelyei között nincs stílárís vagy egyéb szempont szerinti specializálódás, ezzel együtt az XO Galéria kezdetben inkább az absztrakt, nagyobb méretű, variábilis megvilágítást igénylő művek kiállítóhelye volt.

A legjelentősebb változás a Várfok Galéria intézményi szerkezetében következett be: az eddig három kisgalériából álló komplexum helyét 2002 szeptembere óta két helyszín veszi át, a kiállítóhelyiségek a **Várfok Galéria-Várfok Terem** és **Várfok Galéria-XO Terem** nevet viselik a Várfok Galérián mint átfogó anyaintézményen belül. A korábban önálló kiállításoknak is helyet adó Spiritusz Galéria, amely gyakorlatilag a Várfok gyűjteményét bemutató gyűjtői szalonként működött, most a kibővített alapterületű XO Terembe költözött.

A Várfok utca művészeti látnivalóinak sorát bővíti az XO Teremmel szemben található Portál Galéria (Várfok u. 8.). A hely – nevéhez hűen – a nézelődés örömeit szolgáló kirakat-galéria. A koncepció megvalósítása nyomán a galéria utcai frontjáról minden hónapban más műalkotásban gyönyörködhetnek a járókelők. A földre festett lábnyomra állva, a kirakatüveg keresője elé behelyezkedve látványos képek számos részletén csemegézhet a kíváncsi szem. A galéria szolgáltatása non-stop igénybe vehető, mivel érzékelők közvetítésével a kiállított mű külön megvilágítást kap. A képnézegetési szokásokat formáló felhasználó Portál igazi képzőművészeti peep-show-t kínál látogatóinak.

A gasztronómia és a kultúra szerencsés találkozása az utcasarkon az **Alkoholos Filc Kávézó** (Várfok u. 15/b).

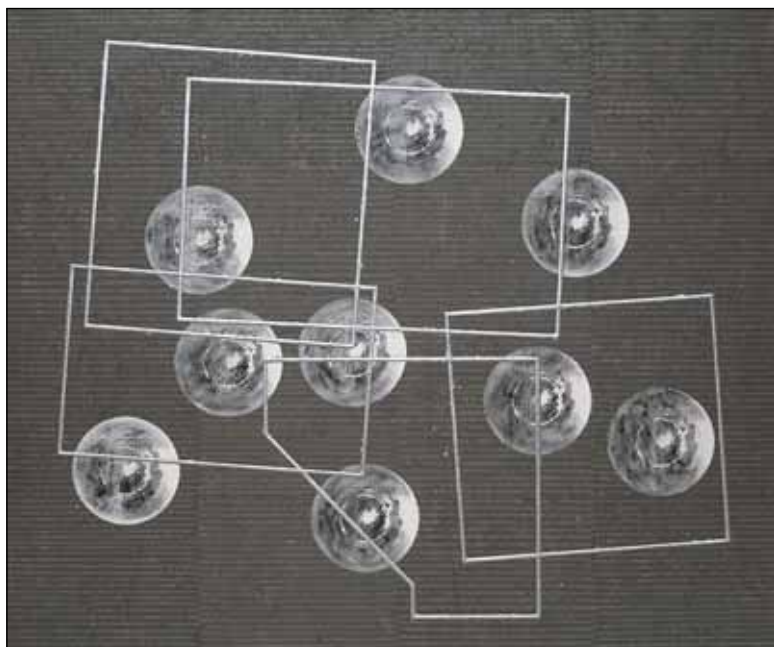
Az igényes kávézó a művészet örömeiben megfáradt vendégek számára kínál felfrissülést – természetesen a művészet segítségével. A kellemes terasszal bővített újabb Várfok utcai örület a kortárs képzőművészet tollaival ékeskedik: a falakon El Kazovszkij, Bukta, Szirtes, Ujházi, Nádler, Weissenbacher képei láthatók. Specialitás a parányi kávézó több, ún. „művészpakkja”, amely egy-egy Várfok utcai galériákhoz tartozó kortárs híresség kedvenc burkolnivalóját kínálja.

2004-től bővült a Várfok utca galériás kínálata is, megalakult a Várnegyed Galéria (Budavári Önkormányzat), a Ponton Galéria (Moholy-Nagy László Iparművészeti Egyetem) és 2006-tól az OctogonArt Galéria is képviseli a kortárs művészetet a Vár lábánál.

NÁDLER ISTVÁN
NR. 10.

MULASICS LÁSZLÓ
KÖLCSÖNHATÁSOK

VÁRADY RÓBERT
I. K.-NAK

CSURKA ESZTER
CÍM NÉLKÜL

EL KAZOVSZKIJ
ÉGI HAL I.

FELUGOSSY LÁSZLÓ
HÁROMKEZŰ PIETÀ

UJHÁZI PÉTER
CSERESZNYESZEZON

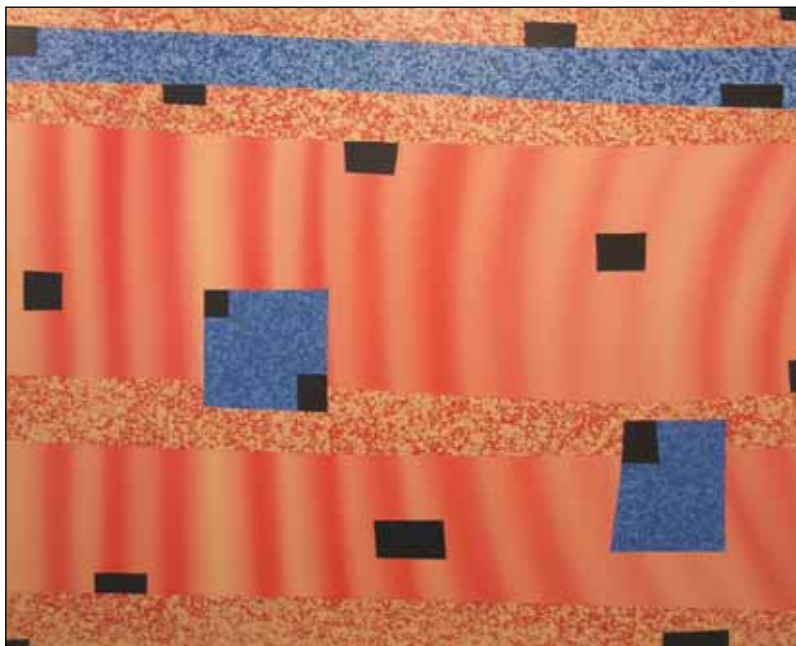
CSISZÉR ZSUZSI
PIROS ÉS MÁS BOGYÓK

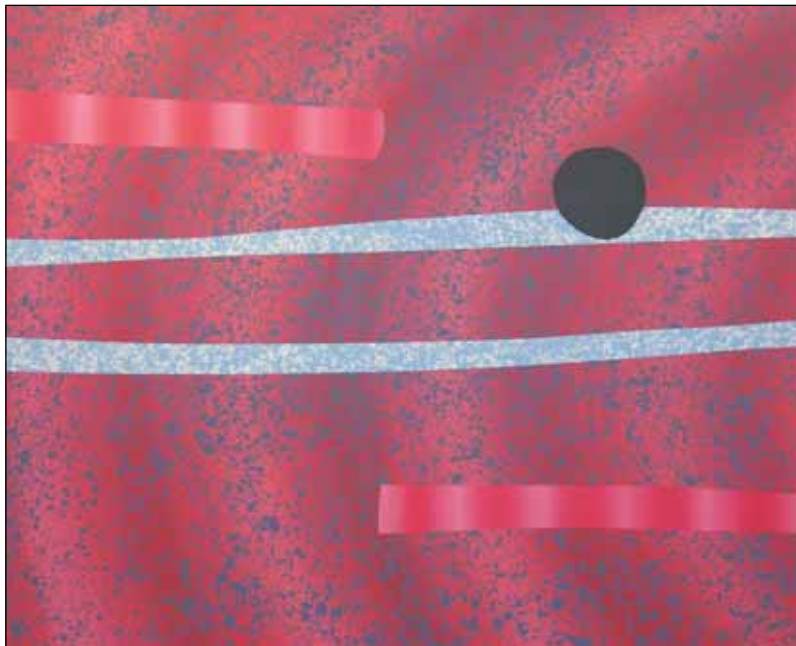
GYÖRFFY LÁSZLÓ
VÍRUS (ÁDÁM BUKÁSA)

ROZSDA ENDRE
BIZÁNC

SZIRTES JÁNOS
PLUSZ 8.

SZIRTES JÁNOS
PLUSZ 9.

KIRÁLY ANDRÁS
MY WAY

FRANÇOISE GILOT
CLAIR DE LUNE TIMIDE

AATOTH FRANYÓ
KÖRÜLLENG MINKET AZ ÉLET SZAGA

SZOTYORY LÁSZLÓ
A FEKETE PÁRDUC

Balázs Géza

A budai dűlőkeresztelő

Egy sikeres nyelvújítás: dűlőkeresztelő. A klasszikus magyarországi nyelvújításnak, vagyis a felvilágosodás korában kezdődött és a dualizmus időszakában véget ért korszaknak volt egy helynévújító, helynévmagyarító eseménye, az ún. budai dűlőkeresztelő. Eredménye máig tapasztalható: Buda legnevezetesebb helynevei ebből a korszakból származnak.

Buda város polgársága többségében német volt. Jókai Mór leírja, hogy Pesten (és persze Budán) a 19. század elején leginkább német szó volt hallható. Ennek következtében a természeti képződmények és a közterületek is német nevet viseltek. Döbrentei Gábor 1844-ben a *Honderú* című újságban *Visszamagyarosítás Pesten* címmel írt cikksorozatot, amelyben ötvenhat – a cikk címével ellentétben: budai! – név magyarítására (magyar névvel való ellátására) tett javaslatot. A „visszamagyarosítás” azt jelenti, hogy a nevek egy része korábban magyar volt, de a beköltöző német polgárok új, német neveket adtak. Döbrentei és társai szerettek volna a korábbi időszakhoz visszanyúlni. Buda város közgyűlése a forradalom előtti évben, 1847. június 11-én a javaslatot elfogadta, és június 19-én a Tündér-hegyen hivatalos formában is lezajlott a „dűlőkeresztelő”.

Az egykori híradások szerint a nevezetes napon néhány budai polgár Döbrentei Gábor királyi tanácsos vezetésével fölsétált az Am Himmelnek nevezett hegy csúcsára, és ott kihirdette Buda város tanácsának néhány

nappal korábbi határozatát. Eszerint a környező hegyek-völgyek addig használt német nevét magyarra cserélték. A lábuk alatt lévő Am Himmelből például Tündér-hegy lett. A Tündér-hegy egyébként nem a tündérekről, ezekről a csodalényekről kapta a nevét, hanem az onnan előtáruló csodálatos, tündéri kilátásról.

A dűlőkeresztelőt lakoma, „juniális” követte.

Ha végignézzük a Döbrenteiék által adományozott több mint hatvan nevet, azt láthatjuk, hogy nagyobbik része ma is elevenen él mint hegy-, városrész- vagy utcanev.

A dűlőkeresztelő tehát páratlanul sikeres volt. Akárcsak a „nagy” nyelvújítás.

Döbrentei, a névadó. De ki is volt a jeles névadó, vagyis Döbrentei Gábor? A *Magyar életrajzi lexikon* szerint: az író, fordító, szerkesztő, nyelvemlék-kiadó, igazgató Döbrentei Gábor 1785. december 1-jén született Somlósőzlősen, és „kedvelt városában”, Budán halt meg 1851. március 28-án. 1830-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Iskoláit Pápán és Sopronban végezte (1805). Könyvtárosa és titkára volt a soproni líceum neves önképzőkörének. A wittenbergi és a lipcsei egyetemen tanult. Hazatérve Gyulay Lajos gróf nevelője lett Erdélyben, s 1817–19-ben együtt végezték jogi tanulmányaikat Marosvásárhelyen. 1814-től 1818-ig Kolozsvárott az Erdélyi Magyar Museum című folyóiratot szer-

keszti. (Tudvalévőleg ennek 1818-i pályázatára írta Katona József Bánk bánját.) 1819-ben Marosvásárhelyen az Erdélyi Magyar Tudós Társaság titkára lett. 1820–1823 között Pesten, 1823–24-ben Bécsben élt, hazatérve a budai kerület tartományi „másod-albiztosává”, 1841-ben kerületi főbiztossá, 1844-ben királyi tanácsossá nevezték ki. Az 1825-i országgyűlésen Pozsonyban megismerkedett Széchenyi Istvánnal. 1828-ban a Magyar Tudós Társaság (a későbbi Magyar Tudományos Akadémia) alapszabályait kidolgozó bizottság tagja és jegyzője, 1831-től 1836-ig az MTA első titkára volt. 1833–1835 között szerkeszti a *Magyar Tudós Társaság Évkönyveit*, valamint a *Régi Magyar Nyelvmelékek* négy kötetét (1838, 1840, 1842, 1846). 1830-ban főmunkatársa és irányítója a Wigand-féle *Közhasznú Esméretek Tára* című lexikonnak, 1833-tól 1835-ig a budai Várszínházban működő együttes igazgatója. 1842-ben kiadta Berzsenyi Dániel összes műveit. Egyike volt a magyar ifjúsági irodalom megteremtőinek (*Pali és Minka olvasni tanul.* Pest, 1829; és a *Kis Gyula könyve.* Pest, 1829). „Nagy műveltségű, de csekély tehetségű író volt. Széles körű irodalmi és közéleti tevékenységet folytatott, irodalompolitikájában döntő szerep jutott főúri összeköttetéseinnek” – értékeli a lexikon.¹

Sőtér István az Akadémia jeles személyiségeiről írott munkájában szintén nem takargatja véleményét Döbrenteiről: „Az Akadémia első titoknokául (titkárának, B. G.) Döbrentei Gábort választják meg, aki egy ideig még Széchenyi bizalmát is bírja. Döbrentei egyéniségének elmosódottsága jól érzékelteti azt a

bizonytalanságot, mely megalakulása után a Tudós Társaságot még egy ideig jellemezte. Ha Széchenyi a nyelvművelés, a magyarul megszólaltatott tudományok otthonának szánta az Akadémiát, úgy e szándéknak mintegy az élő tagadását kellett volna felismernie az első titoknokban. A nyelvújítás után még mindig oly kialakulatlanak ható magyar értekező prózának részint tétova, részint fesszes példáival szolgál Döbrentei stílusa. Arany valamikor majd Vörösmarty némi 'idegenszerűségeit' fogja emlegetni, az Akadémia titoknokának értekezései, jegyzőkönyvei és jelentései azonban évtizedekkel maradnak hátra Vörösmarty prózája mögött.”² Sőtérnek nyilván igaza van, bár elfelejti Döbrentei „nyelvújító” munkásságát, jelesen éppen a budai dűlőkeresztelőt. Ami egyáltalán nem tekinthető sikertelen próbálkozásnak. Igaz, nem is tudományos munkásságának a része. Ahogyan az akadémiai jelentések sem.

Budai „dűlőnevek”. Döbrentei Gábor névadási módszere a következő volt:

a) tükörfordítás = amikor pontosan lefordította a német nevet magyarra, a jelenséget nevezhetjük magyarosításnak is, hiszen egy német formát magyarra alkalmazott, pl. Paulithal → Pálvölgy, Wolfwiesen → Farkasrét.

b) visszamagyarosítás = egy korábbi magyar forma föllevenítése, pl. Sasad, Kelenföld. Ebben a módszerében kétségtelenül segítségére lehetett nyelvtörténeti tájékozódása. Mint korábban írtam, része volt a régi magyar nyelvmelékek kiadásában is.

¹ *Magyar életrajzi lexikon.* 1000–1990. Arcanum Digitéka CD-Rom

² Sőtér István: *A sas és a serleg.* Akadémiai arcképek. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 15.

c) magyarítás = új névadás, Döbrentei saját ajánlásai például: Hunyad-
orom, Tündér-hegy, Vérhalom.

A névadás motivációja a következő volt:

a) visszamagyarosítás = az egykori régi magyar nevek föllevenítése, pl. Rézmál.

b) magyarítás = a magyarországi tájaknak magyar nevet kell adni, pl. Kelenföld.

c) történelmitudat-formálás = jeles történelmi eseményekre (leginkább az 1686-os dicsőséges budai ostromra) való emlékezés, emlékéllítés, hagyományápolás, pl. Pasarét, Törökvész.

d) eufemizálás = korábbi, nem „szép”, nem „szép hangzású” nevek helyett szépen csengő nevek adása. Pl. Sauwiesen ‘Disznórét’ helyett: Pasarét.

A Döbrentei Gábor alkotta budai dűlőneveket több forrásból gyűjtötte össze. Betűrendben közlöm a fellelt helyneveket. Előttük egy eligazító jel áll:

(: = nem sikerült névadás

:) = sikeres névadás

Már első rápillantásra is látható, hogy Döbrentei tevékenysége sikeres volt. A sikeresség azonban leginkább abban ragadható meg, hogy ösztönözte a további városvezetőket, városvédőket a hagyományos, illetve a hagyományhoz kapcsolódó, valamint új magyar nevek alkotására. Budapest helynévallománya ma változatos, a város művelődéstörténetének hű tükré. Ez köszönhető mindazon helytörténészeknek, akik Döbrentei nyomán foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

(: *Árpád orma* (Gaissberg)

(: *Bátoralja*

Lásd még: Bátorhegy.

(: *Bátorhegy, Batorihegy* (Lindenberg)

A Lindenberg (~ Hárshegy) magyarítására született javaslat. Nem gyökeresedett meg, ezért később magyar formáját kezdték el használni. Lásd még: Hárshegy.

(: *Bélakút* (Bründl, Königsbrun)

Talán az egykori Királykút, Béla király forrás megnevezése. A Béla király út részben őrzi a nevet.

:) *Csatárka*

A török időben vívott harcok emlékére kapta a nevét. Létező helynév a II. kerületben.

:) *Csillebérc* (Kukuckberg, Dreihotter)

A Csillebérc eredeti írásmódja a 20. század közepéig Csilebérc. A 430 méter magas hegy a ‘tündér’ szavunk elfeledett változatáról kapta a nevét. Bányászat nem folyt ezen a vidéken, tehát a mai „csille” szóval valószínűleg nincs összefüggése. Létező városrésznév a XII. kerületben.

:) *Dobogó* (Galgenberg)

Az „Akasztóhegy” helyett kapta a 151 méteres domb a Dobogó nevet. Létező városrésznév a XI. kerületben.

(: *Előmál* (Weiser Sandberg)

Lásd még Rézmál, Zöldmál.

:) *Farkasrét* (Wolfswiese)

Tükrörfordítással kapott neve ma is él, városrésznév a XII. kerületben. Pl. Farkasréti temető. Lásd még: Farkasvölgy.

:) *Farkasvölgy* (Wolfsthal)

Tükrörfordítással kapott neve ma is él, városrésznév a XII. kerületben. A Farkasrét és a Farkasvölgy nevét talán a korábban itt előfordult farkasokról, hihetőbben azonban az elterjedt, betegségeket gyógyító farkasalmáról kapta.

(: *Ferenchalma* (Franzenhöhe)

Talán a mai Ferenchegyi út, Ferenc-hegyi lépcső őrzi emlékét.

:) *Gazdagrét* (reiche Ried, másutt: Reicheried)

- Létező helynév, az 1970-es évektől épülő lakótelep neve (Gazdagréti lakótelep) a XI. kerületben.
- (: *Hajnalos*
Talán a Farkasvölgyben lévő Hajnalka utca őrzi emlékét.
- (:, :) *Hárshegy* (Lindenberg)
A 458 méter magas hegy a korábbi Lindenberg helyett előbb Bátorhegy nevet kapta, de ez nem tudott meggyökeresedni, ezért a korábbi német név tükörfordítása gyökerezett meg. Létező városrésznév a II. kerületben.
- (: *Határrét* (letzte Ried)
(: *Hosszúrét* (lange Ried, Langeried)
Létező helynév a XI. kerületben
- (: *Hunyadi-orom*
A Budai-hegység 349 méter magas hegye (Hunяд-orom). A nevet őrzi még a Hunyad köz és a Hunyad lejtő (XII. kerület) is.
- (: *Hűvösvölgy* (Im Kühlental)
Tükörfordítás, létező városrésznév a II. kerületben.
- (: *Istenhegy*
A korábbi Raitzenkopf (Rácfej) új elnevezése. Létező helynév a XII. kerületben. A nevet őrzi még az Istenhegyi út, Istenhegyi lejtő, Istenhegyi lépcső.
- (: *Istenkút* (Strassbrunn)
(: *Jánoshegy* (Johannesberg)
Budapest legmagasabb pontjának (528 méter) neve ugyancsak 1847-ben, a dűlőkeresztelőkör lett magyarosítva. Létező helynév a XII. kerületben.
- (: *Kamaraerdő* (Kammerwald)
Létező városrésznév a XI. kerületben.
- (: *Kelenbérc*
Lásd még: Kelenföld.
- (: *Kelenföld*
Létező helynév a XI. kerületben (pl. Kelenföldi pályaudvar). A név eredetét vitatják. Egyesek a német Kranfeld (Tormaföld) névből származik, mások a honfoglalás kori Kelen vezért (és annak szálláshelyét) vélik benne fölfedezni. A későbbiek során a név „családosult”, pl. Kelenvölgy, Kelenföldi út, Kelenhegyi út, Kelenhegyi lépcső, Kelenvölgyi határsor stb.
- (: *Kőérberek* (Kammerwald)
Létező városrésznév a XI. kerületben. Nevét őrzi még a Kőérberki dűlőút, a Kőérberki út.
- (: *Kurucles* (Maxengraben, Krutzenwinkel)
A Kurucles név a Rákóczi-szabadságharcra emlékezteti a kíváncsikodót. Állítólag a kurucok innen csaptak be a császár mellett kitartó Buda városába, mert az nem csatlakozott Rákóczi Ferenchez. Létező helynév a II. kerületben.
- (: *Kútvölgy* (Brunnthal)
A mai Dániel út elején fakadt tiszta vizű forrásról kapta a nevét. Létező helynév a XII. kerületben. Nevét őrzi a Kútvölgyi lejtő és a Kútvölgyi út is.
- (: *Madárhegy* (Starentanz)
A 187 méter magas domb ugyancsak a dűlőkeresztelőkör kapta nevét. Létező helynév a XI. kerületben.
- (: *Mártonhegy* (Martinisberg, mások szerint: Wiesberg)
Eredetileg Szent Márton kápolnája állt a 285 méter magas hegyen. Létező helynév a XII. kerületben. Nevét őrzi a Mártonhegyi út.
- (: *Mátyáshegy* (Matthiasberg)
Létező helynév a III. kerületben. Nevét őrzi a 299 méter magas Mátyáshegy, valamint a Mátyáshegyi út.
- (: *Nádorkút* (Doctorbründl)
(: *Naphegy* (Sonnenberg)
A Várhegygel ellentétes 154 méter magaslat máig őrzi az egykori névadást. Pl. Naphegy tér, Naphegy utca.

:) *Németvölgy* (Deuschental)

A Buda 1868. évi visszafoglalásában vitézkedő német katonák emlékére nevezték el a völgyet előbb Deuschentalnak, amelyet a dűlőkeresztelő alkalmával fordítottak Németvölgyre. Létező helynév a XII. kerületben.

:) *Nyék* (Leopoldfeld, Teufelsgraben)

A Leopoldfeld (Lipótfmező) kapta ezt a nevet. A régi iratok szerint a 16. századig itt állt egy község, amelyet Nyék nemzetségről neveztek el. Létező helynév a II. kerületben.

:) *Orbánhegy* (Urbanisberg)

A 19. század végéig intenzív szőlőtermelés folyt e tájon. A róla elnevezett téren állt a hegynek nevet adó Orbán, a szőlők védőszentjének a szobra. Létező helynév a XII. kerületben. Az Orbánhegyi út is viseli e nevet.

:) *Örmező* (Feldhut)

Létező helynév a XI. kerületben. A mai lakótelep helyén vannak a híres keserűvíz-források (Hunyadi János, Ferenc József).

:) *Örsöd* (Breiter Marast, Tabaner Hutweide Berg)

Létező helynév a XI. kerületben.

:) *Pálvölgy* (Paulithal)

Az egykori pálos kolostor emlékét őrző német név fordítása. Létező helynév a II. kerületben.

:) *Pasarét* (Sauwiese, Schmalzbergel)

A korábbi 'Disznórét' és 'Zsírdomb' új elnevezése. A török időkben itt volt a várbelieknek a szénakaszálója. Létező helynév a II. kerületben.

:) *Péterhegy* (Petersberg)

Létező helynév a XI. kerületben. Nevét viseli a Péterhegyi út is.

:) *Petneházy-rét* (Sonnenwithswiesen, Wiesennel)

Nevét Petneházy Dániel kuruc kapitányról kapta, aki a hagyomány szerint hőiesen harcolt 1686-ban, Bu-

da visszafoglalásakor, sőt az első között jutott fel a várfalra és tűzte ki a magyar zászlót. Létező helynév a II. kerületben. A Petneházy utca és köz Angyalföldön (XIII. kerület) őrzi a kuruc lovaskapitány nevét.

(:) *Posonyi hegy* (Johannesberg, Pressburger Berg):) *Rézmál* (Kalvarienberg, Kreidenbruch)

A 'Kálváriahegy' és a 'Krétabánya' német nevek helyett „visszama-gyarosítással”, vagyis egy korábbi, a 14. században már meglévő névvel látták el a helyet. A „mál” a régi magyar nyelvben délies, napsütötte lejtőt jelentett. A 'Rózsahegy' jelentésű Rézmálhoz tartozott egykor a Rózsadomb is (de ennek nevét csak a 19. század végén fordították le a német Rosenhügelből). Létező helynév a II. kerületben. Vö. még Előmál, Zöldmál.

:) *Sasad* (Burgerberg)

A XIII. századi, a Sas-hegy alján lévő kis falu nevét viselő terület. Létező helynév a XII. kerületben. Nevét őrzi a Sasadi út is.

:) *Sashegy* (Adlerberg)

A háromcsúcsú, korábban Királyhegy új neve. A hagyomány szerint azért Sashegy a neve, mert 1686. szeptember 2-án a budai vár visszafoglalása utáni díszszemle alkalmával sasok röppentek fel innen és a Vár felé repültek.

(:) *Spanyolrét* (Spaniolwiese):) *Sváb-hegy* (Schwabenberg)

A helynév csak egyszerű fordítás. A hagyomány szerint Buda 1686. évi visszafoglalásakor a Kis-Sváb-hegyen állították fel a sváb tüzérség ágyúit. Erre emlékezve nevezték el a korábbi Fehérvári-hegyet Sváb-hegynek. 1945 és 1991 között Szabadság-hegy volt a neve.

:) *Szemlőhegy* (Josephberg)

A korábbi 'Józsefhegy' azért kapta ezt a nevet, mert állítólag Buda visszafoglalásakor itt voltak a tűzérség őrszemei (megfigyelői). Létező városrésznév a II. kerületben.

:) *Szépvölgy* (Schöntal)

Egyszerű tükörfordítással keletkezett. Létező városrésznév a II. kerületben. Nevét őrzi a Szemlőhegy utca is.

(: *Táboros* (rothe Lacke)

Lásd még: Táborhegy.

:) *Táborhegy* (valószínűleg régebben: Lagerberg)

A valószínűleg régebben Lagerbergnek nevezett hely nevének visszafordítása. Buda 1686. évi visszafoglalása idejét itt táboroztak a katonák. Létező helynév a III. kerületben.

:) *Törökvész* (Fruchtbare Ried, Ochsen Ried, Rochusberg)

A német 'Gazdarét', 'Ökörret' és 'Rókushegy' kapta ezt a nevet az 1686-as visszafoglalás emlékére. Állítólag sok, az ostromlott török segélyére igyekvő janicsárt és szpáhi csapatot kaszaboltak le itt. Létező helynév a II. kerületben.

:) *Tündérhegy* (am Himmel)

A 385 méteres hegy nevét őrzi a Tündérhegyi út is.

(: *Vajdabérc*

:) *Vérhalom* (Franzisciberg)

A Franzisciberg nevét – tévesen – azért változtatták meg Vérhalomra, mert úgy vélték, hogy a mai Vérhalom

téren temették el a Martinovics-féle összeesküvés kivégzett áldozatait. Létező helynév a II. kerületben.

(: *Vezérhalom* (Reitzenkopf)

:) *Vigadó domb*, *Vigadomb* (Lusthügel)

(: *Virradó*

:) *Virányos* (egyik forrás szerint: Sauwinkel)

Az eredeti Sauwinkel, Zugliget állítólag legvirágosabb része kapta ezt a nevet. Létező városrésznév a XII. kerületben.

:) *Zöldmál* (Grüntal, más forrás szerint: Grüngraben)

Létező városrésznév a II. kerületben.

:) *Zugliget* (Auwinkel ~ Ligetzug, korábban: Sauwinkel ~ Disznózug)

Az egykori vadaskert vaddisznóit idéző német nevét ugyancsak a dűlőkeresztelő alkalmával változtatták meg. Létező városrésznév a XII. kerületben, a másik része a Virányos nevet kapta.

Epilógus. Döbrentei Gábor nevét kedvelt Budáján, az Erzsébet híd hídfőjénél tér és utca őrzi. A Döbrentei és az Apród utca sarkán állt az a ház, amelyben Döbrentei Gábor lakott. (A ház a második világháborúban elpusztult.) A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1879-ben nevezte el az utcát. Döbrentei sírja a Kerepesi temetőben található.

Irodalom

A *Budai-hegység turistatérképe*. Cartographia, Budapest, 2002.

Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. A–K, L–Zs*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Ráday Mihály szerk.: *Budapest teljes utcanévlexikona*. Sprinter, Budapest, é. n. (2003)

Gyárfás Endre

Bakfark Budán

(Regényrészlet)

Bakfark Bálint, a komponista és lantművész ötszáz éve született Brassóban. Muzsikáját Szapolyai János, később János Zsigmond is élvezhette. Előbbitől nemesi címet, utóbbitól kis birtokot kapott. Báthori István erdélyi fejedelem azonban politikai hűtlenség gyanújával el akarta tőle venni a földet. A regény nem egyéb, mint az idős művész levele, melyben kéri Báthorit: hadd gazdálkodjék, hiszen akkor nem függ többé a nagyuraktól, nem kell magát szolgának éreznie és tudnia. A levélben végigtekint sikereiben és megálázásokban gazdag, kalandos életén.

Mi már csak akkor települtünk át Budára, miután az oszmán siserahad megvívta a Duna-parti erősséget, és kiűzte belőle a német zsoldosokat. Nemigen kellett őket úzni, hiszen fellázadtak parancsolójuk, Nádasdy Tamás várkapitány ellen, aki ily módon kényszerítette átadta a várat Szapolyai János királynak, és őt választotta urául az addigi Ferdinánd helyett.

Ez tehát az a bizonyos arany szemcse a szurokban, ez, hogy én, Bakfark Bálint, a brassai Hanns mester körmöseinek elszenvetője, utcakölyök kicsüfoltja, ott tanyázhatok a magyar királyok legpompásabb palotájában, ott muzsikálhatok a felséges úr közelében, és érezhetem magamon az eladdig csak hírből ismert főuraságok elégedett pillantását. Nádasdy Tamás uram, János király újdonsült híve meg is kérdezte, nem szegődnek-e hozzá, ha a Mindenható kifürkészhetetlen akaratából gazda nélkül maradnék. Efféle kérdésre nehéz válaszolni. Ha igent mondok, a két nagyúr között még szóba kerülhet a nevem, s a felség hűtlennek gyaníthat. Ha nemet mondok, becsapok egy ajtót, amely végveszélyben utat engedne. Habogtam tehát, hogy mindenütt jól érzem magam, ha úgy muzsikálhatok, hogy elnyerjem a hatalmasok tetszését.

Nevelőanyám mesélt néha tündérr királyok palotáiról, el is képzeltem egyiket-másikat, ám képzeletem a tyúk röpte volt, a valóság pedig a sólyomé. Érkezésem után az első hetekben úgy kószáltam Budavár falai és ablakai, loggiái és boltívei alatt, hogy kapkodnom kellett fejemet: hol itt láttam meg valami ámulatra méltó bronzalakot – királyt, oroszánt, lovas vitézt, szentet –, hol ott kápráztatott el egy szökőkút, márványmedence, kovácsoltvas korlát, hímzett falikárpit.

A Szent Zsigmond piacán még otthonosan ődönghettem, a kofák, küldöncök, koldusok nemigen ütöttek el a brassaiaktól vagy a váradiaktól. A Száraz-árkon átvezető felvonóhíd mellett kőpadokon üldögéltek a jövevények, a búcsúzást halogatni s a bebocsátást siettetni akarók, no meg az ötvösök, a nyergesek, a szabók, a csizmadiák, a patikáriusok suttyó legénykéi, akik arra

vártak, hogy a kapuból kikiáltson egy udvaronc, és hozasson valamit mesterüktől a bentieknek. A két kópad, vagy ahogy tréfásan nevezték, a „szakállszárító” lustálkodói csak akkor rebbentek szét, amikor a súlyos láncok félelmetesen csörömpölve behúzódtak a kaputorony nyílásaiba és fölemelték a hidat. Nem is a zajtól menekültek – vagyis hogy menekültünk –, hanem a hídról aláhulló lótrágya, szemét, sárgöröngy alól.

Az ágyúcsövek minket nem riasztottak, inkább megnyugtattak: ha Ferdinánd serege újfent próbálkoznék, még a Szárazárokig se jusson el, s a Zsigmond építtette Friss palota és beljebb Mátyás kastélya sértetlen maradjon az idők végezetéig.

Az idők végezte...

Papok szájára való ez a frázis.

Az udvarokon jövő-menő, sürgő-forgó férfiakat látva énbennem is fölmerült a kérdés, ami János királyt a leginkább nyugtalaníthatta: meddig? És ha „addig”, akkor utána merre? Bele-beleütköztem ugyanis török szpáhikba és német vagy cseh zsoldosokba. Mi lesz, ha megszaporodnak itt a turbánosok? Mi lesz, ha megszaporodnak itt a vassisakosok? Elvégre a zsoldosok korábban a Ferdinánd által bitorolt Buda várát védték, és csupán a túlerőtől ijedezve álltak át Szapolyaihoz.

A váradi kompániából négyen voltunk muzsikuskok. Az özvegy Mária királyné magával vitte napnyugatra a budaiak legjobbjait. A megmaradtakat urunk a boldogtalan Lajos királytól örökölte. A két társaság persze vetélkedett, de mindenki mindenkivel, és egy-két hét alatt kialakultak a párok vagy három-négy fős csoportok, melyek különbnék tartották magukat másoknál. Hiányzott a tekintély, akit követhetnének.

Nekem nem is ez a hiány fájt a legjobban. Csalódott voltam, amiért nem találkozhattam a Jagello-udvar hírességeivel, akiktől korábban tanítatást reméltem. Thomas Stoltzer, a kórus vezetője, gyönyörű kompozíciók poétája a mohácsi csata előtt néhány hónappal csónakon akart átkelni a budai partról a pestire, amikor egy szélroham vagy a révész ügyetlensége folytán a Dunába esett. Holttestét sohasem vetette ki a folyó. Lajos király két éneklő káplánja, Nagy Máté és Gyöngyösi Tamás ottveszett Mohácsnál a harcmezőn. Miért van szükség énekesekre, ahol ágyú dörrenése, kardok csattogása, csatamének nyerítése, janicsárok „Allah”- s a mi vitézeink „Krisztus!”-kiáltása kelti a minden más hangot elnyomó diszharmóniát?

Adrien Willaert, akinek szerzeményeit úgy játszottam, hogy közben kíváncsi voltam, bárcsak az enyéim lennének, Velencébe költözött.

Nagyságod jobban tudja nálam, nem is azért mondom, hogy kioktassam, hanem hogy vesse örököseinek emlékezetébe: a muzsikáláshoz csendesség kell.

A budai királyi udvar szüntelen lármájában én még őriztem magamban a csendet, magyarán szólva magányos voltam. A szolgálatkész szolgálólányok kurta ideig csupán a véretem tudták megszólaltatni, locsogásuk és sikongatásuk nem rezonált bennem. Barátokat akartam, szívem szerint egyetlen barátot, akihez mint alaphanghoz hangolhatom magam.

Hamar megtapasztaltam, hogy az udvari emberek között nem érdemes barátot keresnem. Gyanakodtam arra, aki erőltetetten igyekezett magát megkedveltetni. Reméli, hogy mivel gyakrabban kerülök a király közelébe, majd szó-

lok az érdekében. Aki viszont közömbös vagy pökhendi velem, ahhoz mi végett dörgölőzzem?

Szabad óráimban a polgár városban kóboroltam. Különösképp vonzódtam azokhoz a házakhoz, amelyeken ács munkát végeztek. Egy ízben mintha nevelőapámat láttam volna a szelemen mögött, már-már kiáltottam, amikor az ács felém fordult. Ráncos arca, bozontos szemöldöke, ősz üstöke valóban hasonlított az övére.

Megpróbáltam néha szóba elegyedni a velem egyívású céhlegényekkel. Örültem, hogy németül is beszélhetek, hiszen a palotákban magyar szó járt. Öltözékem azonban arra készítette az iparosembereket, hogy távolságot tartsanak. Hiába hivatkoztam a családomra, én már más voltam, fáról lemetszett ág, mely ugyanúgy zöldell még egy darabig, mint a lomb, de vissza nem csapolható.

Cifrább, láthatólag drágább ruháim-cipőim, hittem, irigységet gerjesztenek a meszes, kormos, fűrészpores göncöket viselő, nemegyszer félmeztelen suhancokban. Tévedtem.

Még az inasgyerek is megvetően mért végig, mert kevésbé érezte magát szolgának, mint én, holott nyomorult kis élete minden percét megszabta a mester; de még bármelyik idősebb legény is, csúfolták, éhezették, verték, durva tréfákat űztek vele, és csak a reménység éltette, hogy nyolc-tíz esztendő múlva ő is mesterré lesz, a keze alá rendelték parancsolója.

Nem csupán barátot nélkülöztem az idő tájt, hanem tanítót is. Mátyás király pazar bibliotékájának őre megengedte, hogy a már említett jeles muzsikuskok tabulatúráit böngészhessem. Találtam is lantjátékra való dalokat, szépeket, csodálatra méltókat, de jó lett volna látnom a mozdulatot, mellyel az ujjbegy a húrt érinti, s a tekintetet, mely elborul vagy földerül az első futamok hallatán.

Ismét megesett az a fura és, tudom, szégyenletes dolog, hogy ami az országnak kárára vált, az nekem a jövőmet jobbította meg.

Egy napon megjelent János királyunk mellett egy idős, ősz szakállú, sötét szemű férfiú. Azonnal túlon túl nagy tisztelettel, sőt hódolattal vették körül. Még őfelsége is!

Lodovico Grittiről nagyságod sokat hallhatott és olvashatott, de hálát adhat Istennek, hogy ez a talján – vagy talján-görög –, a velencei dózse fattya, az apjára ütő, minden hájjal megkent lator már nem avatkozhatik Erdély kormányzásába. János király, tudjuk – hálából-e vagy számításból? – kormányzóvá nevezte ki. Hálából talán azért, mert ügyesen forgolódott a Portán, ily módon nyerve el Szolimán szultán és Ibrahim nagyvezér támogatását, aminek híján nem költözhattünk volna Mátyás Budájába. Ha Gritti nem halmozza el temérdek arannyal, ezüsttel, ékkővel az oszmán tirannusokat, királyunk követe, Lasky Jeromos úr nem tud velük szót érteni. Ami pedig a számítást illeti, János valóban *számításokat* remélt a csavaros eszű fattyútól. Úgy gondolta, hogy aki a maga hajóját kincses szigetekre képes kormányozni, az a királyságét is kivezetheti az örvénylő vizekből.

Kiürült a kincstár, mi is éreztük erszéyünk könnyebbedésén. Ritkábban hívtak, hogy muzsikáljunk. Előfordult, hogy már az étkemért sem tudtam fizetni, és egy jókora libacombhoz csak úgy juthattam, hogy bizonyítanom kellett a csúfocska szakácsné kíváncsiságát.

Gritti az egyik kegyvesztett, mert Ferdinándhoz pártolt főúr palotájába költözött – megvette-e vagy csak úgy kapta? –, és hozzálátott a töltögetéshez. Elsőnek bizonyos székeket töltött meg rokoni fenekekkel. Az egri püspök székébe saját fiacskáját, a malacképű, nyegle Antoniót ültette.

Gritti felbukkanása az udvarban olyan volt, mint amikor hosszú pákával felkavarják a mocsolyás tavat. Ugrándoznak a békák, vonaglanak a piócák, tekernek a siklók. Az új kormányzó mint a legfőbb királyi tanácsadó naponta állt elő újabb és újabb ígérekkel. Palotákat fog építtetni, aranyozott bronzlemezekkel boríttatja a tetőket, kutakat fúrat és foglaltat márványba... ígéreteiért ígéreteket kapott mindazoktól, akik magas posztokra ácsingóztak. Nem is a magasság volt a fontos, hanem a bőség.

Az új kormányzó kíséretében nem akadtak léhűtők. Gritti nem adott kegyet haszontalan embereknek. Hozott magával számvevőket, akik a pénz bejövételére és kimenetelére ügyeltek, ötvösöket, aranyműveseket, akik régebbi ékszerből újat csináltak, törvénytudókat, akik a törvényeket így is, úgy is magyarázták.

De engemet miféle szerencsével lepett meg az országra balszerencsét hozó velencei?

Kíséretének tagja volt, hála a Mindenhatónak, a szintén velencei Tonino Bianchi, a lantjáték magisztere. Korábban jött el a lagúnák városából, mint ahogy Willaert odaérkezett. Idős ember volt, csaknem egykorú Grittivel, és amint megtudtam, már a Portán, Konstatinápolyban is mulattatta dúsgazdag gazdáját.

Tudását a király és a kormányzó előtt mutatta be, és mi, udvari muzsikások is jelen lehettünk. Ahogy elhangzottak az utolsó akkordok, én már eldöntöttem, hogy megkérem, tanítson, foglalkozzék velem. Meghallgatta játékomat, azután átölelt, miközben bőbeszédűen magyarázott valamit. Akkoriban még alig-alig tudtam olaszul, de azért megértettem, hogy azontúl háromnaponta egy órát áldoz a pallérozásomra. Így is lett. A nyelvre, amelyet talján udvaroncoktól ambiciózusan tanulgattam, valójában nemigen volt szükség. A magiszter meg én, ahogy mondani szokták, szavak nélkül is értettük egymást.

Nagyságod fülét, tudom én jól, rosszakaróim gonoszkodó megjegyzésekkel ostromolják János Zsigmond úr halála óta, és azt is tudom, hogy hálátlan öcsém, Bakfark Mihály ivócimborái ezek az ostromlók. Vádolnak, hogy gőgös vagyok, fennhéjázó, arrogáns, és hogy tanácsot senki fiától el nem fogadok, bírálóimra pedig bottal támadok. Szemenszedett hazugság. Aljas rágalom. Egyetlenegyszer fordult elő, hogy elnászpángoltam egy kóbor jokulátort, de nem azért, amiért mondják, hogy fitymálta játékomat, hanem mert el akarta lopni a lantom. Ha budai olasz mesterem még élne – százéves lenne –, tanúsíthatná, hogy a lehető legnagyobb alázattal követtem útmutatását, és tévedései sem csiholták bennem a gőg szikráit. A brassai Hanns mestertől eltérőleg ő nem ütött meg, ha hibáztam, csak a fejét ingatta. Igaz, már felnőtt voltam, ráadásul az, hogy János király lantosa vagyok, új tanítómban valamiféle megbecsülést keltett irántam.

Magiszterem azután is a palotában maradt, hogy Lodovico Grittivel leszámoltak azok, akikkel ő akart leszámolni. Az Ártándy testvérekkel még elbírt – megölette őket –, utánuk a Mohácsnál megedződött váradi püspök is áldozta

tul esett orgyilkosainak. Az erdélyi vajda, Maylád István uram végül is kimondta rá a halálos ítéletet, amelyet a kiszemelt emberek végre is hajtottak. János király megkönnyebbült – siettettem-e vajon a megkönnyebbülést? –, de azért fekete vásznakkal borítottatta a Gritti-palotát. Három hétig kellett hallgatniuk lantjainknak s a hárfáknak, fuvoláknak, trombitáknak, virgináloknak, fanfárnak, doboknak, réztányéroknak.

A kurta és mímelt gyász pauzája után persze olyan vigalom támadt, hogy alig győztük pengetni, húzni, fújni, csattogni, dobolni a talpalávalót.

Egyre gyakrabban beszélgettem egy öreg énekmesterrel, bizonyos Vitolddal, a lengyellel, aki már jó három évtizede élt Buda várában. Jagelló Zsigmond herceggel jött Ulászló királyunk udvarába, és maradt azután is, hogy a trónörökösből a lengyelek királya lett. Nagyságodék már „öreg Zsigmond” néven emlegetik, tudják, hogy bölcs volt és igen művelt. A fiatal „Öreg” Zsigmond a tanulóéveit töltötte Mátyás budai és visegrádi palotáiban. A legkitűnőbb muzsikussal vétette magát körül, rajongott a mulatságokért, de nem a csepűrágók, a bukfencvetők, a medvetáncoltatók tudták igazán felvidítani, hanem a szép leányok és daliás legények méltóságteljes táncai, a mívés pantomimok, a meghitt muzsikálások, melyekben mint ügyes lantjátékos maga is részt vállalt.

Hogy Vitold miért nem tért vele vissza Krakkóba, nem sikerült kiderítenem. Az énekmester hibátlanul beszélt magyarul, és győzködött, hogy tanuljam meg a lengyel nyelvet. Azzal érvelt, hogy János királyunk, ha költözésre kényszerül – ő ugyan futásnak mondta –, nem találhat menedéket másutt, csak a Visztula partján. Beszélgettem hát vele és földijeivel, és ha a szavak talán nem is a helyes alakjukban ragadtak meg elmémben, tónusukat, melódiájukat, ritmusukat fülem lassacskán megszokta és élvezte.

Vitold a római hiten volt. Megpróbáltam nekiszégezni a reformáták néhány érvét. Megharagudott, és csak úgy tudtam visszanyerni jóindulatát, hogy néha elkísértem a Szent Zsigmond-templomba, ahol ő vezette a kórust. A királyi kápolnába nem mehettünk imádkozni, sem ő, sem én. Ő sajnálta, én nem. Azt viszont már kezdtem bánni, hogy elfoglaltságom meggátolt a Szent Zsigmond sűrűbb látogatásában. A város legkiválóbb kórusába Vitold figyelmesen válogatta és gondosan nevelte az énekeseket. A koldusgyerekeket is megénekellette, s ebben a halászatban, ahogy ő nevezte, nemegyszer fogott ki aranyhalat.

Engem valósággal bűvöletbe ejtett a gregorián ének, melyet nem zavart, mivel nem hatolt át a tölgyfakapun, a vásártér állandó zsibongása. A gyermek- és férfihangok szöttese beborította belül a templom festett falait, színes ablakait, kriptafedelekkal kirakott padlóját. Ez a „szöttes” elfordította figyelmemet mindarról, amit szemem az Isten házában látott. Olyannyira, hogy ha a templomon kívül megkérdezi valaki, milyen képek és faragványok vannak odabent, én csak hebegek-habogok. A szentbeszédnek velejét sem fogtam fel, mert miközben a pap prédikált, én az előbb hallott kórusdal melódiáját memorizáltam, variálva rajta egyet-mást.

Olyankor imádkoztam csak templomban, amikor – többnyire váratlanul és eléggé ritkán – torkon ragadott a félelem. Attól féltem a legkevésbé, hogy meghalok. Az rémisztett inkább, hogy megsüketülök vagy hogy ujjaim megbénulnak. S mivel láttam én leprásokat, hóhértól félholtra gyötörteket, csatából nyomorultul hazatérőket, nemcsak képzeletem okolhattam e lidérces álmokért.

Ez volt az én főbenjáró – nem bűnöm, hanem aggodalmam. Kevésbé, de azért meglehetősen nyomasztott az érzés, hogy Gondviselő Atyám már nem sokáig engedi nekem látni Budavár pompáját, a pazar palotákat, hőseink bronz és kő képmásait, a csorgókat és a szökőkutakat, Mátyás domboldali kertjeit, a szakácsok, kukták, vincellérek, étékfogók táncnak is beillő nyüzsgését, a koncra lesők sürgését, a jóllakottak tunyulását, a cifra ornátusokat, a szürke csuhákat és legfőképpen a budai leányokat, asszonyokat, ajánlkozókat és megközelíthetetleneket, adakozókat és fukarkodókat, kedveseket és kedvetleneket, kedvezőket és elkedvetlenítőket.

Egy őszi napon komppal keltem át a Dunán, mondták, Pesten olcsóbban vásárolhatok magamnak ruhát. Már indultam vissza, amikor a partról, halászközi révészek, hajósok bárkái mellől átnéztem a királyi városra, azaz hogy a semmire. A Nagy Semmire. A hosszúkás kis hegyet házastul, tornyostul, bástyástul akkorra már elnyelte a köd.

Eltűnt Buda, s bár tudtam, hogy ott van, azt is tudtam, hogy hamarosan – hónapok múlva? évek múlva? – nem lesz ott.

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1) 224-8100 Fax: (36-1) 375-1886

E-mail: mka@mail.datanet.hu Honlap: www.mka.hu

A Magyar Kultúra Alapítvány székháza a Budai Vár szívében, a Mátyás-templom szomszédságában található. Az Alapítvány rendezvényeket szervez a magyar–magyar párbeszéd érdekében.

Alapítványi feladataink pénzügyi forrását vállalkozói munkával termeljük meg. Különböző méretű terméink kongresszusok, konferenciák, fogadások, hangversenyek, előadóestek, bemutatók méltó helyszínei. Az épület díszes aulájában képzőművészeti és üzleti, szakmai kiállításokat rendezünk.

A kétszintes, tizenhat szobás, Hotel Kulturinnovban a szobákhoz zuhanyzó, telefon, minibár tartozik; vendégeinket svédasztalos reggeli várja. Ha velünk dolgozik, a magyar–magyar kapcsolatokat is támogatja!

Májusi közönségrendezvényeinkből

Május 7. 19 óra: Musical Vár 2. Fellépők: Bíró Eszter, Csengeri Attila, Serbán Attila. Jegyek kaphatók a helyszínen, 2.500,- Forintos áron.

Május 12-27.: Kárpát-medencei gyermekrajz kiállítás

Május 26-28. 11-17 óra: XIII. Budavári Mosoly napok keretében kézműves játszóház

Május 26. 14 óra: Hetényi János: Sarolta és Adalbert – történelmi színmű egy felvonásban

Május 26. 18 óra: „A Könyv Ünnepe”: A Regun Press Kiadó könyveinek bemutatója

Május 27. 11 óra: XIII. Budavári Mosoly napok: „Felvidék bemutatkozik!” népzenei műsor

Május 27. 18 óra: „A Könyv Ünnepe”: Tüzes Bálint „Életfaárnyék” c. könyvének bemutatója

Mindenkit szeretettel várunk!

Prágai Tamás

Halálmentes nap

1

Budapest bölcs vezetői elhatározták, hogy végre halálmentes napot tartanak. Huszonnégy órára fölfüggesztik az összes halált okozó vagy emberi életet veszélyeztető tevékenységet. Nem surranhatnak fényezett, metálós Harley Davidsonok az Andrásy úton, nem düböröghetnek hosszú platós teherautók rosszul rögzített, hátul messze kilógó, figyelmeztető jelzéssel el nem látott betonvasakkal a közigazgatási határon belül: a várost az „emnullás” körgyűrűn keresztül sürgősen el kell hagyniuk. A mentőszolgálatot megkétszerezik, a Nyugati tér közelében megerősített járőrszolgálat és terroristaellenőrzés lesz; megzabolázzák a Blaha Lujza tér és a környező, sötét mellékutcák macskaléptű vadócait; lebontatják a Moszkva tér felett imbolygó kötélدارut, és végre életveszélyes házi villanyhálózata felújítására kötelezik az Ó utcában lakó özvegy Dengeleghinét. Autóbuszok helyett ökörfogatok induljanak az Andrásy úton a Ferenciek tere és a Kígyó utca felé, határozottatott el, és az emberek azon közlekedjenek. Fogatok fuvarozzanak göcsösre száradt ölfát a pesti polgárok pincéibe és udvaraiba, mint egykor – abból nem lehet baj –, s mert szürke ősz jön, fűteni úgyis kell majd, hasogatni a gyújtósnaivalót s rárakni, „lezárás előtt”, éjjelre a vastagabbját. Caplassanak az üres telkek közt, amelyeken ne emelkedjen még a híres villasor, sem a Körönd, de talán még az Opera sem; hajtsák

barmaikat a belváros felé, ahol ilyenkor forralt bort kaphatni, ha a gazdaszony vagy a házmaster elégedett a fával, elég vaskosnak és súlyosnak találja a Mátrában vagy a Börzsönyben kidöntött rönköt. Köpjenek hegyeset a tót ácsok felé, akik a saras úton csaknem keresztülfektetik ácsolataikat és pallóikat, hogy kerülgetni kelljen; ám az egyik szekeres az evangélikusok templomához érve emelje meg csöndben a kalapját az Angol királyné felé, hátha épp akkor pillant ki keskeny ablakán „a haza bölcse”, akit ez a pokróctermészetű áruszállító rajongva tisztel; és éppen ezért ne köpjön az evangélikusok szökőkútjának vizébe. Kezdje inkább überolni egy földijét, hogy az idő teljen. Soroljanak felváltva szavakat, melyek az ökrök szarvállását írják le, mondogassák, hogyan nevezik ezt vagy azt a szürkét, melyik győzi tovább (mindketten a Hortobágyról valók, ősi pásztorcsaládok leszármazottai); ám a Kígyó utcához érve unják el háromszáztizenhétnél, és attól fogva szóltanul hajtsanak a Molnár utcán a vásárcsarnok felé. Kerüljék azt a randalírozó társaságot, amelynek tagjai kora délután becsiccsentettek a Csigában, s mert nem hallottak a rendeletről, máris fennék a fogukat a rác kereskedőkkel való szolid vitára; mert ezek meg a Nagyvásárcsarnok előtt raknák ki bárkáikból portékáikat, s a föld alatt hordanák a csarnokba az e célra kiépített alagúton, mint egykor... S akiket aznap is bizonyára „helyre kellene majd tenni”, hogy „illetmet tanuljanak”...

Mert talán az idő is a halállal együtt bujdosna egész nap. Erősen rájuk parancsolhattak, nem mernek nyilvánvalóan mutatkozni. Szokatlanul csendes lenne a város, csendes és talán sarasabb a kelleténél – de hiába volna a városatyák igyekezete, az épületek nem süllyednének el a múlt posványos és televényes mélyén. (A háború utáni bombázás foghíjait betöltő vasbeton sem válna köddé.) Nem változna semmi azon túl, hogy többen két beesett arcú embert látnának kétségbeesetten inni az Üllői úton a Paracelsusban, aztán a városban, több helyen, este; de kit érdekelne Budapesten két beesett arcú ember? Talán a forgalom se gyérülne meg a körutakon és a Rákóczi úton, ideges sofőrök szorongatnák a volánt, taposnák hol a gázt, hol a féket a megszokott csúcsforgalomban; ám túlkölni talán senki se merne...

2

Napsárga tavaszikabátot viselő fiatalember közeledik az Üllői úton felhajtott gallérral, fején norvég mintás sapka – a felöltött szorosan összevonja magán, szemlátomást vacog. Éjjel fagyott már, s még kora délelőtt is kemény nyolc fokok vannak, este megint „lúdbőrzik a tócsák pofája”, ahogy a külső Üllői út környékén mondják. A Klinikák irányából a Paracelsus felé tart, hosszúkás állat vállai közé bök. Amint a pincehelyiséghez ér, nagy dübögéssel ereszkedik alá a vasdobogón, és – kicsúszhatott kezéből az alukilincs – éles csattanással vágja ki a pinceajtót. A rosszul beillesztett ajtóüvegtáblák megremegnek.

– Anyyira sürgős? – morog a pult mögül a megereszkedett arcú ném-

ber. A pultra hajol, nem néz fel, talán nem is felháborodás, hanem „vak megszokás” mondatja vele ezt a mondatot. A kezében levő háromdecis borospoharat a dörzskéfére húzza. – Bocsnát – imbolyog a helyiség mélye felé a fagyoskodó vendég.

– Túlélte? – kérdezi valaki.

Kell egy kis idő, amíg a felsőtétthez hozzászokik a szeme. Hunyorog, de azért kezet fog az illetővel; a keze feltűnően hideg. – Túlélte a kiskrapek?

Bólint. A karját apránként húzza ki a kabátból, mint egy szabadulóművész. Óvatlan mozdulattal csaknem leveri az asztalon álló három decist. Megilletődött hangon válaszol:

– Tudod, Csóti... úgy érzem, meg rázkódtatáson estem át.

Ecseteli, milyen a hideg folyosón várakozni a műtő előtt; hogyan festett „a legnagyobb kisfia”, amint zöld lepedővel letakarva a műtőbe tolták. „Olyan volt, mint egy barokk festő tanulmányképe.” Kifejti, mi volt „a legszörnyűbb”: az, hogy „nem nézett... egyáltalán nem nézett se az anyjára, se rám... teljesen szétszórt volt a tekintete”; és hogy mi volt vicces: az, hogy a gyerek félig önkívületben és öntudatlanul, vigyorogva azt mondogatta amint az altatásból fölébredt: „...ez egy kis semmi... ez egy kis semmi.” Kitér a várófolyosó mérnökien hideg világítására és arra, hogyan csinálják a műtétet manapság: altatással; végül elmondja, milyen érzés volt, amikor „jó huszonöt perc múlva végre kitolták”.

Csóti, nem tudni, miért, felhúzza magát ezen a történeten. „A kis krapeknak van igaza! – dühöng, és rendel egy kólát. – Az a baj, hogy mindenki retteg a haláltól... ezért vagytok olyanok, mint a birkák... ezért meg-alázó ebben az országban élni...!” Ő nem kíváncsi most Csóti véleményére.

Legyint, belekortyol a fröccsbe, fin-
torog. („Ugye mondtam, hogy ne bort
rendelj.”) „Nem baj” – legyint, ennél
sokkal több is érte már aznap; az em-
lékeivel szeretne foglalkozni, csakis
az emlékeivel; de még előtte áll egy
beszélgetés Csóti-val, és arra gondol,
hogy valahogy még azt is túl kell élni.

Nem emlékszik, mikor tűnik fel az
a két, *feltűnően szürke* férfi a szoms-
zéd asztalnál – de egyszerre veszik
észre őket, ő és Csóti. Mintha kimon-
dottan őket figyelnék. Hogyan ma-
terializálódhattak? „Micsoda pipaszár
lábak!” – hüledezik Pesti, aki utóbb
esküdni mert volna rá, hogy amikor ő
érkezett, még nem voltak a helyiség-
ben. Csóti viszont állítja majd, hogy
egész délután vodkás traubít ittak.
Mi tehát az igazság? Nem tudták ösz-
szerakni később. Beesett arcú és egé-
szében nyomozó külsejű a szürke ka-
bátos; *kimondottan* nyomozó külsejű.
A másik viszont a kelleténél kisebb,
Esterházy-kockás zakóban úgy fest,
mint egy vándorcirkusz vékony csontú
direktora. Mire észbe kapnak, ott van-
nak a nyakukon, az asztaluknál:

– Jól hallok? A halált emlegetted?
– nyomul asztalukhoz ferde mosollyal
a kockás zakós. – Hadd mutakozzam
be!... Érdekel a véleményed... (Nem
mutatkozik be.)

– Ne zavard őket, baráti beszél-
getésben vannak... khe.. khe... – te-
lepszik hozzájuk fontoskodva azonnal
másik is, a szürke kabátos, és Pesti ar-
cába mered. – De hát ez érthető... hi-
szen annyi minden történt ma... előz-
mények... *leginkább* előzmények...
nemdebár, kedves Kornél?

„Itt valami búzlik – kezd gyanu-
kodni Pesti. – Milyen előzmények-
re gondol? Biztos hallgatózott.” Hon-
nan tudna különben nyomasztó él-
ményéről a rossz arcú idegen? Ám
ebben a pillanatban olyasmi történik,

amire később nem szívesen gondol
vissza. Semmi különös, csak... va-
lahogy mégis... Egyszerre széteszlik a
figyelme; a külvilág elenyészik. A mű-
tetre gondol, amely még mindig nyo-
masztja. Felidézi a részleteit, mintha
magát a műtétet is látta volna (ho-
lott a műtőben természetesen nem
lehetett bent). Nehéz megmagyarázni
a jelenséget... hogy mitől is lett egy-
szerre *annyira elmélyült*. Átnéz a két
jövevényen, akik már a poharukat is
az asztalukhoz hozták, mintha az len-
ne a legtermészetesebb, mások asz-
talához telepedni... De nem látja őket
egészen addig, amíg újra el nem jut
addig a pillanatig, hogy „amikor a mű-
tőből kitolták”. Akkor egyszerre fel-
réved. És akkor megint szöveget üt a fe-
jében valami, még élesebben, még
kellemetlenebbül hasít belé egy kér-
dés, mint egy orvosi műszer. „Honnan
tudja a nevem?” Ez szinte felfoghatat-
lan, még nehezebb megmagyarázni.
Ha hallgatózott is a két rossz arcú,
még ez sem elegendő magyarázat!
Csóti egyszer sem mondta ki a ne-
vét, emlékezik világosan Pesti. A kér-
dést így a pepita zakósnak teszi fel, és
próbál határozottan a szemébe nézni.
„Örvénylő a tekintete” – állapítja meg.
„Mindkét szeme zöld volt.” „Dehogy
– cáfolja később Csóti –, az egyik bar-
na, a másik foltokban kékes”. Nem le-
het érteni az idegen makogását, sza-
vait lapos és száraz köhögés nyeli el.

„Ugratnak” – véli Kornél.

Csóti viszont arra gondol: „Vigyá-
zat! Megfigyelnek!”

Ennek is lehet szerényebb realitá-
sa. A sajtó, a média tele mindenféle
kínos „lehallgatási ügy”-gyel; ha ol-
vasnak vagy hallgatnak efféle „or-
gánumok”-at, tudják. De mért pont
ők ketten lennének roppant költséges
és körülményes „személyi követés”
célpontjai? Pusztán mert „értelmisé-

giek”? Azok az idők elmúltak. Ilyen és hasonló gondolatok nyomasztják Csótit a két idegen közelében. Mint ha a levegő is lehűlt volna a híres orvos-misztikusról elnevezett pincében; talán az ajtó maradt nyitva, talán a fűtést csavarták le. Kimondottan gyanakvóvá válik a két bölcsész, kivált képp Csóti.

Bökdösni kezdi barátját az asztal alatt: „Vigyázz, hogy mit mondasz ezek előtt!”

Pesti nem érti el. – Milyen előzményekre... khm... gondolsz? – kérdezi, és belekortyol a borba. – Erről a barátomat kellene megkérdezni, hehehehehe! – nyírít fel a kellemetlen arcú pepita zakós, és hátba vágja a köhécselő ballonkabátot. (Mind a ketten krákognak.) – Ennek olyan az emlékezete... a „memóóóriája” – nyújtja el különös módon a kifejezést... (Sokatmondóan int és a másik felé bökö.) Igaz, „Noselti”? („Milyen ostoba neve van.” „Angolok voltak?” – vetik fel másnap. Valóban volt a beszédükben idegen íz. „De hol tanultak meg ennyire magyarul?”)

– Hogy milyen előzményekre?! Hehehehe! – nyírít fel az idegen. – Hát ez hihetetlen...! Hiszen még le se szedte a gézsálakat a kabátjáról!

A sárga kabátra mutat, és valóban: a hajtóka alól kifoszlott gézlap rojtjai lógnak.

„Nahát! Hihetetlen! Csak a kórházban ragadhatott rám!”

Pesti úgy emlékezik utóbb, hogy a pepita zakós váratlanul és jórészt összefüggések nélkül egy különösen „összetett és bonyolult ízvilágú” trópusi növényről kezd beszélni – ki tudja, mi okból –, melyet Pesti nem ismer, sőt, a nevét sem hallotta soha. („Nem gyanús ez is? – kérdezi másnap Csóti idegesen. – Hogy a nevére sem emlékszel?”) Ő ugyanis állítja, hogy az

időről szólt az eszmefuttatása; az időről, melynek ajtajai és ablakai nyílnak, mint egy épületnek. Toronyépületnek, mely magaslaton áll, és meghatározott időközönként víz veszi körül, ám ez a víztömeg időnként lelappad. „Úgy képzeljétek el, mint ár és apály váltakozását”, magyarázta a ballonkabátos Csóti szerint, és Pesti szívét, ahogy Csóti magyarázatát hallgatja az idegenről, hideg tű járja át. „Számptalan ajtaja és ablaka van, és bárki beléphet. Ám senki sem emlékszik arra, amit ott lát.” „Akkor te honnan tudod, hogy így van?” – szúrta közbe Csóti elbeszélése szerint Csóti. „Én? Hahaha!” – nevetett fel az idegen, és kihörpintette azt a pohár vodkás traubit. De Pesti ezt sem bírja cérnával. „Dehogy! Egész este paradicsomlét szűr-csölgetett!” – szúrja közbe, és ezzel kikökkenti majd a barátját.

– Mert te mindent tudsz, igaz? Ami történt és ami történni fog?

A köhögés kemény kopogássá vált, mintha koporsót szegelnének.

– Nem. Nem tudok mindent. Még én sem. A jövőt például.

– Akkor honnan tudod a nevem? Honnan tudod, hogy a legnagyobb fiam állapota aggaszt?

– Honnan? Hehehehehe! Hallod, Noselti, azt kérdi, honnan tudom?

– A fiam súlyos műtéten esett át! – duzzog.

– Súlyos!? Erre a műtetre mondd, hogy súlyos? Műtetcske inkább, nem is műtét! Egy ilyen kisebb operáció... Pláne gyerekkorban...! („Honnan tudja – döbben meg –, hogy csak kisebb operáció...?”) – Mondok neked valamit. („Élérzékenyült” – állítja másnap Csóti. „Fenyegetővé vált” – gondolja azonnal Pesti.) Ha valakinek meg kell halni, akkor meg is hal. Ha igazán úgy van. Szó sem volt ilyesmiről a fiad esetében. Értesz? Meg aztán: ör-

dögi szerencséje volt, hogy mára esett a műtét.

– Ördögi! Hehehehehe...!

– Sokan nem adták volna, ha ma műthetik őket. Még halálos betegek is!

– Halálos! Hehehehehe...! Hát ez tényleg halálos!

– Egyébként sem értem, mért akar olyan makacsul *folytatódni* a magad-fajta a gyerekeiben...!

Mindkettejüknek az az érzése támad, egyeztetik később, hogy ugratják őket. Pesti azon töri a fejét, hogy mi módon lehetne „megfogni” a két ellenszenves frátert; Csóti viszont durván beszél nekik:

– Nem hiszem, hogy kértük volna, hogy üljetek át az asztalunkhoz.

– Nézzenek oda! Hogy fölkapja a vizet! Esetleg egy cigarettát?

Nehéz, ezüst cigarettatárcából kinnálja meg.

„Nem kellene elfogadnom – gondolja Csóti, és már nyúl is a cigarettáért. – De mit csináljak? Ez a gyengém. És ő is Bölcsesség cigarettát szív.”

– Persze hogy nem rajtam múlik, hogy ki hal meg – üt meg békülékenyebb hangot a madárcsontú –, de mégis van egyfajta tapasztalatom. Azt, hogy kinek kell elmenni, egyedül Ő tudja.

– Ő? Kicsoda?

– Kicsoda, kicsoda... – türelmetlenkedik a pepitáz akós. Mintha titkot árulna el, lehalkítja a hangját. – Krisztus herceg... Te, úgy tudom, nem hiszel benne... mivel a realitások talaján állsz... és kevés az élettapasztalatod. Ámbár legalább nekem hihetnél. („Vallási megszállottak” – szűri le Pesti, és megnyugszik. „Tényleg kémelek!” – véli Csóti. Nemrég hallott arról egy riportot, hogy a titkos szolgálatok hogyan használják hírszerzésre a vallási fanatikusokat.)

– De azt talán elhiszed, hogy van némi fogalmam a halálról... hogy ki hogyan hal meg?

(– Némi fogalma! Hehehehehe!)

– Mi vagy te? Sírásó?

(– Sírásó! Hehehehehe! Ez jó! Ez talált!)

– Köszöködni akarsz velem, ez nem szép. És mindvégig arra gondolsz, hogy „majd a modern orvostudomány”...

Hányinger. A modern orvostudomány! Ez a mentsváratok! Viszolygást ébreszt bennem ez a szó! Szerinted jobb a halottnak, ha a döntő pillanatban elkülönítjük egy rideg fürdőszobában? (– Egy idegen fürdőszobában! Ez szellemes! Hehehehehe!) – Válaszolj, ha kérdezek tőled valamit! Vagy legalább egyszer képzelj magad a halál helyébe!

Nem, nem annyira abszurd gondolat!

Magad is tudod, hogy a halál megjelenítésének komoly tradíciója van: ezt talán nem kell éppen neked, éppen a Paracelsusban magyaráznom. A halál nem elvont fogalom, ahogy ma vélitek; és ezt minden komolyabb kor tudta. Keze, lába, teste van; ámbár tény, hogy ez kicsit más, mint egy hétköznapi ember teste, már ha alaposabban szemügyre vesszük. Talán kicsit különös. („Ahhoz képest, hogy milyen alakok rohangásznak szabadlábbon, nem is annyira különös, hehehehehe!”) Talán beesettebb, vagyis sovány; de elmondhatom, hogy ennek is oka van. A halál testanyaga ugyanis nem a sár, és nem is valamiféle testszerű üledék, mint az emberé, ahogy a hagyományok – egyébként helyesen – általában feltételezik; hanem egy olyan, különleges anyag, amelyből az ektoplazma képződik. Ha a szublimáció folyamatára gondolsz, akkor nem a „phlegma vini”, vagyis

nem a bor szelleme – holott a halál valóban egyfajta szellem, de nem a fényhez köthető, mint a szellemek általában. Szellem, de nem a démonok, és nem is az angyalok rendjéből. Sokkal egyszerűbb, ha mégis testnek képzeled. Egyes korokban madárnak tekintették; nem rossz alapgondolat, ám a fajtabesorolásban már teljes az egyet nem értés. Talán azért, mert erős csontú, de vékony húsú – ám soványságát már megmagyaráztam. Az sem igaz tehát, hogy *kizárólag* szellemi lény. Szellemi is. Egyfajta vázlat, tekintésük úgy; ahogy a testnek is valamiképpen váza a csont. Megy, zörög, a kelleténél nagyobb kabátban, a vállát behúzza, benéz ide-oda: így telik egy napja, a tömegben észre se vennéd. Az, hogy szaga van, nem igaz. Nem kelt feltűnést, sőt kimondottan jelentéktelen. Észre se veszi az, akinek nincs vele kimondottan dolga. Ám akinek van: az aztán igen! Annak a szemében egyszerre megnő! Fölé magaslik! Mondhatjuk tehát, hogy „démoni”, de csak ebben a tekintetben; vagyis, hogy nagyjában „alakváltó”. Hallottatok a relativitásról... hogy ennek a gondolatnak mekkora szerepe van a modern fizikában... Nos, ilyen a halál is, a *végletekig szubjektív*.

Akihez kiküldetésben jön, az először lódobogást hall. (Nem igazán lódobogás az, de nem tudjátok máshoz hasonlítani azt a hangot.) Csuklyába bújt alakot lát; s mivel az embernél nagyobb termetű (az imént kifejtett viszonylagosság miatt), hajlamos azt gondolni, hogy az alak lóháton ül. Az arcot nem láthatja, mert azt a csuklya takarja el; ám mégis leginkább arra emlékszik. A halál arca nem megrendítő. Pontosabban: mindenkinek olyan arcot mutat, amilyen az élete is volt. Aki az életétől idegenkedik, a haláltól is idegenkedni fog. Ezért jó, ha

életünket idejében megszeretjük. Rémműletet már nem is a látványa kelt, hanem az *ölelése*. Az, hogy valakit „átkarol a halál”, tökéletesen pontos kifejezés. Átkarolja azt, akihez küldték. Gyöngéden, mint egy szerető; ám jellemző, hogy senki se mondja azt, hogy a halál „ölébe vesz” valakit. Pedig így van. Becézi, elringatja, átsegíti a túlvilágra... De ezt kevesen élik meg ilyen módon! Miért? Mert rettegnek tőle, s nem tudják valóban örömmel fogadni!

Nem is értem az embereket! Sanyarognak az életük miatt, hogy „milyen nehéz”. Aztán, mikor halni kell, nyavalyognak, ahelyett, hogy örülnének!

Mostanában végképp kész szána-lom az, ahogy a halált fogadják. Gondolod, öröm elsötétített kórterembe, gyengélkedők közé, paraván mögé megérkezni? Hallod, hogy a szomszéd ágyon egy másik delikvens hortyog... Semmi intimitás, semmi érzelmesség... A jelöltre rá van kapcsolva egy műanyag cső; a belső szerveit már nagyjából kivették... Csoda, hogy rémült? Amilyen tortúrán keresztülment! Én se tudnék így jó érzéssel meghalni! Ezt nevezitek „modern orvostudománynak”? Nagyon ritka, hogy valakinek a kezét fognák, amíg a halál el nem jön; még ritkább, hogy a jelölt családja körében várná halálát derűs mosollyal. Ezért a halál is rosszkedvű. Kényszerből teszi a dolgát, kötelességszerűen, kedvtelenül. „Hamar munka ritkán jó”, mondják; még kevésbé a kedvtelen munka. Hibázik? Persze. Megesik – igaz, ritkán –, hogy egyet-egyet tévedésből visz el... mellényúl... de erről nem szívesen beszélnek.

Még sincs emiatt lelkiismeret-furdalásom. Annyian vannak, mind fel kell keresni... hát nem lehetne az em-

berben is egy kis belátás? Minek szaporodik annyira!?

Tudod, minden a kertben kezdődött. Az ember – Ádám annyit jelent, hogy „ember” – fejébe vette, hogy mindent tud... És azóta nem is figyel az előjelekre!

Pesti saját, pökhendi hangját hallja, és megnyugszik: – Nagyon közheles, amit mondasz, ámbár igaz, hogy a halálnak filozófiája van.

– Filozófiája! – dühöng a pepitazakós. – Nekem mondd, hogy „filozófiája”? Igazán szórakoztat, amit mondasz... Tartottál már haldoklót a karodban? Az ujjai beléd marnak... A keze rád kulcsolódik és szorít... Az egész ember máris olyan, mint egy csontváz!

Csak a marka van, ahogyan szorít, és talán a szeme! Az aztán „él”!

Minden haldoklónak más és más a tekintete.

Közepes írók mondják, hogy „réműlet tükröződött a szemében”.

Teljesen elhibázott mondat. A halált nem réműlet, hanem rettenet kíséri; és a rettenet sehol sem tükröződik. Nincs olyan tükör, amely megmutatná. A rettenet mindent elnyel. Elnyeli az érzelmeket, az ingereket, a szemet, a látást, a fényt. A halálnak szívása van: kiszippantja a lelket abból a kis tehetetlen, madárvékony testből. Mint az abortusz. Azt legalább láttál? Valódi abortuszt? Ahogy a pár centis csecsemőt kiszippantják az anyaméhből? Az maga a halál, ahogyan van!

Lelket mondtam? Egy kis vacogó valami, próbál megbújni a testben, amíg tud; de aztán tágas lesz neki az a ház, egyre tágasabb. Végül eltűnik benne.

Elárulok neked valamit, figyelj jól.

A régiek ismerték a halál pillanatát. Odafigyeltek a halottra, *ahogyan* meghal. Himnuszaiuk voltak, azokat

szépen elénekelték a haldokló mellett. Mert a halálhoz egyedül az emberi hang jut el. Kiváltképpen az énekhang, az ötfokú hangsor. A pentatónia. Mindent a kezdetekre kell ugyanis visszavezetni. Letakarták a tükröt, hogy a lélek nehogy nekikoppanjon; mert a halál vak. De ma? Nem lehet rendesen meghalni sem. Tudod, mit mondok? Ezért kóborol annyi *ál-lény* a világban. Rabló, gyilkos, percemberke, közszereplő. Ezek azok a lelkek, akik nem találták meg az utat a túlvilágra; e helyett valami testet kerestek gyorsan maguknak.

Ezek az idők kalózzai. Vigyázz ezek től, leszívják az erőidet!

Látom rajtatok, hogy most mind a ketten pontosan értitek, szóról szóra, hogy mit magyarázok – ám egy perc sem telik el, és érzékszalódásra gyanakodtok majd. *De ugyanarra fogtok emlékezni mind a ketten.* Szóról szóra. És ez is egyfajta bizonyíték.

Legalább magatokat ne csapjátok be!

„Vallási megszállott” – gondolja megint Pesti. (Csóti állítja később: halálosan sápadt az arca.) – „Ezek után egészen biztos.” (Mintha mély álomból ébredne, egyszerre látja maga előtt az idegent és azt, amit mondott. Térben jelennek meg előtte a szavai. Valóban ugyanazt hallottuk, állapítják meg másnap, amikor magukhoz térnek ebből a rémálomból.) Rettenetes levertség vesz rajta erőt; Csótin viszont indokolatlan felszabadultság. Fecsegni kezd, nem lehet leállítani; lázasan magyaráz, talán mert jócskán ivott, s mert végre nem a megszokott társaság hallgatja a Grinzingi borozóban vagy a Mayában. – Én, a magam részéről, kimondottan szeretnék ép tudatállapotban találkozni a halállal – jelenti ki, és a pepita zakós elmosolyodik. („Mikor vagy te ép tu-

datállapotban?”) – Annak, aki alkotó, illetve művészi tevékenységet folytat, elsősorban a zárványok természetével kell foglalkoznia. A fő csapásirány erő és ellenerő, veszteség és a hatalom akarása mentén rajzolódik ki. De akadnak félreeső helyek – és minden zárvány ilyen félreeső hely! –, ahol összegyűlik és feltüremkedik a felhasználatlan vitális erő. A csapásirány ugyanis egyenes, ezért sodrása, a zárványnak viszont mélysége van.

A mélységben – a halál is ilyen! – megszűnnek az irányok, bármerre indulsz, a mélység minden irányban kiterjed. A politika vagy a történelem terepe az erők koordinátarendszere – de a stabilitásért és az élet továbbadásáért a zárványok, a zátonyos holtágak felelnek, ezek az eszmék és a művészi alkotás ívóhelyei. Ezekben lelhető fel a nyelv. Pontosabban a nyelvnek azon sűrű, szivacsos, áthatolhatatlan rétege, mely elengedhetetlen az elmélyült alkotáshoz. Ez a porózus talaj az alkotás alapja, a zárványok aljára ülepedett le. Az alkotó számára menedék egy ilyen félreeső hely: azt is mondhatnám, a zárványok az inspiráció artézi forrásai. Mindent lebíró tehetetlenségével szembesülsz, ha a zárványok ellen dolgozol – ez a szivacsos talaj minden ellenirányú erőt leköt. De ha belevágsz, ha megfelelő módon hasítasz belé, gazdagsága, tömege és telítettsége mutatkozik meg.

Az alkotó fejében – magyaráz kikököndöztetetlenül Csóti, le sem viszi a hangsúlyt – mohazöld térkép található. Holtágak és rejtett felszín alatti vizek, zsombékok és lápok, sár, tőzeg. Zöldes, áttetsző buborék, mint egy kecskebéka szeme. A holtág sekélyes vizében, mélyen a fenék kellemesen langy iszapjába nehezedik minden, alkotó és közönség, talán nézik egy-

mást, emberi távolságból, de nem beszélnek.

„Van abban valami, amit mond – állapítja meg Pesti, ahogy Csótit hallgatja, de a szemére álmoság nehezedik. – De mégsem lehet mindezt rázúdítani a gyerekekre! Egy műtét meg-rázkódtatásait! Az is elég! Egyébként is: micsoda igazságtalanság!”

Ismételgeti: „Micsoda igazságtalanság!”

Amikor fölriad, az üres és kihalt Üllői úton caplat.

Egy sötét tűzfalnak magyaráz, „micsoda igazságtalanság”. A harmadikon épp a villanyt oltják.

Maga sem tudja, mikor, faképnél hagyta azt a molyette társaságot.

3

Elindul, és talán az elfogyasztott hat deciliter rossz minőségű, úgynevezett „kannás bor” hatására elhatározza, hogy ez az este már az ördögé lesz, inkább pénztárcáját, mintsem szervezetét kíméli, s az ésszerűséget és józan megfontolásokat sutba hajítva azokat a rosszabb, mellékutcákban lappangó helyeket keresi fel, melyek egyaránt megtalálhatók a nyolcadik és a kilencedik kerületben; a bor decijét nem több, mint ötvenforintos áron mérik. Nem tudja eldönteni, józannak maradni nehezebb-e, vagy ily módon veszíteni el a józanságot. Mégis az utóbbi mellett dönt – vállalja a bor nyeldekletését követő kellemetlen utóíz és a másnap fenyegető rosszullétet, mely jóformán az egész napot tönkretelheti. Betölti a gondolat, hogy még inni fog. Nem ellenkezik, bár nem is törődött még bele döntése következményeibe. Érvet keres, melyel menthetné magát, de ahhoz már

túl sokat ivott, hogy ilyet találjon; ezért legyint, mert a végső kétségbeesésig, amikor meg már mindegy lenne, nem jutott még el. De mintha nem is ő maga baktatna a Paracelsustól az Üllői úton a Nagykörút felé, hanem valaki, aki a testéből már kilépett, kiemelkedett, de mégis az ő tudatával bír: mintha ezt a magasban lebegő tudatot követné az, akit „énjének” nevez, holott mégis ott ragadt volna azaz fárasztó és egyenesen visszatetsző társasággal a Paracelsus borozóban. Nehéz árnyékok lengenek körülötte, és kimondottan metsző szél. Hosszú kötélen lengő bárdokat függesztett az égboltra valaki, és most tehetetlenül sodródik föl-le ez az éles inga. „Nehogy aláálljak. Micsoda képtelenség.”

Nedves nyelv érinti meg a bokáját, megborzong.

Mégsem lát kutyát.

Tükörré fagyott tócsa felszínén ül, és a bokája odaér a jéghez. Nem emlékezett rá, hogy mikor esett el, de most, ahogy helyzetébe belegondol, érezni kezdi a farkcsontját, a medencéjét. „Erősen megütöttem magam.” A Szigony utcán indult el, de nem megy tovább, beljebb, aztán a körút felé. Lerövidíti útját a Kálvária térig, bármennyire is „rizikósna találja” ezt a környéket. Veszélyt megvetve halad el az előtt a ház előtt, ahol, úgy tudja, hosszú ideig az utolsó barokk költő élt. De az ablak sötét. „Amúgy sem mennék fel.” Nem, nem menne; de így még jobban ránehezedik a város, hogy tudja, hogy egyedül van; és nem tudja, eljuthat-e egyáltalán a Kálvária térig.

Mert mintha tágulni kezdenének a terek.

Először csak a szemközti ház sor távolsága lesz valahogy *gyanús*. „Nem örülhettem meg” – véli, ám mintha mind szélesebb lenne a Szigony ut-

ca, és – még valami – nem borítja az a rossz minőségű, feltöredezett, ám megszokott aszfalt, hanem tengelyig érő sár. A szemközti házfal alattomosan és félszegen kezd távolodni – egyre szélesebben nyílik meg az égbolt a két ház sor közt, ott, ahol a Szigony utca „modern szakasza” a régi utcához csatlakozik. Mintha szakadozni kezdene az égbolt feketesége. „Mikor megyek, mikor megyek hazafelé” – dúdol egy régi nótát, de sokáig nem jut eszébe a második sor, ezért ezt az egyet ismételteti a dallamot követően; majd, amikor eszébe jut végre a megfelelő sor, végleg elcsúszik a dallam. Mindegy most. „Megnyílt az ég, megnyílt az ég három felé.”

Egyszerre ott van a borkimérés. Ezen a néptelen környéken! Beleszaladt! A füstös és szűk helyiséget egy blokkház földszinti garázsából alakítottak ki. Zsúfolásig megtelt. A pult-hoz furakodik és két – nem! – három deci bort kér, nyugtázza, hogy ez sem jobb semmivel az elvárhatónál. Valaki a durva pallóasztalra borul, és öklével veri a szennyes és robusztus lapot: „Mért nem akar velem élni, pedig hát szeretem, szeretem.” Majd megáll, felnéz, és felháborodva kijelenti: „És hivatalosan is a feleségem!” De ez már nem köti le Pestit, mert tudja, hogy most már tovább kell mennie. Nem tudja egészen pontosan, hogy hova; de fejébe veszi magát a gondolat, hogy „útiránya van”. Talán, hogy valami jobb bort igyon? Az majd kimossa, véli, szervezetéből ezt a sok „mérgezőséget”.... Ha a körútig eljutna... Ha mégis találna nyitva tartó helyet... De: ne kapkodjuk el! Még három decit rendel, és valakinek fizet egy deci Hubit. – Örülök, hogy megismerkedtünk – mondja ez a valaki, és bizonytalan, elcsúkló hangon hozzászól: „haver”.

De így sem kerülheti el, hogy utána szóljanak, amikor elmegy, és résnyire nyitva marad az alumínium keretes ajtó. Sűrűbben szedi a lépteit. „Kell itt lenni valahol piactérnek.” Hogy tévedhetett el ennyire? „Nemcsak az aszfalt fogyott el, hanem a macskakő is.” Ijesztő reccsenéssel roppan meg az útszéli tócsa felülete, amint rátapos, mintha kemény hátú bogár kitinpáncélját törte volna össze. Félcipője szárán befolyik a jeges víz, máris hűteni kezdi a lábát. „Mielőbb meleg helyre kell jutnom.” Az utca, ahogyan megy, egyre szélesebb, már-már országút. Távolodik, mindig egyre távolodik. Hajnalodni kezd, a derengésben élesen rajzolódik ki a házak és kémények, tűzfalak és erkélyek sziluettje.

4

Farkasszemet néz egy tükörponttyal.

A Nagycsarnok árusai éppen nyitnak – vagyis nem nyitnak még, de a vasrácsot már húzzák fel. (A Nagycsarnok építésére pályázatot írtak ki az utolsó emberi század utolsó éveiben; ezt vasszerkezetes megoldásával *Petz Samu* műegytemi tanár nyerte meg. A vásártér fedését egyébként mind a kilenc pályamű vasszerkezettel oldotta meg. A halasok az alagsorban vannak.) „Mekkora egy ponty!” Elképzeli, hogyan úszkálna a fürdőkádban; hogyan tátogna; verdesne farkúszójával.

Predestinálva van arra, hogy megvegye ezt a halat.

– Nyitnak már?

– Mért? Siet?

Nem válaszol. A halat nézi, azt a bizonyos halat. Halak közt is láthatni ezt-azt. Némelyik kimondottan rossz külsejű. Az, ott. Kiköpött maffiózó! Vi-

gyázat, komoly keleti kapcsolatai vannak! Öntelten lebbenti az uszonyát, az alsó ajkát lebiggyeszi. „Megálljunk, Kornél, jobb lesz vigyázni!” De ráébred, hogy várják otthon, és ez is egyfajta felismerés. Megveszi a halat, és azzal ébreszti majd a gyerekeit. Ez most már döntés. „Apa, hol fogtad?” – kérdezi majd a középső fia, aki „külsőre” talán legkevésbé hasonlít rá. „Jól kifogtam!” – mondja majd „viccesen”, és a halat nézik, hogy oldalazva imbolyog a fürdőkádban. Kezd magához térni, a csapból frissen zúdul a kádba a víz. „Jó nagy hal! – mondogatják. – Nekünk van a legnagyobb halunk az oviban!”

Kár ennyire előreszaladni. Meg-egyeznek egy ezresben, „áron kívül”; s a verdeső nejlonzacskóval gyalog megy át Budára. Van ebben valami megszállottság, valami misszió. Ám a hajnali járatok kevésbé kegyetlenek, mint a nappaliak. Nyitottabbak a rendkívüli eseményekre. Titkos szeretők, kedélybeteg, aludni nem képes mérnökök tervezik a hajnalt, átkelnek a rossz csatlakozáson. Hajnalban megérkezni! Ebben van még önkívület! Mintha szabadok lennének, legalább egy kicsit, legalább egy percre – csak utóbb kezd nyomasztani valami a mellkas körül... Hajnalban minden könnyebb, minden távolabb van. Viszi a halat, mint akit „megbízta.” Zörög a kulccsal, de senki nem ébred fel, szuszog az egész lakás. A kádat teleereszti, biztos, ami biztos, ki tudja, mennyi kell egy halnak. Nézi, hogyan fordul az oldalára: hamarosan egészségesen tallóz. Három uszonycsapás, eléri a lefolyót, megint három, a szemközti falnál van. Ennyi a játéktér, de nem is kell több. Aki többet akar, szükségképp belerokkan. Nézi a halat, hogy tér lassan magához. Aztán levetkezik, a szobába megy és

gyorsan magára húzza a paplant. Félig-meddig álomban volt már; és nem más folytatódik, hanem az álom. Mégsem tud elaludni. Az oldalára fordul, és öklével verni kezdi a fejét, hogy valami legalább fájjon – de hidegen csattannak az ütései, és egyáltalán nem fáj semmi. Hiába öklözi erősebben a homlokát, halántékát, az orrát is – nem történik semmi, és ettől zokogni kezd, a párnába fúrja a fejét, és arra gondol, hogy van valaki a szomszéd szobában, aki az elfojtott sírást meghallja majd és bejön, talán az anyja, és akkor majd az anyja ölébe fúrja a fe-

jét, amit, amióta az eszét tudja, sohasem tett meg. Szél csapdossa a fekete spalettát, hideg fuvallat érkezik a kint-ről, de az ablak körvonalait még mindig nem látni, sőt, talán még kevésbé látni, mint az előbb – egyszerre arra gondol, hogy nem hajnalodik, hanem esteledik odakint, és végtelen hosszú, éber éjszaka vár rá. Abbahagyja a sírást, mert a hajnalival ellentétben az éjszakai sírásnak nem látja értelmét. Végképp elhatározza, hogy fölkel – és azon nyomban elalszik. Azt álmodja, hogy valaki áll mellette, a fejénél, egészen közel.

UHRL FERENC
SZERETET

Ágas Lehel

Téltánc

*Jövönk? Fojtó izzás.
Rémítő reménybe burkolja
sárkányos álmából riadó gyermekét.*

*A vágyott, fekete éden
konok, kemény fénye
ezer szilánkra törve
szívének gyémántosodó
rengetegében.*

*Riadalmas, egyszeri életünk:
bilincsbe vert pillantás,
földmélyi kín
fel-felvirágzó ünnepe.*

*Az önmagába merült csillogás
vakfoltot éget látásunk terébe:
így lesz a fényből féreg,
s rágia világra világát az eredendő vétek.*

*Miért dobol véget nem érőn, tompán
telünk óvón fagyos pajzsán
a kő féktelen mámora?
Túláradó, rémületes ígéret,
sorsunk méhébe szűrődő,
barbár allegro, miért?*

Pusztul, ki hagyja a táncot.

*Tovalendít, egyre tova
e tomboló fürgeteg-ritmika,
e nem szűnő, halálos-nászi kavalkád,
s az úr gyönyörön túli,
hideg megváltása ragyog.*

Ragyog, ragyog örökkön örökké!

Lélek-tigris

*„Ráccsa kerítetted magad,
bát rabbá rabolt vadállatod vagyok.*

*Volt vadon és volt rengeteg,
volt szavanna és volt égbolt,
volt iram és volt riadalom,
voltak győzelmek
és volt súlya a pusztulásnak.*

*Hódítottál, aláztál,
fényesre mázoltad arcomat,
ritmikámtól ittasultál.*

*Köröm lettél.
Egyre szűkülő.
Kerekítek hát fejed fölé glóriádul
őrjítő monotóniát.*

*Karommal bágcsót búsodba faragok.
Résnyi szabadságom
széténekli természeted
ősidő sodorta fonatát.*

Feszítlek, Rácsom!”

Bűn

*Sírássod fojtó méhébe temetsz.
Ez gyónhatatlan bűnöd,
ez büntetésed:
sorsod örökös éhében
felfalod egyetlen reménységed.*

Üzetés

*Magára hagyja szerelmes társát
e világi magányban,
a Küldő szándékát lesve
szemére búzza az eget
önnön igazolására
a túl világos elrendelésben.*

*De jaj, tartása lesz a bűne,
s rettenve fordul keresni
rejtező házát az elhagyatottnak
hajszolva magát a balál küszöbére...
mindhiába,
társa immár az Űr menyasszonya,
a Küldő a Fény szolgája,
sehol a visszatérés ábított csodája,
csak önnön örökké űzése.*

Egyszer minden elvész

*Az út,
vérző fátylad,
hogy hajdan szárny emelt,
életed
fénnyel gyötört sebhelyei,
vándorló lépteid nyoma,
hogy olykor térdre rogytál,
ballgatásod,
mely csendes fulladás
vagy érző párnák közt zokogás.*

Egyszer elhal a földmélyi lüktetés.

*Szemétre hánynak majd,
azt mondják: rossz kacat.
Tükörszilánkok vérzik arcodat.*

*Mindez már nem érdekel,
verdesel, csak verdesel.*

Lászlóffy Csaba

Burokban

„csak a kín, az örök
légnymáskoszorú”
(Szabó Erika: Rekviem)

*Moslék-, verejték- s vérszag;
a maszk mögül kinéz
valaki – vár a kéz;
hozzá senki nem ér, csak*

*önmaga zsíros, selymes
burkát sejtí titokban.
Kócosan, elhagyottan
fut. Merre? „Csak e helyhez*

*ne legyen közöm többet!”
Mosoly-zománc mögül még
felsejlő lélekmély-kék,
de már a levegőnek*

*is súlya van... A nőre,
a férfira kirótt nyűg
felgyújt, de aztán gőg büti
le, mert bűnből van szőve*

*minden napunk! Hiába
nyúlós remény és bit – hűz,
fészít az ősi ritmus:
ő, aki a világra*

*hozott (s burokban ő visz
vissza) – ölel is, öl is.*

Létezésünk leoninusai

*Bűbáj! ostoba ábránd, nyögve, az agyadon átránt
(sápatag arcod, egész csonttömeged) a penész-
szürkeegérke-világból messzire, láng ba világol.*

*Hajtom öledbe fejem, sejtelem árnya; velem
jössz ma subanva, a tested fénye betölti az estet.*

*Hallom a balk subogást s azt, ami szívdobogást
kelt – jaj, a zongora hátán, újra kopog... csak a sátán
fogvacogása ilyen, szél s zivatar ba piben.*

*Bűntelen lesz ez a reggel; ébharapás! sose vedd el
vállad, a domborodó tomporod falni való.*

*Hallgatag is elemésztett téged is, érzem, a végzet –
kárbozat, esztelenül nézlek: ki meztelen ül,*

*vágy s csupa kéj, csupa kellem; védtelenül maga ellen
vív gyönyörű diadalt. (Volt, aki már belehalt.)*

Sédy Ágnes

Az úr, úgy tűnik, rettentő precíz lett

*Mind, mind, mit jól megcsináltál, üres,
és kongva bong, vagy fordítva – mi lesz,
ba így hogy itt téged a védtelen,
ki kóborolva jár, ki névtelen;
és italodról ennyit: szűrt egem,
mely nem bódít el, nyeld bár, és nekem
közöm se hozzá; és hozzád csupán az,
hogy nem kérdezel már, s ez néha fáraszt,
bisz eljátszottam annyiféle választ,
és nem talál a google sem egy váteszt...*

*Látod, egészen billentyűzetarcú lettél.
Magad vagy. Akár nadrágodon a nett él.
S egy újabb korszakodból pillanat, jel,
hogy nem tudod: mellőled kid maradt el.*

H. Heine nyomán

*Én úgy tudtam, Bertrand de Bornból
már volt egy, nem is olyan messze,
s hogy sajnos, mély sajnálatunkra,
valószínűleg porlad teste.*

*E mása itt mégis egészen
eleven és oly bőven árad;
nem tudok újságoshoz lépni,
hogy meg ne lássam, mint bont szárnyat.*

*És dallamára megcsikordul
ezüst eszcájj a porcelánon.
Bertrand de Born, a trubadúr él!
Hogy vágná végre Senki szájon.*

Talán

*Talán minden részlet fontos, talán.
Hogy hogyan nyílik szét a délután
mint bábeldőadáson (sűrű hajchő)
a függöny egy vasrúdon és palán*

*egy birtelen, egy durva mozdulattól.
Talán legjobb lesz elnémulni, s attól
a perctől kezdve – Valóban. Csak. Figyelni.
Tömeg verődik. Szőlőszemnyi vakfolt,*

mely a kitérdelt köztéren hajózik...

„1956 után Magyarország a hideg magány országa volt.”
(Esterházy Péter)

Fél évszázada lobbant fel és hamvadt el hirtelen a magyar forradalom lángja.

Meglett ember lett, aki akkoriban született, mire a rendszerváltozásban a szabadságharcot néven lehetett nevezni. Azóta további másfél évtized telt el. Neves írónk egy francia lapnak 2005 végén adott interjújából vettük a mottót körkérdeésünkhöz, melyben arra kértünk többeket, fogalmazzák meg, milyen lenne ma a saját számvetésük, hogyan látják most az eltelt ötven évet.

Kiszely István

Percemberkék ötvenéves dáridója

Magyarnak lenni nem hivatás, hanem küldetés

Felvidéki nemesi családunk története 1260-tól napjainkig megjelent nyomtatásban. Őseim több csatában részt vettek, embert, gabonát, fegyvert adtak a hazának, mert úgy érezték, hogy ez kötelességük. Íratlan szabály volt nálunk, hogy négy fiúnak kellett születni (hogy hány leány volt, az nem számított). A legidősebb fiú jogász, a második katona, a harmadik is katona volt – hogy ha az előző életét veszti a hazáért, legyen, aki pótolja –, és csak a negyedik fiú „vitte tovább” a birtokot. Még apámék is négyen voltak férfiak. Annak idején nem nagyon értettem meg családunk ilyen mentalitását, csak most, mint antropológus tudom, hogy a viselkedési formák és az életvitel genetikailag kódolt.

Mindezt azért írtam le, mert az ’56-os szabadságharc idején én is mentőkozsiba ültem – ha ma lenne egy szabadságharc, újra csak ezt tenném. Szállítottam a Corvin közből Pongrácz Gergely sebesültjeit és halottait, és visszaúton lőszert vittem a harchoz. Úgy látszik, a második Kiszely fiú szerepe jutott osztályrészemül. Nagy és hősi idő volt ez, nem is beszélek erről soha senkinek, hiszen a mai fiatalok úgysem értenék meg, no meg mindezt legbensőbb magánügyemnek tekintem. Elfogtak az oroszok, a helyszínen halálra ítélték Jankó Bélával és Margescu Sándorral együtt... Abban a zűrzavarban nekik sikerült kiszökniük az országból. Jankó Béla egyetemi tanár Kaliforniában, Margescu Sanyi pedig neves művész Párizsban. Én itthon maradtam.

Az ’56-os szabadságharc utáni hanyattatásaimról nem írok és nem beszélek, hiszen részben ez ma már senkit sem érdekel, részben sokan átéltük ezt, de egyikünk sem kérkedik vele. Volt időm gondolkodni hazánk sorsán és történetén. Sokszor voltunk a mainál kilátástalanabb helyzetben – gondolok a ta-

tárdulás utáni évekre, a százötven éves török megszállás idejére és a 263 éves Monarchia kilátástalanságára –, de mindig akadt valaki (vagy valami), aki (vagy ami) „helyretette” az országot, visszaadta lakói öntudatát és büszkeségét. A tájárjárás után IV. Béla révén újra Európa lettünk; a török idők után a Rákóczi-féle szabadságharc újra felébresztette a nemzet öntudatát; majd 1848-ban egy „pimaszul fiatal” ember – Petőfi Sándor – ki merte mondani, hogy „talpra magyar!”, „itt az idő”, „rabok voltunk mostanáig”. És megtört a Habsburg-uralom, már soha többé nem lehetett olyan, mint azelőtt volt. Szabadságharcaink után volt megtorlás, de az elnyomás régi formájában már nem tért vissza.

Ez történt 1956-ban is. Leverték a szabadságharcot, de egy diktatúra a régi formájában megdőlt. A kemény diktatúra után jött egy sokkal károsabb időszak: az agymosás. Ördögi találmány volt, amely elsősorban a „proletárookra” támaszkodott, de becsületes paraszttársadalmunkra is kihatott. Munkánk ebben az időszakban nehezebb volt, mint az '56-os szabadságharc idején. Naivul hittünk abban, hogy egy elvileg megnyert, gyakorlatilag levert szabadságharc után megszabadultunk az ideológiai nyomástól. Nem így történt. Ebben az '56 utáni időszakban nem fegyverrel, hanem ideológiai módszerekkel harcoltunk. Az agymosás ellen a magyarság öntudatát, büszkeségét próbáltuk visszahozni, élesztgetni. Sokunk megbukott, sokunkat megaláztak, sokunk állását veszítette, sokunkat akaratunk ellenére olyan helyzetbe hoztak, hogy végül megtörtünk, de lassan mégiscsak előkészítettünk egy változásnak – „rendszer váltásnak” vagy „rendszerátalakításnak” – nevezett eseményt.

Euforikus hangulatba került az ország 1990-ben. Az emberek úgy gondolták, hogy vajas kenyerekre most már kaviár és szalámi is jut; parasztságunk úgy gondolta, hogy megint gazdálkodhat saját földjén; az értelmiség pedig arra számított, hogy szabadon alkothat, szellemi munkáját megbecsülik és meg is fizetik. Naiv gondolatok voltak ezek. A kommunisták „szocialista” bőrbé bújtak, az életszínvonal nemigen emelkedett, a tudományt továbbra is a kommunista rendszerhez lojális kutatók irányították, és a szovjet rendszert egy hamis liberális globalizálás, az előbbinél a magyarság számára veszélyesebb „amerikanizálás” váltotta fel. Először dilettáns politikusok, néha igen tisztességes, de vezetésre alkalmatlan emberek kerültek hatalomra, aztán botcsinálta „politikusaink” ráébredtek arra, hogy a politika jó anyagi lehetőségeket nyújthat, és megjelentek a „megélhetési politikusok”, akik „mindkét oldalon” jó számmal voltak/vannak.

Megkérdezték: hogyan látom ma az '56-os szabadságharc óta eltelt ötven évet? Ha nem foglalkoztam volna a magyarság genetikájával, és csak ötven – és nem háromezer – évben gondolkodnék, akkor nagyon sötétnek, kilátástalannak látnám a múltat és még sötétebbnek a jövőt. Szerencsére ez nincs így. A nyolcvanas években már megindítottunk egy megállíthatatlan folyamatot: megteltek a művelődési házak az ország sorsa iránt aggódó emberekkel, számos, a múlttal foglalkozó könyv jelent meg, újraindultak a népfőiskolák, sok néptánckör, hagyományörző csoport, énekkar, mesemondó kör alakult. A közéletben lazult a diktatúra, bár ez a hivatalokban még nem látszott. Az eltelt ötven év alatt a valaha vezető szerepet játszó értelmiségiek nagy része belefáradt a harcba; vagy elmentek az országból, vagy beletörődtek a változtathatatlanba, vagy ők is beálltak a sorba. Csak kevesen tudtak talpon maradni: megszállott örültek és erős nemzeti múlttal rendelkező családok sarjai. Elsilányult a tanári

kar, a tanulók már nem tudtak „felnézni” oktatóikra, mert csak az kerülhetett „helyzetbe”, aki kiszolgált a diktatúrát, azok pedig többségükben nemigen rendelkeztek kimagasló szellemi képességekkel.

A „rendszerelváltás” euforikus kezdete után „leült” az ország. Egy-két embert kivéve silány személyek kerültek vezetői helyekre, aki a magyarsággal foglalkozott, azt újra nacionalistának, sovinsztának, netán fasisztának bélyegezték, és a pártok – mindkét oldalon – csúnyán mocskolták egymást. Sajnos a mocskolódásnak mindig van némi alapja, amit el lehet hallgatni, de ki is lehet teregetni. Kiteregetni pedig csak az tud, akinek a média a kezében van. A politikusok sárdobálásait hallva az emberek jelentős része áhítja, szomjúhozza a „tisztát”, a „szépet”, a „nemeset”. Ezért az utóbbi időben egyre többen fordulnak a tartást adó nemzeti múlt felé. Soha ennyien nem voltak olyan művelődési házakban, előadásokon, egyetemeken, ahol magyarságról, múltról esik szó. Csakhogy elfogytak az „igaz emberek”, és itt is megjelentek a sarlatánok. Megtévesztőek az igaz ismeretektől távol álló laikus előadók, a dilettánsok és a feltűnést keresők, akik akár szóban, akár írásban igyekeznek meggyőzni vélt igazukról a hallgatókat-olvasókat. Mindezt nemegyszer jóindulattól vezérelve teszik, de mégiscsak károsak, hiszen félrenevelik az igaz ismeretekre vágó, jobb sorsra érdemes embereket.

A politika által kikényszerített, de hivatalosan üldözött múltkeresés megállíthatatlan folyamattá vált. Minden kis falu megírja helytörténeti monográfiáját. Szinte minden település helységnévtáblája alá odakerült az addig sohasem volt címer, a testvértelepülések neve, közterein a világháborúk hősi halottainak emlékműve, országzászló, kopjafa, vagy valami, ami emlékeztet a nemzeti múltra. Ez a természetes valahova tartozás keresése nem illik bele a globalizálódásba, ezért újabb erős támadás indult a múltjukat keresők ellen. A „sajtó” mindent megtesz, hogy a legszentebből is gúnyt űzzön, és a magyarságukhoz, vallásukhoz ragaszkodókat fasisztáknak és antiszemitáknak titulálja. Csakhogy a sajtó e „válogatott legénysége” többnyire szakmailag képzetlen, csak feladatot teljesít, ezért az ellenkező hatást éri el. Minden népben van egy természet adta magára találási vágy, ami megállíthatatlan folyamat. Ez történt hazánkkal a XIX. század utolsó éveiben, ez történt a diktatúráktól megszabadult országokban (Spanyolország, Portugália, Olaszország, Görögország, Törökország stb.), és ez történik ma nálunk is.

Milyennek látom az eltelt ötven évet? Olyannak, amilyenben már volt részünk, amilyen a többi volt szocialista országban is van, azzal a különbséggel, hogy a magyaroknak távolabbi a múltja, és a történelem viharai idején megtanultunk küzdeni, újra meg újra talpra állni. Hogy a mi életünk „elkallódott”? Kit érdekel ez egy nép háromezer éves történetében? Nekünk kötelességünk a stafétabotot átadni a jövő ifjúságának. Ezért tanítok 35 éve, mert látom és tudom, hogy a jövő generációját már nem lehet becsapni. A fiatalok vágyódnak az igaz, a tiszta élet után. Bennük látom a jövőnket. Nem a fülbevalós, kopasz, dizájnos narkósokra és a bűnözőkre gondolok, bár a felszínen vannak (szerencsére kevesen). Azokra gondolok, akik hozzám járnak az egyetemekre, akik még tiszták, és vagy magyarok maradtak, vagy újra azzá lettek.

Östörténeti könyveim soha nem remélt példányszámban fogynak el, hiszen ezek nem politikáról, hanem a magyarságról szólnak. A 2005-ös nemzetközi genetikai vizsgálatok hazánkat illetően megdöbbentő eredménnyel zárultak. A történelem viharai után, a tatár pusztítás, a török megszállás, a Monarchia elnyo-

mása és a későbbi betelepülések és erőszakos betelepítések, az ország 1920-as megcsonkítása, a két világháború, a 45 éves diktatúra és a 15 éves „útkeresés” ellenére a magyarság harminc százaléka meg tudta őrizni ősi, belső-ázsiai génállományát. És ez az, ami miatt egy biológus jövőnket illetően csak optimista lehet, mert ma már tudjuk, hogy a belénk kódolt ismeretanyagok, viselkedési formák előbb-utóbb manifesztálódnak, és jól láthatóan is megjelennek.

Van egy kínai közmondás, amely szerint, aki egy évre tervez, az magot ültet, aki tíz évre, az fát ültet, aki száz évre, az oktat. Mi száz évre és évekre tervezünk, és azt oktatjuk, hogy ami ebben az ötven évben aljasság és mocskok volt – és még ma is az –, az egy nemzetközi folyamat része, amely szükségszerűen elmúlik. Eljön az idő, amikor oda való emberek kerülnek vezető helyekre, amikor a pártok, ugyan más-más módon, de az ország javát akarják szolgálni, és újra jó lesz magyarnak lenni.

Frenkl Róbert

Reformer a forradalomban

Mintha ma lenne. Ötödéves medikus voltam. Ültünk a Neurológiai Klinika tantermében, vártuk az előadót. 1956. október 23-a, délelőtt volt. Egyszerre csak hírnök jött és lihegve szólt: „Mégis lesz tüntetés, engedélyezték. Előadás után gyülekezés a belső telepen, a klinikakertben, onnan indulunk.” És valóban így történt. Ha csak ennyi lett volna, már ez is életre szóló élményem. Hatalmas tömeg, hallgatók és oktatók, elindultunk a váratlanul jó időben, ragyogó napfényben a Petőfi-szoborhoz, a tüntetés, a felvonulás első állomásához. Mit is énekelhettünk volna? Természetesen a Kossuth-nótát. „Kossuth Lajos azt üzenté...” Ma is látom kollégáim, tanárain boldog tekintetét, felszabadult mosolyát, hallom az énekhangot, együtt vonulunk. Ezekért a pillanatokért érdemes élni. Ritkán, nem mindenkinek adatnak meg. Érzelmi lények vagyunk. Hihetetlen jó érzés az együvé tartozás. Nincs szükség szavakra. Tudjuk, mindenki – ebben az ihletett pillanatban – ugyanúgy érez, ugyanúgy gondolkodik. Átszakadtak a gátak. Nem tudjuk, mit rejteget a jövő, most nem is foglalkozunk ezzel, csak azt tudjuk, hogy az elmúlt évek lidércnyomása, a hazugságban telő élet nem jöhet vissza.

Ez a felvonulás, ha tetszik, békés tüntetés, ennek a hangulata felhőtlen, fejthetetlen élményem, emlékem. Érthetően a visszaemlékezésekben, leírásokban csaknem teljesen elfedték a későbbi események, de számomra ez a nap-sütéses néhány óra mégis mindig valahogy a „lehetett volna másképpen” gondolatot hozta elő, erősítette. Lehet, hogy ezzel a felvonulással ért véget az akkor már hetek, hónapok óta tartó reformfolyamat, reformkorszak, és kezdődött meg a nap hátralevő óráiban a forradalom. Magam mindig reformer voltam, és bár tiszteltem a forradalmat, a forradalmárokat, de idegenkedtem is tőlük. Az 1956-os forradalmat követően ez a felfogásom megerősödött.

De még október 23-a van. A történelem mindig produkál furcsaságokat. 1956 őszén a reform igénye, szükségessége elsősorban a Petőfi Kör vitaestjei-

ben öltött testet. Ahogy ez lenni szokott, a társadalmi élet frekventáltabb területei után került sor az egészségügyi vitára. Ennek helyszíne az Eötvös Loránd Tudományegyetemhez tartozó Gólyavár volt (megközelíthető a Puskin utca, illetve a Múzeum körút felől), időpontja pedig október 23-a, este. Ezért sem tartottunk többen később a tömeggel, nem mentünk a Bem-szoborhoz, hanem a Gólyavár felé vettük az irányt.

Drámai este volt. Epikusan indult, drámaian folytatódott, tragédiákba torkollott.

Már az úgynevezett szűk szakmai kérdések körül is felforrósodott olykor a légkör. Előkerültek ugyanis olyan kényes, kínos témák, mint az orvosok közreműködése a politikai foglyok vallatásában megfelelő tudatbefolyásoló szerekek adagolásával. Terítéken volt az egészségpolitika és a tudománypolitika. Maga a korszak leginkább meghatározó orvos személyisége, Rusznyák István igyekezett kifogni a vitorlából a szelet, válaszolni nagy rutinnal minden felvetett kérdésre. Lassan azonban az élet betört a tárgyalásra, az egészségügyi reform vitáját elsöpörte a forradalom. Hírnökök érkeztek, akik hírt hoztak az utcáról, és a Szabad Ifjúság című újság különkiadását, melynek vezércikke a *Mienk az utca* címet viselte. Azután bekapcsolták a rádiót, a gyülekezet közösen hallgatta meg a Gerő-beszédet, amely itt is ugyanolyan kiábrándulást okozott, mint országszerte.

Megosztottá akkor vált a csapat, amikor az érkezők azt a hírt hozták, hogy az ÁVH-sok a rádiónál lövik a tömeget, amely megostromolta az épületet. „Az a dolguk, hogy védjék a rádiót” – elhangzott ez a kisebbségi vélemény; a többség megborzadt, azért is, mert a rádió Bródy Sándor utcai épülete egészen közel van a Gólyavárhoz.

Az egység azonban hamar helyreállt. Az ülés véget ért. Megérkeztek a rádiótól az első sebesültek. Többségüket hozták. Hamar elterjedt azután, hogy orvosok vannak a Gólyavárban, így elkezdtek idehozni a sebesülteket. Hihetetlen a történet, hihetetlen volt a látvány, az élmény. Neves sebészek, professzorok, ahogy ez egykor a negyvennyolcas szabadságharcban történhetett, levették ingüket, széttépték, így nyújtottak elsősegélyt, kötözték a sebeket, addig, amíg az első mentők megérkeztek. Általános megdöbbenést keltett, hogy kevés volt a lábsérülés, láblövés, a harc képtelenné tétel, bizony több mellkasi lőtt sérülést kellett ellátni, fejre, szívre céloztak a fegyverek.

Éjfél felé járt már az idő, amikor Pataki Zsigmonddal, a kiváló sebésszel, aki három évig tanított minket, elindultunk néhányan a Múzeum körúton gyalogosan hazafelé. Láttuk a felborított villamokocsi, a kiegészített autót, a forradalom kezdeti jeleit. Akkor mondta sebész oktatónk: „Ma este ki kellett volna nevezni Nagy Imrét miniszterelnöknek, talán ekkor még megállítható lett volna a radikalizálódás. Holnap ki fogják nevezni, de már késő lesz, a folyamat nem lesz kezelhető.”

Egyet is értettem vele meg túlzottnak is tartottam sajátos pesszimizmusát. Naivul bízunk abban, amiről ő tudta, hogy lehetetlen, nevezetesen a szellem palackban tartásában, a reformfolyamat folytatódásában. A következő tizenegy napon is gyakran eszembe jutott Pataki Zsigmond gondolatmenete. Mindig azt reméltem, hogy az események rácafolnak, bekövetkezik egyfajta konszolidáció, Nagy Imre ott folytathatja, ahol korábban elkezdte.

Annál is inkább, mert nagy hatást gyakorolt rám az akkori vasárnapi napilap október 21-i számában megjelent, Boldizsár Iván által készített interjú:

Vasárnap délelőtt Nagy Imrénél. Ebben benne volt a lassan, fokozatosan végrehajtható, végrehajtandó reformprogram. Azóta is sokat foglalkoztatott a természetesen fel nem tehető, irreális kérdés: mi lett volna, ha tovább tart a reformfolyamat? Mi lett volna, ha...? – ezt a kérdést nem jegyzi a történelem. Mégis kínozza a mi nemzedékünket, nem lehetett volna-e egy Nagy Imre-reformkormányral eljutni oda – a sok áldozat nélkül –, ahová a Kádár-rendszer 1963-at követően fokozatosan eljutott?!

Világtörténelmi tett, világtörténelmi esemény volt az 1956-os magyar forradalom. Rövid távon elbukott a szovjet erőszak miatt. Ahogy 1848-ban a cári Oroszország, úgy 1956-ban a szovjet terror fojtotta vérbe a magyar forradalmat és szabadságharcot. De középtávon már a forradalom vívmánya volt az úgynevezett gulyáskommunizmus, a legvidámabb barakk. Kádár János és köre – maguk is megjárta Rákosi Mátyás börtönét – részben pragmatikus politikusként enyhítettek a diktatúra szorításán, részben talán a lelkiismeretükön is könnyíteni akartak a forradalom áldozatai miatt. Hosszú távon pedig 1956 bizonyosan meghatározó szerepet játszott az 1989–90-es rendszerváltozásban. Hiszen a különböző politikai irányzatok, történelmi iskolák egyaránt elismerik, hogy a magyar forradalom volt az első hatékony lépés a megdönthetetlennek vélt szovjet birodalom megszüntetésében.

De erről akkor még mit sem tudtunk. Csak éltünk napról napra, október 23. és 28. között inkább szorongásban, félelemben, bizonytalanságban, a második héten viszont már egyre inkább reménykedve a konszolidációban, a dolgok jóra fordulásában. Ekkor már az egyetemi sportra is jutott energia. Az egyetemi-főiskolai sportot a Haladás sportközpont szervezte, 1949, a hagyományos egyesületek megszüntetése után. Az Oktogonon volt az országos iroda. Később ez lett az MLSZ, a labdarúgó-szövetség helyisége. Itt jöttünk össze tárgyalni az egyetemi sport átszervezéséről, jövőjéről. Másnap vonultak be a szovjetek.

Közben voltak egyéb nagy pillanatok. Ilyen volt október 31-én, a reformáció ünnepén Ordass Lajos püspök igehirdetése. A reformfolyamat 1956 őszén az egyházakat is elérte. Rehabilitálták és visszahelyezték állásába a hozzám igen közel álló Deák téri lelkészt, Keken Andrást. 1949-ben internálták, mert kiállt Ordass Lajos mellett, ezt követően fizikai munkás, majd anyagkönyvelő volt. Ordass Lajos rehabilitációja is megindult, a megállapodás szerint előbb teológiai tanár lett volna, és később, alkalmas időpontban folytathatta volna püspöki szolgálatát. A forradalom ezt a folyamatot is elsöpörte. A kollaboráns püspökök sietve lemondtak, Ordass Lajos visszavehette hivatalát. Emberi nagyságára jellemző, hogy ő menekítette meg Horváth Jánost, az Államegyházügyi Hivatal elnökét a forradalmárok elől. Ennek ellenére 1958 nyaratól ismét megakadályozták püspöki szolgálatát.

A forradalmat leverték. Évfolyamunk és több oktatónk meghatározó szerepet játszott az eseményekben a pesti orvosegyetem forradalmi bizottságában. Közülük volt, aki a bukás után elment, mint Jankó Béla évfolyamtársam és Prágai Dezső, aki biokémiára tanított. Volt, aki itthon maradt, mint Palkovits Miklós, aki emiatt csak egy év kihagyás után, Kiss Ferenc professzor bölcs, erős támogatásának köszönhetően folytathatta tanulmányait. Oktatóim közül Pataki István farmakológus és Horányi Mihály belgyógyász pályáját törte meg a forradalom, illetve utána a megtorlás. Pataki István, az egyetem akkor talán legnépszerűbb embere, a neves professzor, Issékutz Béla utóda lett volna. Ke-

gyet gyakoroltak vele, hogy a lipótmezei intézetben egy laborban dolgozhatott. Horányi Mihály az I. Belgyógyászati Klinikán volt a forradalmi bizottság elnöke. Akárcsak Pataki, ő is humánusan gondoskodott arról, hogy senkit ne érjen bánatódás, zavartalan legyen a klinika munkája. „Hálából” a kispesti SZTK-ba száműzték a Rusznyák István által is nagyra tartott orvost. Nagy örömöm, hogy megélhette még a rendszerváltást követő elismerést. 1956 lázas napjainak és az azt követő heteknek, hónapoknak több, maig kellően fel nem dolgozott tanulsága van. Ilyen az is, hogy mennyire működött a Rákosi-rendszer sötét évei alatt is a társadalom egészséges értékhitel. Mennyire zökkenőmentesen és minimális hibaszázalékkal választották meg a közösség által hitelesnek megismert, tartott személyiségeket a forradalmi bizottságok élére. Talán azért is, mert viszonylag rövid életű és kemény volt a Rákosi-diktatúra. A több mint három évtizedes Kádár-rendszer, a puha diktatúra, a maga módján jobban erodálta a társadalmat, megbetegítette az egészséges gyökereket. Az értelmiség többsége számára a Rákosi-rendszerben a szembenállás – legalábbis, ami a belső meggyőződést illeti – volt a természetes magatartás, míg a Kádár-rendszerben az együttműködés – gyakran ennek őszinte formája – vált meghatározóvá.

Az európai formátumú politikus, Nagy Imre 1956-ban, a második héten, elindult a pluralista, polgári demokratikus társadalom irányában. Képes lett volna létrehozni egy, a Szovjetunió iránt lojális, semleges országot, hasonlóan a nyugati orientációjú, semleges Ausztriához. Ne feledjük, 1955-ben írták alá az osztrák államszerződést. A magyar ügyet elsöpörték a világpolitika kegyetlen realitásai. De megmaradt a forradalom emléke, ha a szabadságharc el is bukkott, a forradalomé, melyet a munkások és az egyetemisták vívtak meg és leginkább az úgynevezett reformkommunisták, a Petőfi Kör prominensei készítettek elő. Amikor 1958-ban, diplomám elnyerése után a kötelező néhány hetes laktanyai kiképzésen vettünk részt a lögyakorlaton, a vagány főhadnagy még így biztatott minket: „Nem magyarázok, uraim, önöknek, csak úgy célozzanak, mint ötvenhatban!” Ma ez már legendának látszik.

Ezért sem tud a mai túlpolitizált hazai közélet igazán szembesülni azzal, mit is jelentett a forradalom akkor, és mit jelent ma. Könnyű fajsúlyú politikusok hiába próbálják meg kisajátítani a forradalmat, eszmeiségét, igaz ügyről lévén szó, ez ellenáll a manipulációknak. Még élünk, akik szívünkben hordozzuk azoknak a napoknak az emlékét, akik megszenvedtük barátaink, harcostársaink elvesztését, akik gyötrődtünk 1956 novemberében, decemberében és azt követően is még sokáig. Amíg élünk, nem hamisítható meg a történelem.

Még néhány személyes szó. 1956. november közepétől karácsonyig a győri kórházban dolgoztam. Sokat tanultam Nyári tanár úrtól, Rácz adjunktustól a belgyógyászatban, és önálló tanulmányt igényelne a sok találkozás, beszélgetés a Nyugatra igyekvőkkel. Kedvenc városom maradt Győr, az a pezsgő élet, ami akkor is jellemezte, szemben a kijárási tilalommal sújtott, búskomor Budapesttel.

1957-ből az evangélikus egyházi élet, különösen az Evangélikus Élet hetilap szerkesztőbizottságában végzett munka a közvetlenül a forradalommal összefüggő jelentős emlékem. Az ifjúság oldalát, rovatát szerkesztettem Juhász Géza lelkésszel együtt egészen 1958 februárjáig, amikor a megerősödött politikai rendszer letörte a szolid egyházi reform fuvallatát. De az újság ma is hozzáférhető, csodálható az egyház rövid életű viszonylagos szabadsága.

Akárcsak másik jelentős életterületem, a sport változása. 1957-ben újjáalakultak a sportegyesületek, ekkor alakult meg az OSC, a pesti orvosegyetem klubja, mely életem része lett. A Kádár-rendszerben a sport, a sportegyesületek, igaz, igen szerényen, de mégiscsak valamennyire a demokratizmus csíráit képviselték.

Látszólag formai kérdés, de soha nem ejtettem ki azt a szót, hogy ellenforradalom.

A rendszerváltozás után, Prágai Dezső barátom kezdeményezésére, '56-os emlékművet állítottak fel a belső telepi klinikakertben. Jellemző módon a milliárdos költségvetésű egyetemnek nem volt erre pénze. Magam szereztem forrást, Dezső kérésére, a sportegyesület szervezetét felhasználva. Ambivalens érzéseim voltak. Itt említem ezt először.

Ami ezen túlmenően az elmúlt fél évszázadot illeti, a történelem nem sokat fog foglalkozni velem. Marad mint rendkívüli esemény a forradalom, a megtorlás és néhány mondat a kádári konszolidációról, majd a békés rendszerváltozásról és az éppen ezért nehezen formálódó polgári demokráciáról, a jogállamiságról. Mert a zsigerekben még ott éltek a túlélési stratégiák, a megalkuvások, a kétarcúságok. Ennek a fél évszázadnak „csupán” annyi a történelmi üzenete, hogy akik itthon maradtunk, ellenszélben is valódi értékeket teremtettünk, biztosítva a szükséges cezúra mellett a nemzet érdekét kifejező kontinuitást. Nem kétséges, a forradalom emléke adta erkölcsi-érdemi tartásunkhoz a muníciót és tartotta ébren a reményt. Bár nekünk is fájdalmasan meg kellett tapasztalnunk: nincs igazán győztes forradalom.

Azt gondolom, hogy a forradalom az egész magyarságé, az egész emberiségé. Ha már senki nem él majd a szemtanúk közül, talán könnyebb lesz. De az utókor akkor adózik majd igazán a forradalom hőseinek, ha a reformok révén megvalósítja a progressziót. Nem szeretem a forradalmakat, a veszteségeket, fájnak az ártatlan áldozatok, ambivalencia a túlélés. És mégis gyönyörű volt.

Gyulai Líviusz

Ötven év telt el

Ötven év telt el. Akkor tizennyolc éves múltam, most lassan hetven leszek. Kortársaimmal együtt úgy éreztük, történelmet írunk, akár a márciusi ifjak...

Pár éve Litvániában, Kaunas városában volt kiállításom. A megnyitó utáni fogadáson egy idős úr (a terület vezető méltósága) pezsgővel koccintott a magyarokra. Elmondta, sok ezer sorstársával együtt a gulagon volt, amikor titkos csatornákon át értesültek, Magyarországon kitört a forradalom! Akkor mindnyájan megegyeztek abban: elindult a rendszer a bukás felé... Hát igen, több évtized szenvedés és megaláztatás után be is következett, de addig forradalmunk ellenforradalom volt, s mi ellenforradalmárok, meg „kúrva egyemisták” (sic!). Ezt egy rendőr mondta nekem 1959-ben, miután átlapozta

a személyi igazolványomat... Történetesen egy budai presszóban ültem, s éppen gyermekkori pajtásommal beszélgettem, amikor a helyiségbe pár pasas lépett be „önkéntes rendőr” feliratú karszalaggal felövezve. Egyikük felszólított engem és a barátomat, valamint jó néhány körülöttünk ülőt is, hogy kövessük őket... (Nagyon sűrűn ültünk egymás mellett, így azt hitték, hogy mindahányan egy társaságba tartozunk.) Bekísértek egy közeli kapualjba, ahol „vonalban” már vártak bennünket az egyenruhás rendőrök „kivont” gumibotokkal... (Meggjegyzem, sejtettem, hogy miattam van az egész. Kicsit már megnőtt a hajam... A hosszú haj vagy a szakáll jelzésértékű volt a hatalom szemében, amolyan ellenállásféle.) Az mentett meg bennünket, hogy az épület előtt egy taxiállomás volt, s a sofőrök, mintegy „kíváncsiságból”, a bejárat elé álltak. Így végül „csak” igazoltattak bennünket, s akkor hangzott el a fent már idézett gyöngyszem. A másik egyenruhás pedig kérdőre vonta barátomat, hogy mit keres itt Budán, amikor Pesten lakik, a Mátyás utcában. Mindezt délután 2 órakor... Egyik fiúcska megszeppenve ugyan, de önérzetében sértve előadta, hogy ő csepei és a munkásosztályhoz hú, azonban ennek sem volt foganatja. Mindnyájunkat felszólítottak, hogy gyorsan fogyasszuk el, amit rendeltünk, és sietősen hagyjuk el az eszpresszót.

Ilyen légkörben éltünk. Mindemögött pedig besúgás, verés, megfélemlítés, zsarolás – a néppel szemben –, s a legteljesebb szervilizmus a „gazdi”-val szemben. Negyven évi Kádár-országlás, gerinctörés vagy -hajlítás...

Magyar Honfitársam! Ma szabadon utazhatsz bárhová, de ha elhagyni készülsz e hont, ugye még érzed a gombócot a torkodban? Az ominózus határátlépésre gondolok. Az egyenruhások lassú mozdulataira, amellyel úti okmányodat lapozgatják. Pedig ma már a legtöbb esetben a határon kedvesek és szolgálatkészek; de a múlt tovább kísért, s te mint egy köztörvényes sompolyogsz haza, avagy osonsz kifelé..., ahol a szabadság – ugye... Büntudatot neveltek beléd, ha kimentél, s azt haza is hoztad, amennyiben hazajöttél. Többnyire azonban hazajöttünk, hiszen a Haza itt van!

És még ma is egy egyszerű rendőr láttán hevesebben kezd dobogni a szíved, pedig '56 őszén sokan kiáltották közülük nekünk, felvonulóknak: „Szívesen veletek mennénk mi is, fiúk!” Teherautóval hordták a főiskolánkra (a képzőművészetre) a lőszeres ládákat, s könyörögtek nekünk, rakjuk el, mert ha az oroszok megtalálják náluk, agyonlövik őket mint fasisztákat...

Bizony, ez a mi örökségünk. Így telt el a drága ifjúságunk, hazug dalok és frazeológiák bebiflázásával. Hazafias nevelés helyett internacionalizmus – agymosás az élet minden területén. Képmutató lett a magyar gyermeke – tudathasadásos... Első a túlélés lett, azután a közöny, a kicsinyes, önös lét...

De most feltépem a behegedt és óva féltett sebet, s Rólad beszélek, drága Ötvenhatunk!

1956. október 23.

Verőfényes, gyönyörű nap. Ami a természetet illeti, éppúgy, mint a történelmünkben!

Délelőtt indulás a Vas utcába, ott találkozunk művészeti főiskolások, hogy együtt vonuljunk tovább, csatlakozva a többi tüntető csoporthoz. (A Vas utcában volt és ma is ott van a Színművészeti Főiskola, ma egyetem. Mi, képzőművészetisek ráadásul egy kollégiumban laktunk a színinövendékekkel az akkori Vorosilov, ma Stefánia úton. Garasékkal, Csurkáékkal, Moldováékkal...) Mellünkön nemzeti színű kokárda, az intézmények nevei rögtönzött táblákon, zászlók, Kossuth-címer. Ez mind látható a korabeli dokumentumfilmekben. Egyre többen lettünk, az utcákról további emberek csatlakoztak hozzánk, az ablakokból integettek... Petőfi-szobor. Sinkovits elszavalja a Talpra magyart! Tovább megyünk a Bem-szoborhoz, majd a Kossuth térre. Ott a tömeg már óriási. Még a Rákóczi úton jön a hír: Piros László (az akkori belügyminiszter) nem engedélyezi a tüntetést... Néhány óra múlva mégis, de akkor már régen százezrek voltak az utcán.

A Kossuth téren leelvtársazott, majd az ezt követő füttykoncert után honfitársazott minket szegény Nagy Imre, majd a villanyt is ránk oltották. Hanem tele voltunk a szabad sajtó első termékeivel, s nappali világosság lőn, mihelyst leleményesen meggyújtottuk őket... Annak is híre ment, hogy az ávosok körülvettek bennünket és a tömegbe fognak lőni (ismerős?), de senki nem tágitott! Majd a vonulás a Sztálin-szoborhoz és a Rádió elfoglalása következett. Mindenütt hatalmas tömeg – késő este pedig már folyik a vér.

A Thököly úton teherautók vonulnak, zászlókkal, fegyveres munkásokkal, egyetemistákkal. Fiatalokkal, öregekkel egyaránt. A Sztálin-szobor ledöntve. Jóval később látom egy darabját Pécsi Sándor kiváló – sajnos rég elhunyt – színésziárságunk kertjében: Sztálin kézfeje, figyelmeztetően, egyik ujját felemelve. Visszahelyezve ez '56 emlékműve lehetne, vagy a csizmái, ha még maradt belőle valami...! Aztán az első halottak. A mindennapos ágyútűz, aknavető süvítés, robbanások, géppisztolysorozatok és puskaropogás. Kitért a forradalom!

Miután az egyetemeken katonai tanszék is volt, és nyáron néhány hónapig kiképzés is, a társaság egy része valamit szagolt a témához. Sőt, mi, elsőévesek szeptemberben és október elején még lövészetre is jártunk, persze csak rövid ideig. Most azonban a Közgazdasági Egyetem pincéjéből kellett hozni a fegyvereket – egyenesen a fegyverolajból kiemelve. Napokig tisztítottuk őket, vörös drapéria volt hozzá rengeteg... Ezek a pusák úgynevezett „dióverők” voltak, gondolom, a hosszuk miatt, de a „komolyságuk” miatt is. Ugyanis nem sokat értek az orosz reguláris, jól képzett hadsereg korszerű fegyvereivel szemben. Nekünk, egyetemistáknak még fegyverviselési engedélyt is adtak – Kopátsy Sándor, Budapest akkori rendőrpáncsnoka szignózta, s így Nemzetőrséggé szerveződünk. (Ez azért volt fontos, hogy illetéktelen kézben ne lehessen fegyver.) A mi osztagunkat például a mészárlás után kiküldték átfésülni a Mezőgazdasági Minisztérium Kossuth téren álló épületét. A feltételezés szerint ugyanis ennek tetejéről vagy ablakaiból lőttek a tömegbe.

A menzai viaszosvászon abroszok és az udvaron fellelt homok segítségével géppuskafészeket fabrikáltunk, belőlük készült a „mellvéd”. Erdélyi Attilával (Párizsban hunyt el szegény) pajszerral véstük a Főiskola bejáratával szemközi falat, tüzellőállás gyanánt. Közben, mint minden pesti polgár, ha egy kis csend volt, jártuk a teljesen szétlőtt várost, néztük a halottakat, a rögtönzött sírokat,

olvastuk az alkalmi újságokat, hallgattuk a Szabad Európát – remények és kétségek közt... Oroszok mentek, oroszok jöttek...

november negyedike, hajnal

Osztagunk a Városligeten át rohamléptekkel, fegyveresen sietett a Főiskolára, mielőtt még az orosz tankok odaérnek. Már jöttek Vecsés felől, végig a Thököly úton... Ekkor robogott be hozzánk Koffán Károly, kedves tanárunk. Életmentőnk... (Őt szintén kirúgták a Főiskoláról, Kondor Béla mentora volt a grafikán, mikor Bélust más tanár nem vállalta fel.) A benzines palackokat és fegyvereket befalaztatta velünk, majd áttörtük az Izabella utcai pincék falát, menekülési útvonalat biztosítva ezzel a Hunyadi térig. A rendőrök teherautóval és töméntelen ólomtetejű ládával érkeztek, ezekben lőszerek voltak. Néhányan az Izabella utcai kapun át „kitörtünk” az épületből, és a már heves harcban álló város tankjai, gyalogsági és aknatűz közt szlalomozva szerencsésen és épségben elértük a Vorosilov úti kollégiumot. Ott értesültünk róla, hogy a Főiskolán maradottakat az oroszok halomra lőtték, köztük gimnáziumi osztálytársunkat, Bódis Tónit... Azután jöttek a pufajkások, s szállásunkon minden éjjel házkutatást tartottak.

Budapest szétlőve. Több százezer magyar elmenekült – köztük kortársaink tömege –, nincs az az ország, amely egy ilyen traumát, ekkora veszteséget megúszhat! Elmentek a szemtanúk, a nemzetért küzdők, elment az új nemzedék. Mi, túlélők, a börtönbe zártak és a kivégzettek, maradtunk... Tartotta bennünk a lelket néhány egyenes gerincű író, költő, zenész, képzőművész, s jómagunk, akik mindezt átéltek... Az a hál' istennek sok millió magyar, aki, ha kell, ma is kivonul az utcára, mint akkor, 1956-ban. Mi, akiknek akkor nem tudták a gerincét megtörni, gyermekeinket hazafias neveltetésben részesítettük.

Nemzetem! Képes lesz-e még fejedet a közönyből felemelni? Nemzet vagy-e még valóban?

Lesz-e végre rendszerváltás?

Mert nem volt!

Utóirat:

Elnézést kell kérjek, hiszen a korlátozott terjedelem miatt is csak vázlatos képet nyújthattam, de még így is felkavaró volt az emlékek felidézése.

Nemrég láttam egy bejátszást a TV-ben. Az „utca emberét” kérdezték, mit mond nekik ötvenhat?

Egy ifjonc válasza: – A csajom születésnapja...

Egy másik alany: – Ötvenhat? ...Passz!...

Nézem Wittner Máriát. A válaszokat hallgatja, a képernyőt figyeli... Mit érezhet?

Itt tartunk...

Bata János

Csodaszarvasnyomon

Hommage à Bartók

*Volt egy öreg apó, volt néki, volt néki kilenc szép szál fia. Szép szál kilenc fia.
Volt egy öreg anyó, volt néki, volt néki kilenc szép szál fia. Szép szál kilenc fia.
Testükből sarjadzott szép szál kilenc fia.*

Nem nevelték őket semmi mesterségre, szántásra-vetésre, ménesterelésre, csordaterelésre: hanem csak nevelték őket hegyet-völgyet járni, hegyet-völgyet járni, szarvasra vadászni. Szarvasra vadászni.

Az erdőket járták és vadra vadásztak, az erdőket járták, kilenc szép szál fiú. Vadra vadásztak, szép hídra találtak. Szép hídon csodaszarvasnyomra. Ez a híd bova, vajh bova vezet? Vezet-e napfényre, rétekre, mezőkre?

*Vagy vezet még nagyobb erdő sűrűjébe, rengeteg nagy erdő mélységes mélyére?
Rengeteg nagy erdő mélységes mélyében, a Nap, a Hold és az fényességes csillagok rejtékében kilenc fiúk szarvasokká lettek. Kilenc fiúk szarvasokká lettek.*

*A Nap, a Hold és az fényességes csillagok ölében kilenc fiúk szarvasokká lettek,
a Nap, a Hold és az fényességes csillagok ölelésében kilenc fiúk szarvasokká lettek,
kilenc karcsú szarvasokká lettek.*

Az ő édes apjok várással nem győzte, elindult rétekre, elindult mezőkre, elindult nagy erdők mélységes mélyére. Nagy erdők mélységes mélyére. Kilenc szép szál fiak keresésére. Testükből sarjadzott fiak keresésére.

Erdőnek sűrűjében reátalál az szép hídra, csillámló vizeken átalívelő aranyos hídra. Aranyos szép hídnál csodaszarvasnyomra, csodaszarvasnyom mentén bús forrásra, bús forrásnál karcsú szarvasokra. Forrásvíznél időző szarvasokra.

Fél térdre ereszkedett öreg apóka, fél térdre ereszkedvén szarvasokra céloza, karcsú szép szarvasokra céloza. De a legnagyobbik szarvas – jaj, a legkedvesebb fiú – szóval imigyen szóla, szóval imigyen szóla:

Kedves édes apánk, ránk te sose célozz, ránk te sose célozz, mert tégedet tűzünk az szarvunk hegyére, ágas-bogas agancsunk tetejébe és úgy hajigálunk téged erdőkre, mezőkre, hegyekre, völgyekre, sziklákról lecsorgó patakok medrébe.

Sziklákról lecsorgó patakok medrébe, hegyekre, völgyekre, erdőkre, mezőkre, illatos rétekre, barlangok mélyére. Illatos rétekre, barlangok mélyére. Ne tedd ezt velünk, drága édes apánk, ne célozz reánk, kedves édes apánk!

Az ő édes apjok hozzájuk így szólott, hívó szóval hozzájuk így szólott: „Édes szerettem, kedves gyermekeim, jertek vélem haza, jertek vélem haza! Jó anyátok vár már, a ti jó anyátok várva vár már, várva vár magához.

A fáklyák már égnek, az asztal is készen, a serlegek töltve aranyló borral, mézillatú nebéz borokkal. Anyátok kesereg, hívja fiait, búval aszódik, bútól epedez, választ az világtól, világnak világától nem lelhet. Választ sehonnan nem lelhet.

A fáklyák már égnek, az asztalon serleg. ... A legerősebb szarvas, a legnagyobb bika, szóval felele, szóval imigyen szóla, – jaj, a legkedvesebb fiú – szóval imigyen szóla: „Apánk, édes jó apánk, te csak menjél haza, te csak menjél haza

a mi jó anyánkhoz, az mi jó édes anyánkhoz. De mi nem megyünk! De mi nem megyünk, de mi nem mehetünk! Mert a mi szarvunk ajtón be nem térhet, a mi ágas-bogas szarvunk ajtón be nem térhet!

Csak betér az völgyekbe, hegyekbe, erdőkbe és az illatos mezőkbe. Csak betér az völgyekbe, patakok medrébe, sziklák között az barlangok mélyébe. Karcsú testiünk többé nem járhat gúnyában, nem járhat gúnyában!

Csak járhat az lombok között, zizegő lombok között szelekkel játszva. Zizegő lombok között susogó szellőkkel játszva. Karcsú lábunk nem léphet tűzbély hamujába, nem léphet tűzbély hamujába, csak puba avarba, csak puba avarba!

A mi szájunk többé nem ihat kupából, jaj, nem ihat kupából, csak az hűvös, hűvös forrásból. A mi szájunk többé nem ihat kupából, csak az hűvös, hűvös forrásból! A mi szájunk többé nem ihat kupából, csak az hűvös, hűvös forrásból!”

Volt egy öreg apó és volt egy öreg anyó. És volt nekik kilenc szép szál fiuk, kilenc szép szál fiuk. Testükből sarjadt kilenc szép szál fiuk. Nem nevelték őket semmi mesterségre, nem nevelték őket semmi mesterségre,

csak nevelték őket erdőket járni, erdőket járni, vadat vadászni. Nem nevelték őket másra, csak erdőket járni, erdőket járni, vadat vadászni. Kilenc agancs ága-boga, kilenc agancs ága-boga, apókának, anyókának nincs már fia.

Kilenc agancs ága-boga, apókának, anyókának nincs már fia, sűrű erdő közepében, csörgedező forrás mellett kilenc szarvas legelészget. Nap, Hold s fényes csillagok rejtekében kilenc szarvas legelészget, kilenc szarvas legelészget.

És az ő szarvuk, ágas-bogas agancsuk ajtón be nem térhet, ajtón be nem térhet, csak betér az völgyekbe, erdőkbe, mezőkbe, illatos rétekbe, barlangok sötétlő méhébe. Barlangok sötétlő méhébe.

Agancsuk között megpihen a Nap, agancsuk között megpihen a Hold, agancsuk, ágas-bogas szarvuk között fölragyognak az csillagok, fölragyognak az csillagok. Agancsuk, ágas-bogas szarvuk között ott ragyognak az csillagok.

Ott ragyognak az fényességes csillagok!

Horgos, 2006. február 12.

Eszteró István

Bartók szülőhelye körül

*Mondják, hogy született zenétlen tájon,
kiben a mindenség zenélhet fájón,*

*bérelt ház fogadta, bérbe fényes eget
hajtott fölé Isten, zongorafedelet,*

*legyen csillagokkal tele a lanka,
merre nádassal bujdokol Aranka,*

*ahol századokból virágzó balladák
lengetik szirmaik kivérző harmatát,*

*merre ütőhangszer élesen csattan
embert emésztő háborús iszapban,*

*amikor léleknek hegedúsikolyát
elnyomja fűrészhang, reccsenő csigolyák,*

*döngjön visszhangzó csűrők koncertterme,
mikor a jóság átkozódik benne,*

*mert hol a borzalom nászünnepet ület,
pogány villámlással csap be a feszület. . .*

*törékeny reménnyel, mint székel este
csendjét a földön hiába kereste,*

*csikorgó boltozat, üstdob egyetemes
szívdobbanására sírta: szeress, szeress,*

*játszotta egyre átlátszóbb kezekkel,
azt, ami halálon túl sem ereszt el,*

*mert ezer adatik keserves hazából,
annak aki reményt visszafele számol.*

*Mondják, hogy aszkéta, Kőrösi Csoma, szent,
kilenc szarvasokkal ki végtelenbe ment,*

*nyomán népdalok szárnyalnak, kolindák
körül tekergő piros szederindák,*

*mondják, ha tisztaság szemében izzik,
hóvirág gyökere terjed a szívig,*

*ahol világra jött, zenétlen tájon,
kiben a mindenség zenélhet fájón.*

Az utolsó várostrom

A magyarság több száz éves történelmében jócskán akadtak várostromok, hiszen mikor a tatár, mikor a török, mikor a német állt hadaival váraink alatt, s ostromolta napokon, heteken vagy akár hónapokon keresztül is a védősereget. A budai vár falai is éppen elég ostromot láttak, s a védők hol kitartottak, hol esélyük sem volt a túlerőben lévő ellenséggel szemben. S mikor már sem tatár, sem török nem veszélyeztette várainkat, akkor következett be a magyar – s talán az európai – történelem egyik legvéresebb és legértelmetlenebb várostroma. 1944-ben a második világháború keleti frontja Budapest határába érkezett, s a szovjet hadsereg lassan körülkerítette az elszántan védekező magyar és német védősereget. **Ungváry Krisztián** *Budapest ostroma* című hadtörténeti munkája arról a szűken vett két hónapról szól, melyben lezajlott a sok vitát és értelmezést kiváltott ostrom, s mely a mai napig sok túlélő emlékeztetésében élő pokolként bukkan fel újra és újra. A korabeli dokumentumokra, ostromnaplókra, hadosztálynaplókra, memoárookra támaszkodva megírt könyv nem egyszerűen egy a sok hadtörténeti alkotás közül, hanem olyan megkerülhetetlen kordokumentum és könyvlelet, melynek ismerete elengedhetetlen a Budapest ostromáról szóló diskurzus valódi megértéséhez.

Ungváry Krisztián könyve először 1998-ban jelent meg, s hiánypótló munkának bizonyult, hiszen ennyire összefoglaló, az egész ostromot áttekintő hadtörténeti kötet még nem szü-

letett meg a második világháború befejezése óta. Az azóta napvilágot látott német, angol és amerikai kiadások szintén azt bizonyítják, hogy kiváló történészi munkát tarthat az olvasó a kezében, s nemrég, 2005-ben megjelent az ötödik magyar kiadás, melyet a szerző több, azóta a birtokába jutott forrásanyaggal is kiegészített, s ez még érdekesebbé, még részletesebbé teszi az amúgy is figyelmet érdemlő könyvet. A hadtörténeti és történészi érdemek mellett talán a leginkább figyelemre méltó a szerző sorait jellemző objektivitás, melynek köszönhetően a maga pusztja valóságában tűnik elénk a harcok pusztította Budapest, a felsorakoztatott tények és dokumentumok magukért beszélnek. S ha a szerző meg is enged magának egy-egy kommentárt, azok szinte kivétel nélkül hadtörténeti jellegűek, melyek a laikus olvasó számára is érhetővé teszik a harci cselekmények lefolyását.

Azonban rögtön felmerül a kérdés, hogy létezik-e egyáltalán laikus magyar olvasó? Hiszen aki ismeri Budapestet, ismeri az utakat, utcákat, köztereket, a különböző emlékműveket, ismerősek számára a házak, a homlokzatok, az nem tudja érzelmek nélkül olvasni e könyvet. A tények és adatok valóban hidegek, érzelmentesek, viszont abban a pillanatban, hogy olyan helyen történnek az események, melyek mindannyiunk számára ismertek, megszűnik távolságtartásuk, s képzeletünkben egyre gyakrabban felbukkannak a lebombázott házak, a füstös, lángoló utcák, a rettegő és fé-

lelemben élő emberek. Ezentúl ha átmegyek a Teleki téren, már nemcsak a piacot, a nyüzsgő emberáradatot látom, hanem a valamikor itt húzódó frontvonalat, a barikádokat, s ugyanez történik a Döbrentei tér, a Bérkocsis utca, a Szilágyi Erzsébet fasor esetében is, a mai Moszkva téren (néhai Széll Kálmán tér) sem tudok már csak egyszerűen átsietni. A Moszkva téren, ahol az ostromgyűrű beszűkülése után a leghevesebb harcok dúltak, s ahol a Várból kitörő magyar és német katonák legtöbbször azonnal elpusztult.

Nem kell azonban azt hinni, hogy Ungváry Krisztián heroizálja a kitörést, esetleg kedvezőbb színben mutatná be a védőket vagy a támadókat. Nem tesz mást, mint megmutatja az eseményeket és a mögöttük lévő összefüggéseket a maguk tényszerű valóságában. A már 1944 novemberében Budapest határához érkező szovjet haderő számára csupán idő kérdése volt, hogy mikor fogja bevenni a várost, melyben – Hitler őrült parancsa szerint – a védősereg az utolsó töltényig kitartott. A könyvhöz bőven mellékelt térképeken érdekes nyomon követni az eseményeket, s megdöbbentő látni, mennyire nem számítottak a németek Budapest körbezárására. A védvonalak csupán a pesti részen voltak jól kiépítve, a budai részen egyáltalán nem számoltak támadással, s mikor az oroszok átkeltek a Dunán és a Dunántúl irányából is megérkeztek, rövid időn belül megtörtént a város körülzárása.

A szerző a ráközelítés és az eltávolítás történetírói technikáját alkalmazza: hol házról házra, utcáról utcára követhetjük az előretörő szovjet hadsereg vagy a visszavonuló védősereg harci mozdulatait, hol pedig átfogó képet ad a felső katonai vezetés által kiadott parancsokról, s közben rá-

világít akár politikai összefüggésekre is. A Kárpát-medence általános helyzete után bemutatja a Budapestet körülzáró szovjet offenzívát, majd időben előrehaladva először Pest, aztán Buda és a budai vár ostromáról szól. Az arányos módon megszerkesztett fejezeteknek köszönhetően egy pillanatilag sem lankad az olvasó figyelme, s ez többek között annak is betudható, hogy a „száraz” adatokat minduntalan ostromnaplókából, visszaemlékezésekből vett idézetek fűszerezik. Mindezek a citátumok segítenek abban is, hogy az olvasó számára ne csak a számokból, a statisztikákból derüljön ki, mennyire lehetetlen és felelőtlen vállalkozás volt Budapest megtartása. A harcokban részt vevők számára már kezdetektől fogva világos volt a fentről érkezett parancs teljesítésének lehetetlensége. Példa erre egy február elején küldött jelentés a IX. SS-hegyihadtesttől: *„Az ellenség további feltartása a hihetetlen veszteségek mellett és az áttekinthetetlen városi terepen tapasztalt anyagi túlerővel szemben nem lesz lehetséges, mert a kis utcák lezárásához egész zászlóaljakra volna szükség. A kiépített védőállásokat már mind lerohanták, kivéve az építés alatt lévő tűzérési védőállást...”* A katonák és a Budapest védelmét irányító magasabb rangú tisztek számára korán egyértelművé vált, hogy Hitler parancsa a teljes védősereg veszét okozza, azonban – többek között – emberi gyengeségnek köszönhetően nem történt meg időben a védelem feladása és a kitörés. Karl Pfeffer-Wildenbruch, a főváros parancsnokának kinevezett tábornok nem mert szembeszegülni a diktátor parancsának, csupán elvetélt kísérleteket tett a kitöréshez szükséges parancs megszerzéséhez. Pedig egy adott pillanatban a szovjet ve-

zetők a kevesebb emberáldozat és a város mihamarabbi elfoglalásának reményében szinte tálcán kínálták a kitörés lehetőségét. S miközben mind a szovjet, mind a német és magyar katonák elkeseredett és értelmetlen harcot vívtak a magyar fővárosért, az utcai harcok, a folyamatos bombázások és tüzéségi támadások ma már szinte elképzelhetetlen pusztítást vittek véghez a polgári lakosság körében. Budapest polgárai éheztek, állandó rettegésben éltek, s akkor még nem is szóltunk a náci és nyilasterror áldozatairól, a gettókba hurcolt zsidókról.

Ungváry Krisztián könyve nem egyszerűen történelmi munka, hiteles és objektív ábrázolása is a második

világháború szörnyűségeinek. Nemcsak a történészek számára kötelező olvasmány, hanem mindazoknak is, akik kíváncsiak közelmúltunkra, Budapest történelmére, s akik meg kívánják érteni egy totalitárius rendszer emberéletét nem ismerő ideológiáját. Hadtörténeti munka ez, adatokkal, számokkal, száraz tényekkel, melyeket megelevenítenek a gondosan választott idézetek, így válik a történelemkönyv lenyűgöző és hátborzongató kordokumentummá.

Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest, 2005.

Vincze Ferenc

A líra is marad

Anyag – nyersanyag – műanyag – antianyag – ellenanyag. Szavak az anyaggal való kapcsolatunkról, az ősi és egyetlen Anyaghoz fűződő viszonyainkról, mert mindent hozzá viszonyítunk, az Anyag áll az emberi mitológia elején és végén, „ysa pur es chomuv” vagyunk /Ysa/. Ahogy tiszteljük, formáljuk, keressük és ellenállunk neki. Nevét is az „anya” szóból alkottuk a latin „mater-materia” mintájára. Az ellenanyag valami anyagellenes, vagy ellenálló anyag, talán ellenszer, de mi ellen? Küzdelem, neki a szavakkal (az anyaggal) a megnevezésért, nekünk a megértésért. A nyelv mint nyersanyag, műanyag, antianyag, ellenanyag – anyanyelv. Hiszen költészetről van szó, és szó van a költészetben, ez a költő anyaga, amivel birkózva formát ad a formátlanak a „saját képére és hasonlatosságára”, minél nagyobb az Erő, annál nagyobb az Ellenállás. De ellenszer is, gyógyító maszlag. A szavakban manifesztálódó és létező emberi világ a költészet műtőasztalán vérátömlesztést kap: az üres formák telítődnek, alakzatok keletkeznek és tisztulnak.

Nem tértünk el tárgyunktól, a verseskötet elemzésétől, mert a kötet és **Prágai Tamás** költészete pontosan a címben kimondott és elrejtett teremtményről szól a kifejezésért, a nyelvi létezés feszültségeiről, mert nyelvünkben élünk és a nyelv által. Ez a wittgensteini eredetű nyelvfilozófiai szemlélet mély gyökereket eresztett irodalmunkban, különösen költészetünkben. Egzisztenciális tétet kapott Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes verseiben, majd kialakította az önmagára reflektáló költészetet Tandori és Petri költészetében, de ez a nyelvszemléleti háttér az elmúlt évtizedek montázs-költészetének is, ahol nyelvi kli-sék, betétek, parafrázisok és idézetek törmelékeiből épül (vagy leépül) a vers.

Prágai Tamástól egyik irány sem idegen. Mondatok törmelékeiből rakosgat, a darabok néha képekké állnak össze, néha nem, de mindig érezhető a sza-

vakkal, az anyaggal való intenzív foglalkozás, olykor formát sejtet, majd deformál, birtokolja a szavakat, aztán bekebelezi a szavak. Ez a műgond, mely egyszerre a műről való gondoskodás és gondolkodás, valamint a mű okozta gond, létprobléma az, ami legnagyobb erénye és hibája e kötetnek. Egy interjújában olyan verseszményt jelölt meg a költő, melyben „a vers nem «hordoz» valamit, hanem fölépít.” Ez az eszménykép, és ennek a törekvésnek a jelenléte fokozódik első kötetétől (*Madarak útja*) a mostani, immár harmadik kötetig. Valóban, a szavak csak ritkán állnak össze hiánytalan mondatokká, úgymond üzenetté, és akkor is csak látszólagos minden tükrözés és kifejezés, mert maga a szavak viselkedése, egymással való kölcsönhatásuk az, ami igazán megtapasztalható e költészetben. E versek nem kész építmények, inkább olyan épületek, amelyekről nem tudjuk eldönteni, hogy épülnek, vagy bontják őket.

A címadó vers a kötetcímet újabb jelentésréteggel gazdagítja, mely kijelöli a kötet utolsó szakaszának nyitányát. Az „ellenanyag” szó a címlapon eddig a kötet anyagára a nyelvre és a költői kifejezésre vonatkozott, amely ellenáll, ugyanakkor ellenszere valaminek, vagyis a költői küzdelmet jelöli. A versben egy másik értelmezési kör jelentkezik: az élettel és a halállal való küzdelemre utal. Egy haldokló homonculust látunk, aki lakásán a test, vagyis az anyag pusztulásának kitéve szenved, míg el nem jön a halál pillanata, vagyis el kezd termelődni az ellenanyag, mely megváltja az anyagi lét kínjaitól. A nehézkesség helyett nyugalom, a változás helyett véglegesség. Az ellenanyag is anyag, tulajdonságai: „kásás klorofill”, „állati nedv”, „burjánzó, karfiolszerű”, de hatása ellentétes, nem életben tart, hanem kiemel az életből. A jelzők a rákos betegség szimptomáit idézik fel, de nélkülözik a félelem, szomorúság képzettársításait. A megváltó halál toposza újul itt meg szigorúan anyagi jelenségek rögzítése által, de az benne a költészet, ahogy megőrzi mégis a halál misztikumát, mert az anyagi folyamatok mögött a lényeg éteri marad, megfoghatatlan. Nem tudjuk, mi a kiváltó ok, csak „ezüstös derengés” támad valahonnan, titokban marad a cél, csak a távolodó élet tünetei enyhülnek. Az élet mint a halál felé vezető út, és a költészet mint ellenszer, ezt járja körül a kötet többi verse is. Míg eleinte az életben ismeri fel a mulandóságot, a vége felé a múltékonyság hordozza majd az életet, az élet lényegét, paradox módon azt, ami maradandó.

Egy középkorú férfi számvetése életről, halálról és költészetéről hol gyermeki naivitással csodálva a szépséget, és értetlen-ijedten szemlélve elmúlásának lehetőségét (*A liget télen, Zsonglőr, Hastánc, Strófa*), hol resignált melankóliával konstatálja az emberi kapcsolatok lehetetlenségét és végességét áthatva a búcsú pátozával (*Ahol vagy, Gang, Szital a magasban, Hipochondria, Üres hónap, A próza marad... stb.*), vagy éppen ironiával oldva a társ utáni vágy kiszolgáltatottságát (*Cím nélkül, Szokványos happening, Ysa*), életvágy és haláltudat feszültségét (*Káosz, Szuvenír, Mosás*). A záró 7 vers számos ponton reflektál önmagára, mint költeményre, mintha a költészet lenne az az ellenanyag, ami megőríz és véd, de az utolsó vers (*A próza marad*) azt sugallja, hogy önmagában ez sem elég.

E létállapot a fönn és lenn közötti lengés, majd a zuhanás formájában kap térbeli kifejeződést. Eleinte csak a hőésés idézi ezt a helyzetet (*A liget télen*), majd az álom két világ közötti állapota (*Ahol vagy*), valamint tárgyak, mint a Zsonglőr labdái, a Hastáncos belső ingája, „nyakukba zuhant kabátok” (*Korai alakok*).

Drasztikusabb a lezuhanó lift képe, amivel aláhullik egy kapcsolat esélye. A zuhanás később átterjed a másikra, a nő társra: „mozdulatlan kontúrjaid közt zuhansz” (Cím nélkül). Áttétellel a hulló gesztenyéken keresztül asszociál a lét labilitására (*Egy gesztenyefához*). Az emberi test, a hús is zuhan a nehézségi erő, a halál vonzására (*Ellenanyag*), majd apokaliptikus méreteket ölt a civilizáció zuhanásában (*Jónás elnyeli a várost*). Végül a zárószakasznak tekinthető 7 versben a költői én és a világ egyetlen állapotává válik a kihullás, a folyamatos zuhanás, feloldódás (*Emlékmű sötét mezőben*, *Mosás*, *Zuhanó*, *A kiűzetés méze...* stb.).

A kötet versvilágának, a zuhanás hátterében mindig ott érezzük a várost, az egyszerre természetes és mesterséges közeget: „hangtompítóba szorulva” (*A liget télen*) a mulandóság meghitt csöndjét és távolságát erősíti; a Gang szerelmesei egy belső udvaros ház zárt és társtalan világában idéződnek meg. A város és a gang később emlékké válik a társsal együtt: „Valahol vannak a házak / valahol csücsülsz egy gangon,” (*Szokványos happening*), a gang megfigyelési pont, a másik felé közeledés beszűkült színpadja. A kamaszkori álmokat a Vároldalon siratja el (*Strófa*), a csoportos elszigetelődés példája a „lelakatolt város” (*Szabadka*). A hajnali „hideg utcák” rideg magánya egy újságárus társtalan életének a színtere (*Korai alakok*). Majd elkezdődik a stabilitás megszűnése, megjelenik a „felfüggesztett város” (*Etruszk halál*), elérkezik a pusztulás, egy magányos alak „iszkol” a „romterületté” vált egykori lakóhelyen (*Montázs belőlünk*), próféta mezében beszél a város, és egyben a civilizáció süllyedéséről (Jónás...), e „városaid fölé magasló” alak ellenpontja pedig az eltévedő, a város által elnyelt személyiség labirintus-élménye (*A selyemkufár kettős szonettje*). Az utolsó szakaszban végül búcsút vesz, elhagyja a kiüresedett várost, az emberi világot: „üres a híd, mint egy üvegszem” (*A kiűzetés méze*).

Míg a város a személytelenségnek és a káosznak általános dimenziót ad, addig emellett, illetve ezen belül a belső terek, lakószobák a személyes, belső világ redukálódásának a terei, a gang pedig átmenetet képez a külső és a belső tér között. A költői én hiába próbál kapcsolatot teremteni a másikkal ezekben a terekben, függöny mögött látja csupán (*A liget télen*), álmában rejtőzve (*Ahol vagy*), a vitrinek üvegtáblái mögül figyel megérintheetlenül (Cím nélkül). A csempés szoba redukált, és korlátozott mozgásteret nyújt, a magára maradó én katatón állapotát mutatja: „csempefehér faltól falig, / [...] részemről a szögletes kétségbeesés.” (Cím nélkül); „Üres szobában, / fehér csempék között / a szív sötét gumóját hámozod” (*Üres hónap*). Mélyebb, kietlenebb változata ennek a kocsmbelső, „a legszentebb hodály”, az istenkeresés helyszíne (*Elhagyja magát*). Végül a falak közt támadt űrt az anyag bomlásának folyamatai (*Ellenanyag*), az elmúlás szomorúsága tölti be: „Por- és régiségszag, muzeális padló” (*Kiürom magam*); „beltéri hangulat szívárgott” (*Előszó*). Abszurd változata ennek a redukált léthelyzet és a média bebörtönző hatalmát egyesítő kép: „egy tévé belsejébe rögzített szobában vetkezel” (Cím nélkül).

Ezek a terek többnyire üresek, ahogy az egész kötetben végigkövethető az űr és üresség hangsúlya, a formák nem rejtenek, ahogy a szavak sem hordoznak semmit: „Olyan üres, mintha valami / volna neki belül, és most leplezi” (*Hastánc*); „...Arany mosoly alól / kikorhad az arcunk,” (*Etruszk halál*); „szeszekkel töltünk fel egy űrös / üveget...” (*Elhagyja magát*); „Ez most egy üres hónap,” (*Üres hónap*).

Ahogy a cím is jelzi, az anyagoknak és az anyagi folyamatoknak kiemelt jelentősége van a verseskötetben. Ezek két pólus között helyezkednek el: egyik póluson a kristályos, kemény, hideg anyagok, a másik póluson az organikus, lágy, forró anyagok. A kötet vége felé az utóbbiak súlya növekszik, ahogy erősödik a bomlás, a káosz.

Az első csoportban legfontosabb anyag a hó, mely az instabilitás, a mulandó szépség és a visszafogott megindultság kifejezője. A kötet elején tél van, mintha kozmikus világvége készülődne. A szavak is szikáran, csonkán bukkannak fel, sejtetnek csupán valami egészet, vagy véletlenszerű esetlegességgel hullanak, akár a hó. Hóesés nyitja meg a kötet képeinek sorát (*A liget télen*), de mulékony szépségként idéződik meg, hogy minden mulandó szépséget képviseljen, mert minden szép mulandó. Az olvadó hó az elérhetetlen másik arcának metaforájává válik. Később is visszatér a hóesés, immár lelki folyamat, a kristályosan tiszta katarzis képeként: „tested vitrinében szakadni kezd a hó” (*A liget télen*). Vagy a mulandóságot idéző hamuval, és a túl sima felületű porcelánnal együtt: „fehér hamu, porcelán hóesés” (Cím nélkül). Háttérként szolgál a porhó a múltat rekonstruálni akaró igyekezet fantáziaképeinek is (*Szuvenúr*). Idetartozik az üveg is, mely áttetsző, de áthatolhatatlan, a kapcsolat esélyét és kudarcát mutatja meg akár vitrinként, akár ablaküveggént, vagy pohárként. A fémek szinte mindig a külső erőszak, a börtönlét képzetköréhez tartoznak: „lánccsörömpölés”-sel zuhan alá az intim pillanat egy liftaknában (*Gang*); „a szomszéd a szellőző vaslemezét kizuhintja” (*Korai alakok*). De komplexen is jelentkeznek ezek az anyagok: „zuhanó csillár, fojtott hóesés” (*A liget télen*); „Előbb üvegen, sűrű, fonott, acélos hálón iszkol át / utóbb...” (*A selyemkufár...*). A kövek, a kőszerű szilárdság a megkövesedés, a kéllelhetetlen törvények hatalmát éreztetik, a zuhanó dolgok nekicsapódnak, és szétomlanak az utcaköveken: „zuhan a lángholó tekintet [...] szétfröccsen a járdán” (*Üres hónap*); „Talán becsapódik, talán becsapódtunk. Pedig éppen csak dereng / a vulkanikus / mélyben valami alap,” (*Zuhanó*). A csempe, a porcelán, a „foszfor és kövületek”, a gránit, az „aranymáz”, „holdmáz” elidegenítenek, és fokozzák az egyén börtönmagányát.

Köztes ponton helyezkednek el az áttetsző, lágy anyagok, mint a függönyök, fátylak, melyek az érintkezés és a valóság illúzióját keltik, titkokat ígérnek, de csak az ürességet leplezik: „mintha vörös selymek közt lépne / mindig, markol, fog, üres.” (*A selyemkufár*), a köztes léthelyzet pedig a fonálban találja meg anyagát: „...függeszd / feszes, zöld fonálon föl a mozgást –” (*Egy gesztenyefához*).

A második csoport anyagai közül legfontosabb az emberi test, mely magában hordozza a gyönyört és a pusztulást, önmagát égeti el: „letörölsz a combod közül” (*Ysa*); „bőröd íze a nyelvemen, de kizuhan belőlem egy ordító ember, lánghol a háta,” (*Üres hónap*), és ez képezi fő témáját az *Ellenanyag* című versnek. A kötet vége felé az eddigi szilárd anyagok is meglágyulnak, a formák elvesztik alakjuk: „lebbenő falak” (*A selyemkufár...*); „nyálkás beton” (*Egy gesztenyefához*); „a kánikula / miatt ellágyult aszfalt” (*Hipocondria*). Gyümölcsök íze, színe és formája kísért egy tűnőben lévő boldogság, vagy röpké öröm idézeteként: „foltok, vágyak, képzetek, ilyesmi. Gyümölcs és / málna, drága, puha szőlő. Alkonyodik,” (*A selyemkufár...*).

A főbb metaforacsoportok és motívumok feltérképezése után kitérünk a kötetben az egységre törekvés, ám néhány vers nehezen illeszkedik ebbe az egy-

ségbe (Oszlopos Simeon, Szabadka, Ocsú Siker-asszonytól, Az igazi nyargálás), ami nem a verseket minősíti. Legegységesebbnek az utolsó 8 vers tömbjét érzem.

A versek önálló, kötettől független értéke is egyenetlennek tűnik. Ez a fajta költészet akkor hat igazán, ha meg tudja őrizni a szavak természetes életét, nem kényszeríti önkényes formákba őket. Úgy vezet minket a mélybe, hogy nem vesszük észre a roncsolt felszín, a kitermelt hordalékot, az erőfeszítés nyomait. Bár éppen ez is lehet a célja, hogy megmutassa a törmeléket és a roncsolást, hogy az olvasó végezze el a felismerést, a kitermelést. De mindkét esetben számolnia kell a költőnek veszélyekkel. Az első esetben saját alagútjaiban tévedhet el, az olvasó nem képes követni, vagyis nem élményszerűen fejezi ki a szavakban felfedezett lehetőségeket és lehetetlenségeket, így a behatolás mesterséges folyamatai hangsúlyosabbak lesznek a nyelvi jelenségnél, az olvasó mesterkéeltséget lát, a bányagépek zaja eltereli figyelmét a barlangokról. A második esetben a hulladék, salak elboríthatja az értékeket is; vagy olyan mértékű a nyelvi roncsolás, hogy szétmállik a vers, vagy jelentéktelen tapasztalathoz vezet nagy erőfeszítések árán. Így létrejöhet nyelvfilozófiai felismerés, rejtvényfejtő izgalom, nyelvi bravúr kiváltotta elismerés, de versélmény aligha.

Az adott kötetben mint feszes versegész kiemelkedik a *Gang* című vers, amellyel eredeti és erős motívumot fedezett fel magának, továbbá az *Üres hónap* (tengelyében egyetlen nagy koncentrációval egybetartott, mégis áramló mondattal), az *Etruszk halál* (meghitten cizellált archaikus soraival), a *Jónás elnyeli a várost* (láttható, végig megőrzött biblikus erejével), a *selyemkufár kettős szonettje* (a hangulat megidézésének finom képeivel), az *Ellenanyag* (plasztikus kifejezéseivel, új szemléletével) és a kötetzáró *A próza marad* című vers. Ellenben túlságosan gondolati síkon mozog szerintem az *Ahol vagy*, a *Szítál a magasban*, a *Zsonglőr* című vers; sallangoktól terhelt, és széteső a *Cím nélkül* című versbokr, az *Elhagyja magát* című vers; kicsit üresen mesterkéltséget fakó a *Hipocondria*, a *Káosz*, az *Igazi nyargálás* című vers. Szellemes bravúr az *Ysa* és az *Előszó* parafrázisa. Nyelvezete kialakult, őszinte, csak néha szükségtelenül komplikált (pl.: „a sínen görgő közlekedés szekrényébe” (*Korai alakok*)), vagy túlírt (pl.: „csak éppen rejtezik, / mert fél az éber tekintetektől” (*Ahol vagy*)), nyelvi játéka néha gyengítik a verset (pl.: öregszem-üvegszem-öreg Sam (*A kiűzetés méze*)). Ugyanakkor ki kell emelnünk képteremtő erejét, mely letisztultan igazi gyöngyszemet alkothat csak párat idézve: „tested vitrinében szakadni kezd a hó”, „fehér hamu, porcelán hóesés”, „egy elsüllyedt erdő tünete a legbelül érzett, forró láz”, „gurul a szívemben egy sötét golyó”, „a szív sötét gumóját hámozod”, „Arany mosoly alól kikorhad az arcunk”, „Alkonyodik, a dolgok halkan, selymek közt lengnek.”.

Annak eldöntése természetesen, hogy Prágai Tamás az adott kötetben mennyiben valósította meg törekvéseit, és mennyire került el, vagy nem a fenti veszélyeket, az a majdani olvasóra marad, de remélem rövid elemzésem közelebb visz e nem jelentéktelen kötet élvezetéhez.

Prágai Tamás: *Ellenanyag* (Napkút Kiadó, 2005)

Marosvölgyi Gábor

Szavak szöktetése

„Kezdjük talán a címnél. Szöktetés egy zsúfolt területre. Hagyományai, intertextusai divatosan fellelhetők, és egy önkéntelen mozdulathoz hasonlóan kétségbe vonhatóak, megkérdőjelezhetőek. Nem jelentenek semmit. Nélkülük semmit sem jelentenénk. Szöktetés a szerájból. A terület visszafoglalása a madaraktól. Volt már ilyen? De ilyen még mindenestre nem volt!” Leleplező, pimasz fricska, részlet **Mizser Attila** regényéből; most arról írok, hogy írok – hisz arról írok, amiről csak akarok –, mégis, micsoda könnyed, áttetsző gesztus ez részemről: bontok és építetek, szilánkjaira zúzom, de intésemre újra egésszé áll össze a szöveg. Látszólagos fölényessége ellenére rejtőzik ebben a posztmodern analízisben valami gyerekes öröm – büntetlenül lehet halmazni mondatot mondatra, s még a legtudatosabb, leghidegebb önreflexió is helyénvaló lehet mint a mű szervesült része. Mizser az elidegenítésnek és közelítésnek a lehető legkézenfekvőbb formáját alkalmazva önmagát is szereplőként helyezi el a regény terében: ki nem találnánk, de ő e könyv immanens írója, aki – mint hálóját szövegető pók – belülről kifelé, a külső valóság felé haladva alkotja történetét.

A *Szöktetés egy zsúfolt területre* félkész, szándékoltan hiányos regény. Nehéz olvasni, még nehezebb írni róla. Meg-megszakadó, töredékes narráció jellemzi, gyors nézőpontváltások, felkapott, aztán elejtett cselekményszálak, mint ha egy minden fejezettel újraíródó forgatókönyvet olvasnánk – a *Szöktetés egy zsúfolt területre* ettől az esetlegességtől, oda-vissza játszhatóságtól válik részregénnyé. Adott pár lézengő, kedvetlen szereplő, az írón kívül persze – Zsófi és Szócs, akik egy idő után egymásra találnak; a bankrablást tervezgető, aztán egy nyamvadt csokilopáson lebukó Ucsásztok banda, s mondjuk a pernahajder, iszákos Zápner –, háttérként pedig egy épp csak pár vonallal felvázolt felvidéki városka szolgál. Ez van, ennyivel talán meg is húzhatók a zsúfoltnak mondott terület határai. Mégis, minden oldalról nyitott ez a tér – akárcsak Lars von Trier *Dogville* című filmjében, átlátható, csupasz a színpad; ebbe az ürességbe kell belelátni utat, szélfúttá parkot, lepusztult pályaudvart, börtöncellát. Helyeket, ahol Mizser hősei s maga az elbeszélő is várakozik, monologizál, rostokol – az ő kijelölt területe például a fiktív szoba, ahol ez a történet születik. Mizser Attila szemérmetlen őszinteséggel ír a folyamatról, a hogyanról és a miértről – miért ne tenné, ha egyszer valóban így van, s ha ezzel is növekszik az oldalak száma. Hisz írni *kell*, s lehetőleg minél többet, egy éven vagy akár egyetlen napon belül is. „De most itt, ez a tavaly augusztus... Azóta germózik itt a gép előtt, és próbálok mindenkit és mindent sorra, tömeggé, mennyiséggé tenni, köt a határidő, meg ami kell, ezt csak úgy írtam persze (lám, ez is egy bővítő elem!), mert épp azt nem tudom még mindig, hogy mit is kell ilyenkor, mit lehet felhasználni, mit lehet rögtön eredménnyé pumpálni, kötetté dagasztani, köszörülni, csiszolni, dájerozni. (...) Az írás szinte zülleszt, rongál, pusztít, feldúl minden környezetet, területet, s ami azon túl még csak találtatik. Dől, billen, süllyed, visszaesik. (...) A *legeslegutolsó pillanatban pöccintem tovább*.” Pöccög oldalakon keresztül patogva, bukácsolva a magasra adott szerzői labdacss – és Mizser Attila tényleg mindent megtesz, hogy vissza ne hulljon. Nagy igyekezete egyenlőtlené teszi

a szöveget: néha szinte tobzódik a szinonimákban, ádázul alliterálni, sőt, verselni is kezd – csak hogy lendületben tartsa magát. „Honnan is ered? Legyen történelem? Tradíció? Történet? Ó! Mint egy elem, generáló...” – peregnék a rímes sorok, s ez a nagy csengés-bongás egy idő után kezd unalmas, idegesítő lenni. A sziporkázónak vélt nyelvi lelemények, a rímek igazából lényegtelenek. A városszéli grund és a szitáló eső a fontos, a lombok zúgása, Zsófi és Szócs beszélgetése az est csapdájában, a közeledő vihar – e töredezettségükben is friss, élettel teli részletek, jelenetek adják a *Szöktetés egy zsúfolt területre* erejét. A regény, akár egy köhécselő motor, ezeken a helyeken felpörög, zakatol oldalakon keresztül, aztán... aztán üresjárat, sekélyes szöviccek és alliterációk garmadája következik vagy tanácstalan szerzői topogás – akkor innen hogy is tovább, merre induljak el?

Az olvasó számára az ilyen kényszerpihenők és újbóli nekifutamodások feleslegesnek tűnnek – más szempontból nézve azonban jelenlétük szükséges. A *Szöktetés egy zsúfolt területre* ugyanis egyszerre mesterdarab és autonóm mű. Szerkezete, felépítése átlátható, és egészében magán hordozza a készítés jeleit – azokat a nyomokat, amiket az utómunkálatok során szokás visszacsiszolni, elsimítani, hogy a mű gömbölyűnek, minden behatástól függetlennek látszon. A tudatos vázlatosság Mizser részéről talán kihívás is lehet: lásd ezt a szöveget nyersségében, hiányával és túlbujánzásával együtt is teljesnek, ha tudod; lásd bejezettnek az épülő házat az építés minden pillanatában. A részregény minden fejezete, a közöttük lévő kapcsolatok ellenére, önállóan indul – éppen ezért problémás a tényleges befejezés. Hogyan érhet véget egy történet, amely majd’ minden oldallal újra kezdődik? Melyik lesz az utolsó bekezdés, az épülő próza tényleges záróköve? Válaszként a szerző egy ismétlődő, tulajdonképpen végtelenített allegóriát alkalmaz, visszatérve az első nagy szöktetőhöz, Wolfgang Amadeus Mozarthoz: „Mondják, hogy Mozart, mikor elkészült a *Szöktetés a szerájból* című operájával, rögtön meghívást kapott a Burgba, a Császárhoz, mivel végül is ő rendelte a művet. (...) Az uralkodó a csellója hangolása közben egyszer csak így szólt az előtte toporgó, türelmetlenkedő Mozarthoz: – Túl szép ez a *Szöktetés* a mi fülünknek, és roppant sok hangjegy van benne... – Mozart erre állítólag ezt válaszolta: Felség, éppen annyi, amennyi kell... Végül is...” Végül is, ez a két oldalról nyitott példázat nyújt lehetőséget a kilépésre, szökésre a regényterületről. Marad Szócs és Zsófi, és az Ucsásztokok dilettáns rablóbandája, s hogy ki ne hagyjuk, Zápner is – mind részsorsok, résztörténetek. Marad a vázlatos városka, zegzugos utcáival és műpálmás diszkójával, Mizser Attila zsúfoltan is sivár színpadán.

Mizser Attila: *Szöktetés egy zsúfolt területre*. Kalligram, Pozsony, 2005.

Koncz Tamás

Laposch fönséges szárnyalása

Lévai Ádám, Szamódy Zsolt és Wehner Tibor gödöllői kiállítása

Minthogy nem vagyunk tudatában annak, hogy van-e tudatunk – a *tudatlanság* lehet-e a tudat egyik formája? –, lehet, hogy nem is érzékeljük azt, amit élestedő vagy homályos látószervünkkel (látószemünkkel) érzékelnünk kellene: Laposch, ez a tatai, sár fölötti, sár alatti tengerből, a tudat fortyogó mélyvizéből született lény – hártyás vízipatákkal, sebolajjal olajozott hernyótalpakon? – megkezdte földi útját. Mit hogy megkezdte, lassan életünk részévé válik. Hódítása elsőbben, mert a lelki rokonság nem zárható ki, a nagy tatai hármasnak: Wehner Tibor írónak-művészettörténésznek-filozófusnak, Lévai Ádám grafikusnak és Szamódy Zsolt fotóművésznek köszönhető.

Ők azok, akik fáradságot nem ismerve immár egy évtizede ülnek, fekszenek, napoznak, téli éjeken dideregnek a Tatai tó partján, s várják Laposch és Kusztó kapitány találkozását. Nézik a vizet, nézik a medret, nézik – mert valami morog – örvényét a sárnak; látásukat lassan befödi a rozsdá, lelkükre ráül a kor (már-már kóros ez a nézés), tekintetüket vízmérő önként valami a mélységes mélybe húzza.

Nézik a lentet, s közben – nem veszik észre – a lent *fent* van, vagyis fentebben, mint ahogyan azt megszoktuk. Egészen fönt – Határ Győző *Golghelóghijából* tudjuk – a *Világúton*. Ama ezer év történetét egy évezred múlva újabb *zajlás* követi, s ezért Laposch, aki a fogalmi megragadást tekintve a Tatabányai Bányász hajdani enyves kezű kapusától, Grosics Gyulától vett órákat, a filozófia grációz lendületével épp ezen a *nem voltában is levő* Világúton találkozott Kusztóval, a víz alatti rejtelmek kosztosával.

A Tatai tó sáros hullámmedrének vizslatói – mert szemük az időtlen időktől való nézdegélés folytán lekoppant – az ébrenlét és aluvás fél útján mégis észrevették a *melence* alján fekete fényességében tündöklő árnyékot, Laposchét. Épp Kusztó kapitány lapogatta a vállát. Mintha léte – *öröktől fogva létezik* – attól függne, hogy a tudományosság ráüti-e a pecsétet. Laposch, ez a tündöklő tatai vízilény, egy kis halhatatlanságot akart kikönyörögni magának, holott tudván tudja, hogy ebben nem a tengerek tudós kutatója az illetékes, hanem az őt megálmódó *ifjak*. Akik fiatalos lendülettel bálványt – helyzetet, a magasság, mélység, okosság maszkjában megtestesülő teremtés-vágyat – álmodtak maguknak. Lehet – nem kevés önszeretettel – a Szörnyhöz fohászkodni, és lehet a benne lakozó értéket tisztelni (a regionalitásban is ott az egyetemesség), ám magunknak hazudunk, ha nem tesszük nyilvánvalóvá: a Szörny – akár szellem voltában, akár lehetséges létezőként – mi magunk vagyunk. Mi hullámozgatjuk, a sárhullámtól sem félve, a *Tatai* tót (tavat) tengerre, tőlünk – alkotásainktól – nyer létjogot ama tudomány talárjában pipiskedő *harlekin* a végzetlen, a társadalom botrányos napjait magánörömmel édesítő hancúrozásra.

A nemlét léte itt a tét, mint ahogyan az volt a korábbi, pár év előtti tatai kiállításokon is. Azonban Laposch nem az a várúr, aki csak otthon érzi jól magát. Itt, a Gödöllői Új Művészet Közalapítvány alkotóházában is tud úgy *nem lenni*, hogy benne van a levés minden attribútuma. Ezért ha a „...hiába nézed... mégis ott van...” *avagy a szellem láthatatlan lénné válása* című tárlatnak előzménye volt is a 2003-as tatai seregszemle, a mostani megmutatkozás – kiváltképp mert új műveket is hordoz – a maga nemében unikum. Szervezettségét tekintve is az, és kohéziós erejénél fogva is. Egy filozofikus, az abszurdtól sem visszariadó elme – a prózaíróként ugyancsak nem megvetendő Wehner Tibor – rajzolja artisztikus magába mélyedéssel azt a hatalmas *vízikört*, aminek örvénylő közepe – forgás, forgás, és le a mélybe! – a grafikust és a fotóművészt ugyancsak húzza.

Wehner versei, szarkasztikus elmefuttatásai – az égből is jöhet törvény – be vannak lógatva a térbe. S ezek a *táblák* értelmezik és magyarázzák, sőt filozofikus handabandájukkal színesítik is a képzőművészeti alkotásokat. Az író-filozófus a megnevezés *lehetetlenségével* küzd, amikor a lelkét feszítő, szárnyatlanul is szárnyaló gondolatokat – *Minden átmossa egymást* – papírra (transzporens-re) veti: „mert ha kétségbeesett felszabadultsággal végül szembekerülünk / azzal az alapproblémával hogy szükségünk van a nincsekre / a hiányokra a gondolati abszurdumokra amelyek / példának okáért a kiindulópontként választott fogalmi tavakban / manifesztálódnak vagy testesülnek meg / a konkretizált fogalmi tónak ugyanis nincs teste / itt aztán ezen a ponton ha vannak még pontok / minden összekeveredik, minden átmossa egymást”.

Ennek a „fogalmi” bűbájolásnak kétségkívül filozófiai erezettsége is van – „a tó és medrének nagy formátumú különválasztása pontosan olyan / mint amikor egy pohárnyi víztől fosztjuk meg a poharat” (*A felszínre hozott meder szimbolizációs kísérlete*) –, ám tudákos röhejbe fúl az egész, mert a költő szarkasztikus hahotája azt akarja („mire föl a partvédelem ha egyszer nincs is part”). A képtelenebbnél képtelenebb önazonosítási kísérlet is csak azért van – „a nézőpontok és a nézett pontok is mi magunk vagyunk” (*Süllyedés-szárnyalás*) –, hogy lássuk a szellemileg körülírt mozgás: Laposch és vonzáskörnyezete eleveenségét.

A halott támasztatik föl evvel a jóízű, a verset megemelő s ugyanakkor a versnek fityiszt is mutató kísérlettel. Mintha a Tatai tó tengervízén egy részeg hajó dülöngélne, olyan Wehner *Laposch-napfogyatkozása* (ami mellel az azért megejtő, mert „a konkrétumok lába alól kicsúszik a talaj”). A háttérben Kafka nincs-élménye, de mindennél jobban a magyar nyelvet gordonka-barna hangján megszólaltató Kosztolányi kelleme: egy kifinomult érzésvilág hangja melankóliája leledzik.

Tatai Rimbaud-ként kerülhet „a részegség önkívületi hullámaiba” (*Nyílt vizekre*) Wehner, de versét a franciás ízek és a német gondolatiság mellett is az a hangulati színfestés jellemzi, ami a *Hajnali részegség* költőjének sajátja. Természetesen itt is visszafogott, ún. *japáni versről* van szó, amelyben a burok maga is gyöngyszem. *A legszebb tatai magyar szavak* (*Hommage à Kosztolányi*) „hiánylistája” valójában teljességlista: „vizenyő, mocsár, iszap, dagonya, vizesélőhely, loncsos, fertő, posvány, pocsaj, pocséta”.

A költő azt is mondotta volt egy helyütt, hogy „egyszerre élünk a képi és képzavar-láttatással”. S ezzel a csavarral szinte meghatározta – a születendő

művekre nézvést megelőlegezte – Lévai Ádám tollrajzainak és pasztelljeinek szürreális gyökerhurokba fonódó arculatát is. Mert Lévai földöntúli teremtményei, jóllehet *tavilényeknek* születtek, itt élnek a közelünkben. Egymásból nővő, egymásba átszúszó alakok. Különösen a *Vízilény merülési próbák XXIX*; (2003) tablója – egyetlen kartonon nyolc darab kis remek rajz – mutatja a kígyózó női test, a férfi szájából kiúszó akt, az ülő alakok (csontváz és férfi) egymásra utaltságának, a napozóágy-kereveten összebújó párnak, a Kháron ladikján evező és az Ámor-próbát végző figurának időt átlengő, a vonalhálót az érzésvilágra kiterjesztő álmohatalmát-fenségét.

Lévai szürreális vonalhálója – mintha evvel föl akarná támasztani *vízi-égi-földi* alakjait – mindig visszavesz valamit az időből. Ám a karikaturisztikus vonásban – jól látni ezt az *Egyszer majd jól megkísért* nagyméretű fotónyomatán – sokkal több a tükrölétből (és nem a valós arcot tükröző helyzetből) eredő fájdalom és szomorúság, mint a felszabadultságérzés. Az úrvilágba menekült bűvár-sakkozói – véglény-e a véglény végtagokban kifejeződő egymásrautaltsága? (*Önazonosuló játék – Sakk a mederben*; 2003) – valószínűleg Laposch szemináriumáról szöktek meg, hogy áldozhassanak kedvtelésüknek. S a grafikusművész filozofikus humora is kitetszik egy-egy, megint csak tükröképben végződő vonalháló szarkasztikus sejtelmességéből (*A megfigyelés – izgalmi – pillanata – A japán vizitátor V.*; 2002). Lévai Ádám létskiccek bűvárkazamatáiban érzi jól magát, ettől szürrealitásának kesernyéssége.

A fotóművész Szamódy Zsolt, mert az absztrakt letéteményese, megtalálta magának azt a földi? égi? tengeri? – egyszer az ember lírai bensőjét (*L-03-16-2001*), másszor a megfeszítettségérzet drámaiságát (*L-14-17-2002*, illetve *L-06-27-2001*) tükröző – képvalóságot, amelyben a „táj” minden esetben át van szellemítve. Nemegyszer a fotó – ég vagy a föld sugárzik ebben a sosem volt tengerfenékben? – szakrális tartalmakat sugall (*L-07-23-2001*). Szamódy érzékeny lélekklátnokként nem Laposch huszadik századi fizimiskáját keresi – képeiről hiányzik a groteszk elem –, sokkal inkább azt a fénnel átítatott kozmoszt, amelyben nyughatatlan hősünk – jóllehet „kilátásaink teljesen beláthatatlanok” (Wehner) – nyugalomra lelhet.

Huszadik századi „érzelemgócok”

Mocsári Mária textilképei a balatonlellel Városi Művelődési Házban

Van valami kultikus rejtezettség abban, ahogyan Mocsári Mária nemezképeibe beleálmódja magát. Mert az absztrakt vonalháló folt- és térrendszere valamilyen védettséget nyújt. Vagy a mesébe illő puha – *gyapjúpuha* – anyag és a fonnattá összeálló szálak szövődése úgy rejti el az élményt – a takarás látszólagos –, hogy egyben a titok fölfejtését is szorgalmazza?

Akárhogyan is történik, bármilyen alkotáslélektani pillanatot is ragad meg a művész, hogy *organikus létimádatát* kifejezhesse, különös rajzolatú, két vagy három színre redukált textilképei egyszerre mutatják – Mocsári esetében sosem díszítőművészetről van szó – a szépbe merült lélek harcát és küzdelmét, valamint, jóllehet nonfiguratív módon, az alkotó világhoz való viszonyát.

A fonatok, úgy is mint exkluzív sorozat, kinyitják a teret. Síkból indul, de a szín- és formarétegzettség okán, némi plasztikus erőt is megvillantva, a legmélyebbre ér a varázslat. Ennek, mint a jó mestereknél, technikai összetevői is vannak – a fizikai erővel összegyúrt, a kézművesség diadalát mutató felület szinte lélegzik –, ám sokkal lényegesebb az esztétikailag releváns, a gyökér- vagy érrendszer sejtelmességét egy bonyolult hálórendszerben *szerkezeti rendd*é alakító műalkotás elevensége.

Mert ezek a mélytenger világéhoz hasonlatos, az *érzelemtérkép* lapályait és meredélyeit összezáródó és kinyíló rácsrendszerben mutató „hegy- és vízrajzok” nem statikus ábrák, nem egy jégbe merevült folyamat kalligrafikus halmozai, hanem – akármennyi is bennük a rejtélyesség – dinamikus vonulatok, föld- és lélekmozgások tükrözői.

Természetesen itt nem a szeizmográf által érzékelt, milliméterpapíron rögzíthető mozgásokról van szó, sokkal inkább arról az emlékezésfolyamatról, amely önvizsgálatszerűen – hol öröms, hol bűnmegvalló módon – fölfejtí és újrarendezi a pszichikum rétegeit. Ha az ilyesfajta emlékezésnek, melyben az álom egyben ítélőbíró és fölmentő, van dinamikája, akkor ez Mocsári Mária nevezképein fokozottan látszik.

„Ág-bogainak” szinte mérnöki módon megtervezett rácsrendszere van, s az egy-egy foltot amőbaszerűen átlýuggató kis testek, zárványok hol sűrűsödnek, hol ritkulnak. Ritmikus (néhány esetben aszimmetrikus) *fogyásukkal* és *növésükkel* egészen különleges felületet képeznek. S ez a tört fehér, az alapszín síkján – amely az új sorozatára nézvést egyszer pozitívban, másszor negatívban mutatja a háttér-motívumokat – úgy jelenik meg, hogy csaknem beleborzongunk a fekete-fehér-szürke egymásba omló, egymást átlýjáró, némelykor egymással épp kontrasztban levő folt- és vonaljátékán. Melyben az átfedés sosem takarás, hanem – paradox – éppenséggel egy fontosnak tekintett s a szerkezeti rend szerint annak is ábrázolt *érzelemgóc* kiemelése.

A hullámok horizontálisat megmozgató „kedélyessége” csak annyira észlelhető, hogy a tört fehér foltok (a szürkességükben is valaminő „tisztaságtenger” illúzióját keltő részek) megmaradjanak annak, amik: a fekete rácsháló-hajó szerkezeti rögzítőjének s ugyanakkor ringatójának (*Fonatok*, 240×110). De ebből a szempontból nem csupán az említett, nagyméretű textilkép figyelemre méltó, hanem azok az aránylag kisebb darabok is (elsőbben is a *Hullámok* [100×100], az a friss gyöngyszem), amelyeken a színben is jelzett több „osztatúság”, három horizontális sort képezve (a motívumok színvilága alulról: fekete-szürke-világosszürke) valaminő zenei rendezettség illúzióját kelti. A korábbi művekből szinte a végtelenségig kinagyított részletek újabb és újabb képek forrásai; talán szigorú – jól végiggondolt – szerkezetük magyarázza, hogy nagyobb méretű textiltáblákká összeállva is megmarad grafikai rajzolatuk érvényessége.

Mocsári Mária új nemezkép-sorozata (*Jel vagyunk I–VIII.* – 2003) a fókuszba állított kalligráfiával (valamilyen keleti írásmódra emlékeztető betűvel) visszautal egy-egy régebbi, tán a rovásírást stb. megidéző textilre. Visszautal, de egészen friss kezdemény. Ezek az absztrakt képek a jól szervezett *hálójuk* révén is érdekesek lehetnének (motívumviláguk, mármint a háttér, említettük, pozitívban-negatívban jelenik meg). De mindőjükön az *írás* a nóvum. A „betű”, amely lássék bármilyen absztrakt jelnek, démonikus tartalmat is hordoz. Jelképerejű tágassága nem csupán a világ legismertebb írására, a *Bibliára*, s azon belül Jézus történetére utal, hanem mindazon tartalmakra is, amelyek így vagy úgy misztikus erezettségűek (a héber, az arab, a görög és a latin ábécék betűinek például számértéke van, amit egy-egy titkos szöveg megfejtésekor-értelmezésekor mindig figyelembe vettek).

Mocsári Mária nemezképeinek, ezeknek a huszadik századi „érzelemgócoknak” nemcsak az említettek alapján van – titkos? jól olvasható? – üzenetük, hanem a szín- és formavilág által megjelenített folt-együttesek és vonalhálók révén is. Egyszerűen: az ég – ha akarjuk – bennünk lakik; és nincs az a csillag, amelynek a fénye ne volna lehozható a földre.

Szakolczay Lajos

HARTMANN SCHEDEL

BUDA, 1493

MÉLTÓ HELYSZÍN FELÚJÍTOTT HELYSÉGEK

Kongresszus, konferencia, fogadás,
szeminárium, esküvő, tanácskozás, bál,
kiállítás, bemutató, parti, vetítés...

Szállás: az épületben lévő Hotel Kulturinnovban.

SZAKSZERŐ SZERVEZÉS MÉRVADÓ REFERENCIÁK

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

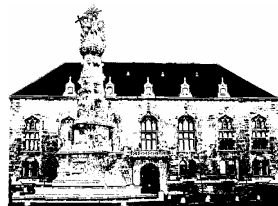
HOTEL KULTURINNOV

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1) 224-8100 Fax: (36-1) 375-1886

mka@mail.datanet.hu, hotel@mka.hu

www.mka.hu

MAGYAR-MAGYAR PÁRBESZÉD

Régiók találkozása, Kárpát-medencei Napok, Ausztrália Magyar Baráti Köre, Magyar Emlékekért a Világban Egyesület, Hazatérők Panoráma Világklubja, Dél-Afrikai Magyar Kapcsolatok Klubja... Magyar Borok Háza, Jankó Kortárs Étterem, Mátyás Vendéglő, Fortuna Étterem, Galériák, Fortuna udvari üzletek...

Budavár

„A kor egyik krónikása azon kesergett, hogy az európai ember Magyarországot csak tokaji boráról és »bolond grófjáról« ismeri.” (Dr. Hecker Walter)

„A két szerepkör, a kulturális központ és a világörökség együttes tényének ismerete hiányzik a köztudatból. Pedig mindkettőre külön-külön is büszke lehet az ország.” (Póczy Klára)

„Válás Budán című regényében írja a budapesti városrészről, hogy A Várban lakni világnézet.” (Mészáros Tibor idézi Márai Sándort)

„Soha nem laktam máshol, mint az Úri utca 19. sz. házban. Ez az otthonom.” (Buzinkay Géza idézi Ney Klárát)

„A Tündér-hegyen hivatalos formában is lezajlott a »dülőkeresztelő«. Buda legnevezetesebb helynevei ebből a korszakból származnak.” (Balázs Géza)

„Szt. István király kezében a kereszt nem pusztán hittérítői jelvény, hanem egyszersmind a politikai bölcsesség eszköze. Szt. István király nem pusztán egyházi szent, hanem egyszersmind nemzeti szent.” (Stróbl Alajos leveléből)

„A Szentháromság téren mindig posztolt egy rendőr, nyaranta fehér zubonyban, csillogó karddal és hegyes csáköval, engedte, hogy fényképezkedjünk vele, ma is megvan a kép, a szobor körül repdesnek a galambok, s a háttérben látszik a Szent István-szobor.” (Szakonyi Károly)

„A lándzsát harcra készen tartó Pallasz Athéné ma is régi helyén – a Szentháromság téren –, a régi budavári városháza előtt őrködik; igaz, a lándzsáját sokszor ellopják.” (Hankó Ildikó)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél,
a Magyar Posta Rt. (1) 303-3440-es faxszámán,
a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,

valamint a szerkesztőségben:
1014 Budapest, Szentháromság tér 6. III. em. 14.

Folyóiratunk a hírlapboltokon kívül kapható Budapesten
az Osiris, a Pont és a Kálvin téri Cartaphilus könyvesboltban,
valamint az Írók Boltjában.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185